

**T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI**

**ZEKÂT, HAC ve UMRE KONULARINDA HANEFÎ ve
ŞÂFÎLERİN FARKLI GÖRÜŞLERİ ve DAYANDIĞI
DELİLLER**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Redif AİZATULLOV

BURSA – 2013

**T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI**

**ZEKÂT, HAC ve UMRE KONULARINDA HANEFÎ ve
ŞÂFÎLERİN FARKLI GÖRÜŞLERİ ve DAYANDIĞI
DELİLLER**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Redif AİZATULLOV

**Danışman:
Yrd. Doç.Dr. M. Salih KUMAŞ**

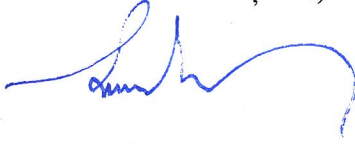
BURSA - 2013

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İslam Hukuku Bilim Dalı'nda 701023013 numaralı Redif Aizatullof'un hazırladığı "ZEKÂT, HAC ve UMRE KONULARINDA HANEFÎ ve ŞÂFİİLERİN FARKLI GÖRÜŞLERİ ve DAYANDIĞI DELİLLER" konulu Yüksek Lisans Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 24/06/2013 günü .10.00. - .12.30..saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının **başarılı/başarısız** olduğuna **oybirliği/oy çokluğu** ile karar verilmiştir.

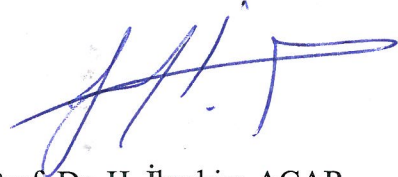
Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu
Başkanı)

Yrd. Doç.Dr. M. Salih KUMAŞ

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
İlahiyat Fakültesi
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

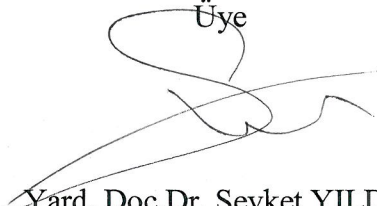
Üye

Prof. Dr. H. İbrahim ACAR

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
İlahiyat Fakültesi
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Üye

Yard. Doç.Dr. Şevket YILDIZ
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
İlahiyat Fakültesi
İslam Tarihi Ve Sanatları Anabilim Dalı

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

...../...../ 20.....

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Redif AİZATULLOV
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı : İslam Hukuku
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı : xii + 181
Mezuniyet Tarihi : / / 2013
Tez Danışmanı : Yrd. Doç.Dr. M. Salih KUMAŞ

ZEKÂT, HAC ve UMRE KONULARINDA HANEFÎ ve ŞÂFİÎLERİN FARKLI GÖRÜŞLERİ VE DAYANDIĞI DELİLLER

Zekât, hac ve umre gibi önem arzeden ibadet konularının değişik fıkıh ekolleri tarafından farklı yorumlanmış olması, çoğu zaman konuya hâkim olmayanların ve mezheplerin kaynaklarına inemeyenlerin yanlış değerlendirmelerine sebep olmaktadır.

Birinci bölümde her iki mezhepten, mezhep kurucularından ve mezheplerin usûl ve sistematiğinden bahsedilmiştir.

İkinci bölümde zekât, zekâtı verecek ve alacak olan kişilerden, hangi mallardan ve hangi miktarlarda zekâtın verilmesi gerektiği, zekât ile ilgili konularda Hanefî ve Şâfî mezheplerin görüşleri ve delilleri ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde hac ve umre ibâdetleri hususunda iki mezhebin görüşleri, ihtilâf ettikleri meseleler, delilleri ile birlikte mukayeseli olarak anlatılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Zekât, Hac, Umre, Hanefî Mezhebi, Şâfî Mezheb, İhtilaf.

ABSTRACT

Name and Surname : Redif AĪZATULLOV
University : Uludağ University
Institution : Social Science Institution
Field : Basic Islamic Sciences
Branch : Islamic Law
Degree Awarded : Master
Page Number : xii + 181
Degree Date : / /2013
Supervisor : Assoc. Prof. M. Salih KUMASH

DIFFERENT VIEWS AND ARGUMENTS OF HANAFĪ AND SHAFĪ MADHABS ON THE TOPICS ZAKAH, HAJJ AND UMRAH

Different prayer topics such as zakah, hajj and umrah as need a much of importance are interpreted differently by different schools of fiqh. But too often the people who do not understand this topics and who can not check the sources of madhab becomes a cause of incorrect assessments.

In the first part says about the founders and the principles, systeme of both madhab.

In the second partis considered the zakah, the people who must pay out zakah and who need to get it; also explaining the amount of zakah and the goods that should payd zakah from. And last of all there speaks about opinion and arguments of madhabs HanafĪ and Shafi on the subject.

In the last third part says about the opinion of two madhabs about hajj and umrah; their controversial moments, is explained in comparison with the evidence.

Keywords: Zakah, Hajj, Umrah, HanafĪ Madhab, Shafi Madhab, Dispute.

ÖNSÖZ

Giderek heterojen bir yapı arzeden günümüz toplumları, kendileri gibi olmayanlarla daha sıkı ilişki halinde olmaktadır. Bu durum, farklı dini inanç ve anlayışların da temas halinde olmasını beraberinde getirmektedir. Diğer din mensuplarında olduğu gibi Müslümanlar arasındaki dini anlayış ve uygulama farklılıkları hemen hemen her konuda kendini göstermektedir. Özellikle günlük pratiklerde görülen farklılıkların, tarihte olduğu gibi günümüzde de Müslümanların birbirini mahkum etmelerine, hatta din dışı görmelerine yol açabilmektedir.

Günümüz İslam dünyasında en fazla mensubu bulunan mezheplerden ikisi Hanefî ve Şâfiî mezhepleridir. İki mezhep arasında, nasların nasıl anlaşılması gerektiği konusunda ortaya çıkan metodolojik farklılıklar, fikhın tüm alanında olduğu gibi zekât, hac ve umre gibi ibadetlerde de kendini göstermektedir. Mezheplerin varlık sebebini ve mezhepler arası ihtilâfların kaynaklarını bilmeyenlerin bu farklılıkları yanlış değerlendirmelerine sebep olabilmektedir.

Bu çalışmamızda, zekât, hac ve umre ile ilgili Hanefî ve Şâfiî mezheplerin farklı görüşlerini ve dayandığı delillerini ortaya koymaya çalışacağız.

Birinci bölümde her iki mezhepten, mezhep kurucularından ve mezheplerin usûl ve sistematüğinden bahsedilecektir. Ayrıca, mezhepler arası ihtilâfların (hilaf ilmi) tarihsel gelişimi ve literatürü hakkında bilgi verilecektir.

İkinci bölümde zekât, zekâtı verecek ve alacak olan kişilerden, hangi mallardan ve hangi miktarlarda zekâtın verilmesi gerektiği gibi temel konularda Hanefî ve Şâfiî mezheplerinin delilleri ile birlikte görüşlerini ve ihtilaf sebeplerini ortaya koymaya çalışacağız.

Üçüncü bölümde hac ve umre ibâdetleri hususunda iki mezhebin görüşleri, ihtilâf ettikleri meseleleri, delilleri ile birlikte mukayeseli olarak anlatılmaya çalışılacaktır.

Bu çalışmanın hazırlanmasında, her türlü fedakârlıkta bulunan tez danışmanım Yrd. Doç.Dr. M. Salih KUMAŞ hocama, bu çalışmam esnasında ilmi birikimlerinden yararlandığım ve özellikle çalışmamın zekât konusunda yardımlarını esirgemeyen hocam Prof. Dr. Yunus Vehbi YAVUZ'a saygı ve şükranlarımı sunarım. Beni maddi ve manevi destekleyen ve Türkiye'de eğitim almama vesile olan Türkiye Diyanet Vakfı'na ve bana güvenlerinden ve manevi desteklerinden dolayı kıymetli aileme ve dostlarıma minnettarım.

Redif AİZATULLOV

Bursa 2013

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	II
ÖZET	III
ABSTRACT	IV
ÖNSÖZ	V
İÇİNDEKİLER.....	VI
KISALTMALAR.....	XII
GİRİŞ.....	1
I. KONUNUN AMACI	1
II. KONUNUN KAPSAMI	2
III. ARAŞTIRMANIN METODU	2
IV. İLM-İ HİLÂF	3
A. TANIMI ve BENZER İLİMLERLE İLİŞKİSİ.....	3
B. DOĞUŞU ve GELİŞİMİ.....	4
C. İLM-İ HİLAF LİTERATÜRÜ	7

BİRİNCİ BÖLÜM

İMAM-I ÂZAM EBÛ HANİFE VE İMAM ŞÂFİİ'NİN ŞAHSİYETLERİ VE MEZHEPLERİ

I. İMAM-I ÂZAM EBÛ HANİFE	11
A. HAYATI ve ŞAHSİYETİ.....	11
B. ESERLERİ	14
C. HANEFÎ MEZHEBİ	15
1. Hanefî Mezhebinin Teşekkülü ve Gelişmesi.....	16
2. Hanefî Mezhebinin Karakteristik Özelliği, Usul ve Görüşleri.....	18
3. Hanefîliğin Yayılma Bölgeler	21
II. MUHAMMED B. İDRİS EŞ-ŞÂFİİ	22

A. HAYATI ve ŞAHSİYETİ.....	22
B. ESERLERİ	26
C. ŞÂFİÎ MEZHEBİ	27
1. Şâfîî Mezhebinin Teşekkülü ve Gelişmesi	28
2. Şâfîî Mezhebinin Karakteristik Özelliği, Usul ve Görüşleri	29
3. Şâfîîliğin Yayıldığı Bölgeler	32

İKİNCİ BÖLÜM

ZEKÂT KONUSUNDA HANEFÎ VE ŞÂFİÎ MEZHEPLERİNİN FARKLI GÖRÜŞLERİ VE DELİLLERİ

I. ZEKÂTIN ANLAMI VE MAHİYETİ.....	34
A. ZEKÂTIN SÖZLÜK ANLAMI.....	34
B. ZEKÂTIN İSTILAHÎ ANLAMI.....	35
C. ZEKÂTIN MAHİYETİ.....	35
II. ZEKÂTIN FARZ OLMASININ ŞARTLARI	36
A. MÜSLÜMAN OLMAK.....	36
B. HÜR OLMAK.....	37
C. BALIĞ ve AKILLI OLMAK.....	39
D. MALIN NİSAP MİKTARI OLMASI	40
E. ASLÎ İHTİYAC (HAVÂİC-İ ASLİYE).....	42
F. TAM MÜLKİYET.....	43
G. SENENİN DEVRİ (HAVELAN-I HAVL).....	45
III. ZEKÂTIN EDASININ SAHİH OLMASI İÇİN GEREKEN ŞARTLAR	48
A. NİYET ETMEK.....	48
B. TEMLİK.....	51
IV. ZEKÂTA KONU OLAN MALLAR.....	52
A. HAYVANLAR ZEKÂTI.....	53
1. Otlak Hayvanların Zekâtı “Sâime”	53
a) Koyun ve Keçinin Zekâtı	55
b) Sığır ve Diğer Büyük Baş Hayvanların Zekâtı	57
c) Devenin Zekâtı	58
2. Diğer Hayvanların Zekâtı	60
a) Atların Zekâtı	60
b) İki Cinsin Çiftleşmesinden Meydana Gelenin Türlerin Zekâtı.....	60
c) Ortak Olan Hayvanların Zekâtı	61
B. ALTIN ve GÜMÜŞÜN ZEKÂTI	63
1. Altının Nisabı	64
2. Gümüşün Nisabı	65

3. Karışık (Mağşuş) Altın ve Gümüş.....	67
4. Nisâp Miktarı Hesaplaması	67
5. Mehrinin Zekâtı	68
C. TİCARET MALLARININ (URUZU'T-TİCARE) ZEKÂTI	69
1. Ticaret Mallarının Özellikleri.....	69
2. Ticari Niyet.....	70
3. Malın Nâmi (Artan) Olması	70
4. Ticaret Mallarının Zekâta Tabi Olma Şartları	71
5. Ticaret Mallarında Zekât Miktarı	73
6. Ticaret Mallarında Zekâtın Misli veya Kiyemeti Olarak Ödenmesi	74
D. MADENLER ve RİKÂZ (DEFİNELER)'İN ZEKÂTI.....	75
E. TOPRAK MAHSULLERİNİN (ÖŞRÜN) ZEKÂTI ve NİSAB ŞARTI	77
1. Zekâta Tabi Olan Toprak Ürünleri	78
2. Ziraî Ürünlerde Zekâtın Şartları	79
3. Balın Zekâtı	80
F. BORÇ ve ALACAKLARIN ZEKÂTI	81
1. Borcun Zekâtı	81
2. Alacakların Zekâtı	81
3. Mal Sahibinin Ölümünün Zekâta Etkisi	82
V. ZEKÂTIN VERİLECEĞİ KİMSELER.....	83
A. FAKİRLER	83
B. MİSKİNLER (YOKSULLAR)	84
C. ZEKÂT İŞLERİNDE ÇALIŞANLAR.....	84
D. MÜELLEFE-İ KULÛB (KALPLERİ İSLÂM'A ISINDIRILMAK İSTENEN KİMSELER)	85
E. BORÇLULAR (GÂRİM).....	86
F. KÖLELER.....	87
G. ALLAH YOLUNDA ÇALIŞANLAR.....	88
H. YOLDA KALMIŞ OLANLAR	88
VI. SADAKA-İ FITİR.....	89
A. SADAKA-İ FITRİN HÜKMÜ	89
B. SADAKA-İ FITRİN VÜCUBUNUN ŞARTLARI.....	89
C. ÜZERİNE SADAKA-İ FITİR VACİP OLAN KİMSELER	90
D. SADAKA-İ FITRİN VÂCİP OLMA VAKTİ	91
E. SADAKA-İ FITİR MİKTARI.....	92
F. KOCANIN, KARISININ FİTRESİNİ VERİP VEREMEYECEĞİ MESELESİ.....	93
VII. ZEKÂT KONUSUNDAKİ BAZI İHTİLAFLAR.....	93

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HAC VE UMRE KONULARINDA HANEFİ VE ŞÂFİİ MEZHEPLERİNİN FARKLI GÖRÜŞLERİ VE DELİLLERİ

I. HAC İBADETİ VE KONUYLA İLGİLİ İHTİLAFLAR.....	101
A. HACCIN ANLAMI, MAHİYETİ ve DİNDEKİ YERİ.....	101
1. Haccın Sözlük Anlamı ve Mahiyeti	101
2. Haccın Kur'an'da ve Sünnetteki yeri	101
3. Haccın Önemi	103
B. HACCIN FARZ OLMASININ ŞARTLARI	103
1. Müslüman Olmak	103
2. Baliğ Olmak.....	104
3. Akıllı Olmak.....	106
4. Hür Olmak	106
5. Sağlıklı Olmak.....	106
7. Kadının Mahreminin Bulunması	107
C. HACCIN FARZ OLMASININ VAKTİ	109
D. HACCIN SAHİH OLMASININ ŞARTLARI	109
1. İhrama Girmek.....	110
a. İhramın Farzları	110
b. İhrama Girme Yerleri (Mikat Yerleri)	112
c. Mikat Yerlerinden İhramsız Geçmenin Cezası	112
2. Tavaf.....	112
a. Tavafin Çeşitleri	113
b. Tavafin Geçerli Olmasının Şartları	115
c. Tavafin Vacipleri.....	116
d. Tavafin Sünnetleri.....	119
3. Sa'y Etmek	119
a. Sa'yin Geçerli Olmasının Şartları	120
b. Sa'yin Vacipleri	120
4. Arafat Vakfesi	120
5. Müzdelife Vakfesi	122
a. Müzdelife Vakfesinin Vacipleri	122
6. Mina'da Gecelemek.....	123
a. İşlemler Konusundaki Sıraya Uymak.....	123
b. Taşlama Yerleri.....	123
7. Saçları Tıraş Etmek Veya Kısaltmak	125
a. Tıraş Olmanın Vakti.....	126
b. Saçları Tıraş Etme Veya Kısaltmanın Yeri	126
c. Tıraş Edilecek Veya Kısaltılacak Saçın Miktarı	127

d. Tıraş İle Diğer Menasik Arasında Tertip	127
e. İhramdan Çıkma (Tahallül)	128
8. Hedy	128
a. Hedy Kurbanın Hükümü	129
b. Hedy Kurbanı İle Yükümlü Olanlar	130
c. Hedyin Çeşitleri	131
d. Hedyin Kesim Yeri	132
e. Hedyin Kesim Zamanı	133
f. Hedy Kurbanlarının Etleri	134
g. Kurban Yerine Oruç	134
h. Udhiye Kurbanı	135
i. Kurban Etleri	136
E. İHSÂR VE FEVÂT	136
1. İhsâr	136
a. İhsara Sebep Olan Engeller	136
b. İhsar Sebebiyle İhramdan Çıkma	137
c. İhsâr Sebebiyle Yapılamayan Menâsikin Kazası	137
2. Fevât	138
a. Umre İşlemlerini Tamamlamak	138
b. Haccı Kaza Etmek	139
F. HACDA VEKALET VEYA BEDEL HACCI	140
1. Farz Olan Hac İçin Vekalet Şartları	140
2. Ölünün Yerine Bedel Haccının Yapılıp Yapılamayacağı	141
3. Hacca Gitmemiş Birisinin Bedel Haccı Yapıp Yapamayacağı	142
4. Haccın, Maddi Durumu Olmayan Baba Üzerine Farz Olmasında Zengin Çocuğun Etkisi	143
5. Bedel İçin Gerekli Şartlar	144
a. Bedel Olmak İçin Ücret Almamak	144
b. Bedelin Haccının Fasid Olması Ve Cinâyetleri	145
G. İHRAMIN YASAĞLARI VE CEZALARI	145
1. İhramlının Yapması Ve Yapmaması Gerekenler	145
a. İhramlının Eldiven Giymesi	145
b. İhramlının Pantolon Ve Şalvar Giymesi	146
c. İhramlının Koku Sürünmesi Ve Elbise Giymesi	147
d. Başına Yağ Sürmesi	148
e. İhramlının Aspur, Safran veya Alaçehre Sürülmüş Kaftan Giymesi	148
f. İhramlı İken Baş ve Yüzünü Örtmek	148
2. Hacda Avlanmanın Cezası	149
a. Harem Bölgesinde Avlanmanın Cezası	149
b. Kıran Haccı Yapanın Avlanma Cezası	149
c. Hacda Birlikte Avlanmanın Cezası	150

d. Zaruret Halinde Av Eti Yenmesi.....	151
3. İhramlının Nikahı	151
4. Hastanın İhramdan Çıkma Meselesi.....	151
5. Hacda Unutarak Cinsel Temasta Bulunmanın Hacca Tesiri	153
H. HANGİ HACCIN DAHA FAZİLETLİ OLDUĞU MESELESİ.....	154
1. Mekke’de Bulunanların Haccı.....	156
2. Temettu’ Haccı Yapan Kimsenin, Kurbanını Bayramdan Önce Kesmesi	157
3. Temettu’ Haccı Yapan Kimsenin, Bayram Günlerinde Oruç Tutması	157
II. UMRE İBADETİ VE KONUYLA İLGİLİ İHTİLAFLAR	158
A. UMRENİN SÖZLÜK ANLAMI	158
B. UMRENİN HÜKMÜ	158
C. UMRENİN SÜNNET YAHUT VACİP VEYA FARZ OLMASININ , ŞARTLARI.....	160
D. UMRENİN ZAMANI	160
E. UMRENİN FARZLARI (ŞARTI VE RÜKNÜ)	161
1. Umre Mikatı	161
a. Mekke’liler İçin	161
b. Afakiler İçin	161
F. UMRENİN VACİPLERİ.....	162
G. UMRENİN SÜNNETLERİ	162
III. HAC VE UMRE KONUSUNDAKİ İHTİLAFLAR.....	162
SONUÇ	174
KAYNAKLAR.....	176
ÖZGEÇMİŞ	181

KISALTMALAR

Kısaltma	Bibliyografik Bilgi
a.e.	Aynı eser
a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.md.	Adı Geçen Madde
a.y.	Aynı yer
Bkz.	Bakınız
bkz. yuk.	Eserin kendi içinde yukarıya atf
C.	Cilt
çev.	Çeviren
ed.	Editör
H.	Hicrî
haz.	Hazırlayan
b.	Basım
DİA.	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB.	Diyanet İşleri Başkanlığı
md.	Madde
nu.	Numara
m.	Miladî
nşr.	Neşreden
TDV.	Türkiye Diyanet Vakfı
s.	Sayfa
yay.	Yayımları
ty.	Basım tarihi yok
v.dğr.	Ve diğerleri
vb.	Ve benzeri
a.s.	Aleyhi's-Selam
c.c.	Celle Celâlühü
H.z.	Hazreti
vs.	Vesaire
y.y.	Basım yeri yok
r.a.	Radiyellâhu anh
s.a.v.	Sallallahu Aleyhi Vesellem

GİRİŞ

I. KONUNUN AMACI

Hicri III. asırda sistemleşmeye başlayan fıkıh ekolleri, İslâm dininin daha kolay anlaşılmasını ve uygulanmasını gaye edinmiştir. Günümüzde en fazla mensubu olan dört sünni mezhep Hanefî, Şâfîî, Maliki ve Hanbeli mezhepleridir. Namaz ve oruç gibi, zekât, hac ve umre de önem arzeden bazı konuların değişik fikhî ekoller tarafından farklı yorumlanmış olması, çoğu zaman konuya hâkim olmayanların ve mezheplerin ana kaynaklarına inemeyenlerin yanlış değerlendirmelerine sebep olmuştur.

Her iki mezheb de, ulaştığı sonuçları, İslâm'ın iki ana kaynağı olan Kur'ân ve Sünnet'e dayandırmışlardır. Ayrıca, bu görüşleri kendilerine mal etmeden, bu görüşlerin, inanç esaslarına ait değil, fûrû meselelerine dair olduğunu, isbata çalışmıştır. Bu çalışmamızda, zekât, hac ve umre ile ilgili Hanefî ve Şâfîî mezheplerin farklı görüşlerini sunmakla ve dayandığı delilleri göstermeyi amaçladık. Fıkıh kitaplarında mezhepler arasındaki farklı görüşler bazen çok farklı şeylermiş gibi yansıtılmaktadır. Bazen de bu farklılıklar mezhep mensupları tarafından yanlış yorumlara neden olabilmektedir. Bir mezhebin mensubu diğer bir mezhebin deliline bakmadan bulduğu ilk görüşü kabul eder ve o görüşün doğruluğuna bakmadan uygulamaya kalkar. Bu da çoğu zaman uygulamayı zorlaştırır. Oysaki bütün mezhep imamları Allah (c.c.)'in emir ve yasaklarının en iyi şekilde uygulanmasını sağlamak için taklidi caiz görmüşler. İşte biz bu çalışmamızda zekât, hac ve umre konusunda iki mezhebin farklı görüşlerini ortaya koymaya çalıştık.

Konu ile ilgili birinci bölümde her iki mezhepten, mezhep kurucularından ve mezheplerin usûl ve sistematüğinden bahsedilecektir. Ayrıca, mezhepler arası ihtilâfların (hilaf ilmi) tarihsel gelişimi ve literatürü hakkında bilgi verilecektir.

İkinci bölümde zekât, zekâtı verecek ve alacak olan kişilerden, hangi mallardan ve hangi miktarlarda zekâtın verilmesi gerektiği, zekât ile ilgili konularda Hanefî ve Şâfîî mezheplerin görüşleri ve delilleri ile birlikte anlatılacaktır.

Üçüncü bölümde hac ve umre ibâdetleri hususunda iki mezhebin görüşleri, ihtilâf ettikleri meseleler, delilleri ile birlikte mukayeseli olarak anlatılmaya çalışılacaktır.

II. KONUNUN KAPSAMI

Maddi hem bedeni olan ibâdetler zekât, hac ve umre hususunda Hanefî mezhebi ile Şâfiî mezhebinin ihtilâfa düşmüş oldukları meseleler, delilleriyle birlikte mukayeseli olarak ele alınacaktır. Araştırmamızın, zekât, hac ve umre konularında toplumumuzda en çok mensubu olan iki mezhebin konuyu ele alış yöntemlerini ve farklı görüşlerini ilmi esaslar dâhilinde inceleyecek oluşu oldukça önem arz eder.

III. ARAŞTIRMANIN METODU

Çalışmamızda, her iki mezhebin kurucusu, mezhep kurucu olarak anılan kişilerin kullanmış oldukları usûl ve yöntemleri belirttikten sonra, bu mezheplerin usûlü, sistematığı ve yayılma alanlarını ele alınacaktır. Mezheplerin, usûl ve görüşlerinden hareketle, delillerini dayandırdıkları ana kaynakları anlama ve yorumlama yolunda, delillerin bu kaynaklara uygunluğu dâhilinde ileri sürmüş oldukları bazı şartlar, delillerinin kendi koymuş oldukları şartlara uygunluğu, çalışmamızın konusunu oluşturan ibâdetler zekât, hac ve umre alanındaki görüşleri ayrı ayrı belirtilmeye çalışılacaktır. Her iki mezhebin görüşleri mukayeseli olarak anlatıldıktan sonra dayanmış oldukları delillere de yer verilecektir.

Hicri III. asırdan sonra ekolleşmeye başlayan, İslâm fıkıh mezheplerinden olan her iki sünnî mezhebin, usûl ve fûrûa dair asıl kaynaklarından yararlanılarak, delillerle beraber meseleler izaha çalışılacaktır. Bu eserler içerisinde, Hanefî âlimlerden Ebû Cafer et-Tahâvî'nin (ö.321/933) *el-Muhtasar*, Kudûrî'nin (ö.428/1037) *el-Muhtasar*, İmam Serahsî'nin (ö.483/1090) *el-Mebsût* adlı hacimli eseri, Alâuddin es-Semerkindî'nin (ö.539/1144) *Tuhfetü'l-Fukahâ*, Kâsânî'nin (ö.587/1191) *Bedai'u's- Sanai'*, Burhaneddin el-Merğînânî'nin (ö.593/1197) *el-Hidâye* adlı eserleri; Şâfiî âlimlerden İmam Şâfiî'nin (ö.204/820) *er-Risâle* ve *el-Ümm*, İsmail el-Müzenî'nin (ö.264/878) *el-Muhtasar*, Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin (ö.476/1083) *et-Tenbîh* ve *el-Mühezzeb*, İmam Nevevî'nin (ö.676/1277) *el-Mecmû'* ve *el-Minhâc*, Gazzâlî'nin (ö.505/1111) *el-Vecîz* adlı eserleri, temel kaynaklar olarak, istifade edilecek eserlerden birkaçıdır. Öte yandan, her iki mezhebin görüşlerini delillendirdikleri hadisleri de belirtmek için, başta Buhârî ve

Müslim'in sahihleri olmak üzere, kütüb-ü sitte ve kütübü tis'a gibi hacimli hadis mecmualarına başvurularak, delil olarak kullanılan hadislere çalışmamızda yer verilecektir. Meseleler, bütünlük arzetameleri ve kolay anlaşılmalari için ilmihal tarzı bir düzene göre ele alınacaktır.

IV. İLM-İ HİLÂF

A. TANIMI ve BENZER İLİMLERLE İLİŞKİSİ

Hilâf, "Karşı gelmek, muhalefet etmek, zıtlaşmak, aykırı davranmak" gibi manalara gelir. Terim olarak ise "gerçeği ortaya koymak ve bir şeyin yanlış (batıl) olduğunu göstermek amacıyla, karşıt görüşlü iki kişi arasında cere'yan eden tartışma"¹ demektir. Taşköprizâde (ö.968/1561) hilâf ilmini, "Fıkhî mezheplerin taraftarları arasında meydana gelen cedel (tartışma)" olarak tanımlamıştır. İzmirli İsmail Hakkı (ö.1366/1946) ise, hilâf ilmini, "İstinbat edilen şer'i bir hükmü, muhaliflerin yıkmasından korumak için, şer'i delillerin, çeşitli şart ve durumlarından bahseden bir ilim" olarak tanımlamıştır.²

Bu tanım ve yorumları biraz geliştirdiğimiz zaman, hilâf ilmiyle ilgili, "İslâm hukuk mezhepleri arasında, hukukî usûl ve üslupları açısından ilişki kurulmasını ya da onların çeşitli hukuki kavram, kurum ve hükümleri arasında benzerlik veya farklılık bakımlarından karşılaştırma yapılmasını konu edinen ilimdir" şeklinde bir tanımla karşılaşırız. İslâm ilimler tarihinde, hilâf ilmiyle, benzer bazı ilimler arasında, metod ve problematik bakımlarından birtakım yakınlıklar ve hatta birbirine geçişler (tedâhül) bulunmaktadır. Bu açılardan hilâf ilmine en çok benzerlik gösteren ilimlerden ihtilâf ve hilâfiyat ilimleri sayılabilir.³ Bazı bilginler, herhangi bir delile dayanılarak ileri sürülen farklı görüşler hakkında "ihtilâf", herhangi bir delile dayanılmadan öne sürülen görüşler hakkında ise "hilâf" kavramını kullanmayı tercih etmişlerdir. İki kavram arasında ortaya konulmaya çalışılan bu farklılığa rağmen, sözkonusu iki kavramın, çoğu zaman birbirinin

¹ Seyyid Şerif Cürçani, **et-Târifat, Hilaf Maddesi**, Ahter Matbaası, İstanbul h.1308, s. 48.

² Taşköprizâde Ahmed Mustafa, **Miftahu's-Saâde**, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut h.1405 m.1985, c. II, s. 556; Debûsî, Ebû Zeyd Ubeydullah b. Ömer b. İsa, **Mukayeseli İslâm Hukuk Düşüncesinin Temellendirilmesi**, Te'sisu'n-Nazar, Giriş ve notlarla trc. Ferhat Koca, Ankara Okulu Yay., Ankara 2002, s. 13.

³ Koca, Debûsî'nin "**Mukayeseli İslâm Hukuk Düşüncesinin Temellendirilmesi**", Te'sisu'n-Nazar, adlı eserine yazılan Giriş, s. 15.

yerine kullanıldığı ve ihtilâf ilminin zamanla konu ve problemlerini hilâf ilmine devrettiği söylenebilir. Aynı şekilde, klasik hilâf literatürünün içeriklerine genel olarak bakıldığı zaman “hilâf” ile “hilâfiyat (el-hilâfiyyat)” kavramlarının da eş anlamlı olarak kullanıldığı görülür. Özellikle hilâf ilmi, hukuki hükümler esas alınarak, “farklı mezheplerin görüşlerini bilme, birbirleriyle mukayese etme” anlamında kullanılması halinde ‘hilâfiyat’la eş anlamlı kullanılmış demektir. Hilâf ilmi, hukuki hükümlere ulaşmada kullanılan usûl ve yöntemler esas alınarak “cedel yöntemiyle hasmı susturma veya kendi mezhep görüşünü müdafaa edip ötekini çürütme amacıyla mezhepler arası farklı görüşlerin dayandığı gerçekleri bilme” anlamında kullanıldığı takdirde ise, hilâfiyattan farklı bir nitelik kazanır ve bu durumda o, fıkhıtan ziyade, fıkıh usûlünün alt bir dalı hâline gelmiş olur.⁴

Hilâf ilmi ile fıkıh usûlü arasındaki ilişkiyi tespit etme hususunda bazı usûlcüler birtakım gayretler sarfetmişlerdir. Şöyle ki; Gazzâlî’ye (ö.505/1111) göre hilâf ilmi, tıpkı fıkıh usûlü gibi, hükümlerin delillerinden ve bu delillerin delalet biçimlerinden bahseden bir ilimdir. Ancak, fıkıh usûlü, bunlardan icmâli olarak bahsederken, hilâf ilmi tafsilî bir biçimde ve herhangi bir meseleyle ilişkisi açısından ele alır. Sadrüşşeria (ö.747/1346) ise, fıkıh usûlünü “fıkıh problemlerini gerçek anlamda çözmeye yarayan kaideleri bilmek” şeklinde tarif ederek, bu tanımda kullandığı “gerçek anlamda” kaydını, hilâf ve cedel ilmini, tanım dışında tutmak amacıyla koyduğunu belirtir.⁵

B. DOĞUŞU ve GELİŞİMİ

İslâm’ın ilk yüzyıllarında, fukahânın ihtilâfları, diğer ilimlerin konuları gibi özel bir bilim dalı içerisinde işlenmemekte idi. Söz konusu ihtilâflar, bazen fikhî meseleler konumunda, bazen ise ilgili olduğu hususi konusunda anlatılmaktaydı. Hilâf ilminin doğuşu ve gelişmesi ile ilgili önemli değerlendirmelerde bulunan İbn Haldûn, Mukaddime’de şöyle demektedir: “Şer’i delillerden istinbat edilen fıkıh ilminde, müctehidler arasında pek çok ihtilâf meydana gelmiştir. Müctehidler takip ettikleri usûl ve görüş farklılığına bağlı olarak, bu ihtilâfların meydana gelmesi kaçınılmaz olmuştur.

⁴ Özen, Şükrü, “Hilâf”, T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1998, c. XVII, s. 528.

⁵ Özen, a.g.md., s. 531.

Adı geçen ihtilâflar, İslâm'da alabildiğine genişlemişti. Mukallitlerin, diledikleri müctehitleri taklid etme imkânları vardı. Nihâyet bu durum, dört büyük imama kadar gelip dayanıştır. Onlar, Hak nazarında hüsn-i zan beslenecek bir mevkiye sahip olmuşlardır. Bu nedenle insanlar, onları taklid ile yetinmiş ve onların dışında kalanların taklid edilmesine sıcak bakmamışlardır. Çünkü icthad zorlaşmış, onun maddelerini teşkil eden ilimler, zamanla çeşitli şubelere ayrılmış ve dört mezhebin dışında kalan müctehidler artık kalmamıştı. Bu nedenle, söz konusu dört mezhep, İslâm'ın asılları (temelleri) mesâbesine konmuş, onlara sıkı bir şekilde bağlanan ve onların hükümlerini esas alanlar arasında cereyan eden ihtilâflar, şer'i nasslarda ve fikhî esaslardaki ihtilâf derecesinde tutulmuştur.

Peşinden gittiği imamın mezhebinin sıhhatini göstermek için bütün mezhep mensupları arasında, münazaralar cereyan etmiştir. Bu münazaralarda, bahis konusu dört imamın delilleri açıklanıyor, ihtilâfların kaynakları ve icthadlarının menşei ortaya seriliyordu.⁶ İlm-in bu çeşidine Hilâfiyat (İlm-i Hilâf) deniliyordu. Bu ilimle uğraşan bir kimsenin şer'i hükümlerin istinbatına vesile olan kaideleri bilmesi, aynen müctehidin bunlara ihtiyaç duyduğu gibi, şarttır. Fakat arada şu fark vardır: Müctehid bu kaidelere, hüküm istinbat etmek için ihtiyaç duyar; hilâfiyat bilgini ise, istinbat edilen söz konusu meseleleri, muhalifin çeşitli delillerle tahrip etmesinden korumak için ihtiyaç duyar. Hanefî ve Şâfîilerin, bu ilme dair olan telifleri diğerlerinden daha fazladır. Çünkü bilindiği gibi, Hanefîlerde kıyas, birçok fer'i hususların esasını teşkil eder. Bu nedenle onlar, nazar (münazara, tartışma) ve araştırma ehlidir." Bu konuya dair yazılan eserler şunlardır; Gazâli, *el-Meâhız*; Ebû Zeyd ed- Debûsî, *Kitâbu't-Ta'lika*; Mâliki bilginlerden İbnü'l-Kassâr, *Uyûnu'l-Edille*. Ayrıca İbnü's-Sâatî, fikh usûlüne dair *el-Muhtasar* adlı eserinde, ihtilâflı fikh konularının tüm esaslarını toplamış ve her meselede ihtilâfın temeli olan hususları açıklamıştır.⁷ Hilâf ilminin ortaya çıkış tarihinin, kesin olarak tespit edilemese de bunun, icthad faaliyetinin durakladığı ve fakihlerin, artık tahriçten öteye gidemediği zamanlara rastladığı belirtilmektedir.⁸ Öte yandan, Arap yarımadasında, İslâm'ın doğuşundan sonraki ilk üç asırda müstakil bir ilim niteliği kazanan İslâm hukuku içerisinde, toplumsal hayatın

⁶ İbn Haldûn, **Mukaddime**, nşr. Ali Abdülvâhid Vâfi, Dâru Nehdati Mısır, el-Fecâle-Kahire ty., c. III, s. 1066-1067.

⁷ İbn Haldûn, a.g.e., c. III, s. 1066-1067.

⁸ Özen, "**Hilaf**", **T.D.V. İslâm Ansiklopedisi**, c. XVII, s. 530; s. 34

ihtiyaçlarına cevap verecek ve İslâm medeniyetinin geleceğini yönlendirecek farklı fıkıh mezhepleri ve fıkıh ekolleri meydana gelmiştir. Bu nedenle farklı fıkıh ekollerine mensup fakihler, şer’i delillerden hüküm çıkarma yöntemleri hakkında farklı görüşlerde bulunmuşlardır. İslâm ilimlerinin, doğuşu ve gelişim süreçlerinin yaşandığı, Hicri I.ve II. asırlarda (m.VII-VIII) fakihlerin varmış oldukları ihtilâflar, özel bir bilim dalı içinde ele alınmayıp, bazen fikhî meseleler kapsamında, bazen de ilgili olduğu hususi konularında anlatılmıştır. Fakat sonraki zamanda, bu ihtilâf ve farklılıklar eserler içerisinde ele alınıp incelenmeye başlanmıştır. Bu tür ihtilâfların değerlendirildiği ilk eserler arasında, Ebû Yusuf’un (ö.182/789) *er-Red ‘ala Siyeri’l-Evzai ve İhtilâfu Ebi Hanîfe ve İbn Ebi Leylâ*, İmam eş-Şâfiî’nin (ö.204/820) *Kitâbü’l-Ümm*, İbn Cerir et-Taberi’nin (ö.310/923) *İhtilâfu’l-Fukahâ* ve Ebû Ca’fer et-Tahâvî’nin (ö.321/933) *İhtilâfu’l-Ulemâ* adlı eserleri sayılabilir. İslâm hukuk tarihinde bu ihtilâf, hilâfiyat ve reddiye kitapları, mezheplerin oluşması ve birbirlerine karşı üstünlük mücadelesinin de tesiriyle özellikle V/XI. yy’dan itibaren daha sistematik bir hale gelerek yeni ve müstakil bir hukuk disiplini meydana getirmişlerdir. Bu yeni disiplin, farklı hukuk, mezhep ve ekollerinin, hukuki hüküm, kavram veya kurumlarının ayrılık ya da benzerlik noktalarını inceleyen ve günümüzde “Mukayeseli İslâm Hukuku” adını verebileceğimiz hilâf ilmidir. Hilâf ilminin doğuş süreci ile ilgili bir diğer sorun da bu ilmin ilk kurucusunun kim olduğuna dair tartışmalardır. Kaynaklar genel olarak hilâf ilminin ilk kurucusunun Hanefî fakihlerinden Kadı Ebû Zeyd ed-Debûsî (ö.430/1039) olduğunu söylemektedir.⁹ İbn Hallikan (ö.681- 1282), Debûsî’yi, ilk defa hilâf ilminin kurucusu olarak niteleyen kişidir. Zehebî (ö.748- 1348), İbn Kesîr (ö.774-1373), İbn Kutluboğa (ö.879/1474), Taşkoprizâde (ö.968/1561) gibi tarih ve tabakat yazarlarının da, İbn Hallikan’ın görüşünü desteklediği görülür. İlk Müslüman Türk devletlerinden Karahanlılar döneminde yaşamış olan, büyük Türk hukukçusu Kadı Ebû Zeyd ed-Debûsî (ö.430/1039) *Tesisü’n-Nazar fi İhtilâfi’l- Eimme* adlı eseriyle, İslâm hukuk ve kültür tarihçilerinin ittifakıyla, bu ilmin gerçek kurucusu olarak kabul edilmiştir.¹⁰

⁹ Koca, **Debûsî’nin ‘Mukayeseli İslâm Hukuk Düşüncesinin Temellendirilmesi’**, Te’sisu’n-Nazar adlı eserine yazılan Giriş, s. 34.

¹⁰ Koca, a.g.e., s. 36.

C. İLM-İ HİLAF LİTERATÜRÜ

İslâm hukukunun teşekkülü ve tedvin edilmesinden itibaren hukukçular (fakihler) arasındaki görüş ayrılıkları, hayat şartlarının ve pratik ihtiyaçların da etkisiyle sürekli olarak tartışma konusu olmuş, fıkıh mezheplerinin kurulmasından itibaren ise bu duruma mezhep taraftarlığının da eklenmesi sonucu, fukaha arasındaki ihtilâflarla ilgili eserlerin, hem nitelik hem de niceliğindeki artış kaçınılmaz olmuştur. İslâm hukuk tarihinde, telif edilen hilâf kitapları, genellikle “hilâf, ihtilâf, mesail, mesailü'l-hilâf, muhtelef, ta'lik, ta'lika, tarika, nuket, red” gibi kelimelerin yer aldığı isimleri taşımışlardır.¹¹

Hilâf ilminin Hanefiler ve Şâfiîler arasında yayılması hatta birbirlerine karşı hilâf kitapları yazmalarının sebepleri, bu iki mezhebin genellikle aynı (birbirlerine çok yakın) coğrafyalarda ve birbirlerine rakip olarak yaşamış olmalarında aranabilir.¹² İslâm Hukuk tarihinde, dört Sünni mezhebe mensup fakihler tarafından, hilâfla ilgili olarak yazılmış bazı eserler ve günümüzde bu alanda yapılan çalışmalardan bazıları;

I-Hanefî Mezhebinde bu alanda yapılan çalışmalar:

1- Ebû Yusuf (ö.182/789), *İhtilâfu Ebî Hanîfe ve İbn Ebi Leylâ* (Kahire 1355).

2- Ebû Saîd el-Berdaî (ö.317/929), *Mesâilü'l-Hilâf*.

3- Ebû Ca'fer et-Tahâvî (ö.321/933), *İhtilâfü'l-Ulemâ*149

4- Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Muhammed el-Kudûrî (ö.428/1037), *et-Tecrîd*.

5- Ebû Zeyd ed-Debûsî (ö.430/1039), *Te'sisü'n-Nazar*.

6- Nâsîhî (ö.484/1091), *Kitâbü'l-Muhtelef beyne Ebî Hanîfe ve's-Şâfiî*.

7- Ebü'l-Mefâhir Hüsâmeddin Ömer b. Burhân el-İsticâbî, *Muhtasar fi Hilâfiyyati'l-Mebûsât*.

8- Necmeddin en-Nesefî (ö.537/1142), *el-Manzûmetü'n-Nesefiyye fi'l-*

Hilâfiyyat.

¹¹ Koca, Debûsî'nin '**Mukayeseli İslâm Hukuk Düşüncesinin Temellendirilmesi**' (Te'sisu'n-Nazar) adlı eserine yazılan Giriş, s. 40.

¹² Koca, a.g.e.,s. 40

9- Zemaşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmud b. Ömer, *Ruûsu'l-Mesâil, el-Mesailu'l-Hilâfiyyat Beyne'l-Hanefiyyeti ve's-Şâfi'iyyeti*. (Tahk. Abdullah Nezir Ahmed), Daru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1.baskı, Beyrut 1987.

10- Ebû'l-Feth Alâeddin el-Üsmendî (ö.552/1157), *Tarîkatü'l-Hilâf fi'l-Fıkh beyne'l-Eimme fi'l-Eslâf*, nşr. Muhammed Zeki Abdülber, Kahire ; nşr. Ali Muhammed Muavvaz, Beyrut 1413/1992.

11- Ebû'l-Fadl Burhâneddin Muhammed b. Muhammed en-Nesefî (ö.687/1289), *Mukaddime fi'l-cedel ve'l-hilâf ve'n-nazar*.¹³

II-Şâfiî Mezhebinde bu alanda yapılan çalışmalar:

1- İmam Şâfiî (ö.204/820), *el-Ümm* adlı eserde bulunan *Kitâbü İhtilâfi'l-İrakıyyeyn* (VII, 96-163), *İhtilâfu Ali ve Abdullah İbn Mes'ud* (VII, 164-191), *Kitâbü İhtilâfi Mâlik ve's-Şâfiî* (VII, 191-243), *Kitâbu'r-red 'ala Muhammed b. el-Hasan* (VII, 305-335), *Kitâbü Siyeri'l-Evzâi* (VII, 336-368) bölümleri.

2- Muhammed b. Nasr el-Mervezî (ö.294/906), *İhtilâfu'l-Ulemâ* (nşr. Seyyid Subhî el-Bedrî es-Sâmerrâi, Bağdat 1401/1981; Beyrut 1406 /1986).(160)

3- İbnü'l-Münzir en-Nîsâbüri (ö.309/921), *el-Evsat fi's-Sünen ve'l-İcmâ' ve'l-İhtilâf* (nşr. Ebû Hammâd Sağîr Ahmed b. Muhammed Hanîf, Riyad 1403, 1414/1993). Ayrıca aynı müellifin hilâfla ilgili olarak, *el-İşrâf 'alâ Mezâhibi Ehli'l-İlm* (nşr. Muhammed Necib Sirâceddin, Katar 1986; nşr. Abdullah Ömer el-Bârûdî, Mekke) adlı bir eseri daha bulunmaktadır.(161)

4- Ahmed b. Hüseyin el-Beyhâkî (ö.458/1066), *el-Hilâfiyyat* (nşr. Meşhur b. Hasan Âl Süleyman, I-II, Riyad 1414-1415/1994-1995)162

5- Ebû İshak es-Şîrâzî (ö.476/1083), *en-Nüket fi'l-Mesâili'l-Muhtelef fihâ Beyne's-Şâfiî el Muttalibi el-Hâşimî ve beyne Ebî Hanîfe*. Ayrıca, müellifin hilâfla ilgili olarak *Muhtasar fimah'telefe fihî Ebû Hanîfe ve's-Şâfiî* adlı bir eseri daha bulunmaktadır.

¹³ Özen, “Hilaf”, T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, c. XVII, s. 537.

6- İmâmü'l-Harameyn el-Cüveynî (ö.478/1085), *ed-Dürretü'l-Mudiyye fîmâ vaka'a fîhi'l-Hilâf beyne's-Şâfi'iyye ve'l-Hanefiyye* (I. Cilt nşr. Abdülazim ed-Dîb, Devha 1406/1986).

7- Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed es-Sem'anî eş-Şâfiî (ö. 489/1096), *el-İstîlâm fi'r-Reddi 'ala's-Şeyh Ebî Zeyd ed-Debûsî* veya *el-İstîlâm fi'l-Hilâf beyne'l-İmameyn eş-Şâfiî ve Ebî Hanîfe*.

8- Gazzâlî (ö.505/1111), *Meâhizü'l-Hilâf* (TSMK, III. Ahmed, nr.1099).

9- Seyfeddin el-Âmidî (ö.631/1233), *et-Tarîkatü'l-Musağğara fî Mesâili'l-Hilâf* 10- Sirâceddin el-Urmevî (ö.682/1283), *en-Nüket fi'l-Mesâili'l-Hilâfiyye fi'l- Fıkh*.

11-Hasan b. Harb el-Hassânî, *es-Süheyl fi'l Mezhebi's-Şâfiî ve'l-Hanefî*.

12- Ebü'l-Kâsım İbnü's-Sem'anî, *Kitâbü'n-Nüket fi'l-Muhtelef*.

13- İbnü'd-Dehân, *Takvîmü'n-Nazar* (TSMK, III. Ahmed, nr.1225).¹⁴

Yaşayan dört Sünni mezhep mensuplarının yanında, diğer mezheplere mensup bilginler tarafından da, hilâf ilmiyle ilgili çeşitli eserler yazılmıştır. Bunlara örnek olarak, İbn Cerîr et-Taberî'nin (ö.310/923) *İhtilâfü'l-Fukahâ* (nşr. Joseph Schacht, Leiden 1933) adlı eseri ile Şiâ'dan Şerif el-Murtazâ'nın (ö.436/1044) *el-İntisâr* (nşr. Muhammed Bakır, *el-Cevâmi'u'l-Fıkhıyye* içerisinde, Tahran 1276; Kum 1404; nşr. es- Seyyid Muhammed Rızâ el-Horasânî, Kum, Necef 1391/1971; Beyrut 1405/1985); Şeyhü't-Tâife Ebû Câfer et-Tûsî'nin (ö.460/1067) *Kitâbü'l-Hilâf* (Necef 1376) ve İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'nin (ö.726/1325) *Muhtelefü's-Şia fî Ahkâmi's-Şeria* (Tahran 1322,1323-24; Kum 1403, 1412) adlı kitapları sayılabilir.¹⁵ Öte yandan, asrımızda isimlerine “mukayeseli”, “muvazen” ve “mukaren” gibi çeşitli kelimeler bulunan ve herhangi bir hukuki konuda, gerek İslâm hukuk mezheplerinin görüşlerini, mukayeseli bir şekilde ortaya koyarak sistematik bir bütünlüğe ulaşmaya çalışan, gerekse İslâm hukuku ile herhangi bir hukuk sisteminin görüşlerini kıyaslayan birçok eser yazılmıştır. Bu tür eserlere şu kitapları örnek gösterebiliriz:

¹⁴ Özen, “Hilaf”, T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, c. XVII, s. 537.

¹⁵ Özen, a.g.md. s. 537-538.

- 1- İzmirli İsmail Hakkı, *İlm-i Hilâf*, İstanbul 1330.
- 2- Mahmud Muhammed Şeltût ve Muhammed Ali es-Sâyis, *Mukârenetü'l-Mezâhib fi'l-Fıkh*, Kahire 1373/1953, Türkçesi; Mukayeseli Mezhepler Hukuku, Trc. Sait Şimşek, İstanbul :, İlim Yayınları.
- 3- Abdulkâdir Udeh, *et-Teşrîu'l-Cinâi'l-İslâmî*, Mukârenen bi'l-Kânûni'l-Vad'i
- 4- Hasan Ahmed el-Hatîb, *el-Fıkhü'l-Mukâren*.
- 5- Muhammed Takiyyü'l-Hakîm, *el-Usûlü'l-Âmme fi'l-Fıkhî'l-Mukâren- Medhal ilâ Dirâseti'l-Fıkhî'l-Mukâren*, Necef 1383/1963.
- 6- Selâhuddin en-Nâhi, *en-Nazariyyetü'l-Âmme fi'l-Kânûni'l-Muvâzen ve İlmi'l-Hilâf*, Bağdat 1968.
- 7- Said Ramazan el-Bûti, *Muhâdarât fi'l-Fıkhî'l-Mukâren*, Dımaşk 1981.
- 8- Mustafa Saîd el-Hınn, *Eserü'l-İhtilâf fi'l-Kavâidi'l-Usûliyye fi İhtilâfi'l- Fukahâ*.
- 9- Abdulfettah Kebbâre, *el-Fıkhü'l-Mukâren*.
- 10-Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku* (3 cilt), 5.baskı, İstanbul 2009, İz yay., Düzey matbaası.

BİRİNCİ BÖLÜM

İMAM-I ÂZAM EBÛ HANİFE VE İMAM ŞÂFİÎ'NİN ŞAHSİYETLERİ VE MEZHEPLERİ

I. İMAM-I ÂZAM EBÛ HANİFE

İslâm'da hukuki düşüncenin ve icihad anlayışının gelişmesinde önemli payı olan Numan b. Sâbit b. Zuta b. Mah, İmam-ı Azam ve Ebû Hanîfe diye şöhret bulmuştur. Ebû Hanife onun lakabıdır. İmam-ı Azam sıfatının verilmesi ise çağdaşları arasında seçkin bir yere sahip olması, hukuki düşünce ve icihad metodunda belli bir çığır açması, döneminden itibaren birçok fakihin onun görüşleri ve metodları etrafında kümelenmiş olması gibi sebeplerle açıklanabilir.¹⁶

A. HAYATI ve ŞAHSİYETİ

Ebû Hanife, h.80/m.699 yılında Kûfe'de dünyaya gelmiş ve h.150/m.767 yılında aynı yerde vefat etmiştir.¹⁷ Hanefî mezhebinin imamı, büyük müctehid, fıkıh ve akaid âlimidir. Ebû Hanife hakkında, döneminden itibaren, değişik görüşteki birçok âlim ve müellif tarafından, lehte ve aleyhte, birçok şey söylenmiş ve yazılmıştır. Küçük yaşlarda Kur'ân'ı ezberlediği sanılan Ebû Hanife, kıraat ilmini kıraat-ı seb'a âlimlerinden olan Âsım b. Behdele'den öğrenmiştir.¹⁸ Ebû Hanife, birçok âlim gibi, ticaretle de uğraşmıştır. Basra'da kumaş tüccarlığı yaparken, dönemindeki inkârcı ve bidatçılarla münakaşa etmiş, Hz. Peygamber'den (s.a.v) sahabeye ve sonraki nesillere intikal eden ve o dönem Müslümanlarının çoğunluğunca da benimsenen itikadi esasları savunmayı gaye

¹⁶ Uzunpostalcı, Mustafa, "Ebû Hanîfe", T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1994, c. X, s. 131.

¹⁷ Ebû Zehra, Muhammed, Ebû Hanife, çev. Osman Keskiöglü, DİB yay., Ankara 2005, s. 23.

¹⁸ Ebû Zehra, a.g.e., s. 30.

edinmiştir.¹⁹ Onun, bu alandaki görüşleri, zamanla daha belirgin hale gelecek olan ehl-i sünnet anlayışının şekillenmesine önemli ölçüde yardımcı olmuştur. Daha sonra fıkıh ilmine yönelmiştir. Devrinin seçkin âlimlerinin pek çoğu ile görüşme ve onlardan ilmi yönden faydalanma imkânı bulan Ebû Hanife'nin asıl hocası, onun döneminde Kûfe re'y ekolünün temsilcisi kabul edilen Hammad b. Ebû Süleyman'dır (h.120/737).²⁰ Ebû Hanife kırk yaşına kadar, on sekiz sene hocasının dersinde bulunmuştur. Hocasından sonra, kürsüsüne çıkıp hocasının derslerine devam etmiş, zamanla Kûfe'nin fakihi olmuştur. Otuz senede birkaç bin talebe yetiştirmiştir. Bu talebelerden 40 tanesinin ictihad edecek dereceye ulaştığı belirtilmektedir.²¹

Fıkıh silsilesi İbn Mes'ud, Hz Ali, Hz Ömer gibi ashabın fukahasına dayanan Ebû Hanife, ehl-i re'y fukahasının öncüsü sayılır. Kullandığı delil ve yöntemlerini şöyle sıralayabiliriz: Kitap, sünnet, icma, kıyas, sahabi kavli, istihsan ve örf. Hadisi kabul hususunda titiz davranmış, hadisin sabit olduğuna kanaat edince onu almakta tereddüt etmiştir. Kuvvetli mantık ve muhakeme gücüyle de kıyası işletmede oldukça başarılı olmuştur. Ayrıca istihsan metodunu hüküm çıkarma yolu olarak kullanmış ve fikhın yeni sorunları çözmede ki başarısını arttırmıştır. İctihada önem vermiş, taklide karşı durmuştur. Örf ve âdeti bir yöntem olarak benimsemesi, sosyal gerçekliği dikkate aldığını göstermektedir. Kendisine yapılan kadılık tekliflerini reddetmiştir. İkinci Abbasi halifesi Ebû Cafer Mansur, kendi teklifinin kabul edilmemesi karşısında onu hapse attırmıştır. Ebû Hanife tarihinde yetmiş yaşında iken hapiste vefat etmiştir. Kabri bugün Bağdat'ta kendisine nisbetle Azamiye diye anılan mahaldedir.²²

Ebû Hanife kanaatkâr, cömert, güvenilir, abid, zahid bir kişidir ve bu özellikleri ticari hayatında da görülür. Dış görünüşe önem verir, temiz giyinir ve çevresindekileri de temiz giyinmeye teşvik ederdi.²³ Ebû Hanife, derin fıkıh bilgisinin yanı sıra inandığını ve doğru bildiğini söylemekten ve onun mücadelesini vermekten çekinmeyen güçlü bir

¹⁹ Ebû Zehra, **Ebû Hanife**, s. 31-32.

²⁰ İbrahim Çalışkan – Şamil Dağcı – Ahmet Ünsal – Oğuzhan Tan, **Fıkıh İlitam**, ed.İbrahim Çalışkan, Ankuzem yay., Ankara 2005, s. 70.

²¹ Uzunpostalcı, "**Ebû Hanife**", **T.D.V. İslâm Ansiklopedisi**, c. X, s. 132.

²² Ebû Zehra, **Ebû Hanife**, s. 265.

²³ Ahmed Hilmi – Ziya Nur Aksun, **İslâm Tarihi**, Ötüken yay., İstanbul 2006, c. II, s. 223.

şahsiye sahipti.

Ebû Hanife, ilmi müzakerelerin yanı sıra, ticaretle de meşgul olduğundan, daima hayatın ve Fikhî problemlerin içinde bulunmuş, karşılaştığı meseleler ve kendisine yöneltilen sorularla ilgili, hayatı boyunca sayısız ictehad yapmıştır. Ebû Hanife'nin, "Biz önce Allah'ın kitabında olanı alırız. Onda bulamazsak Hz. Peygamber'in sünnetine bakarız. Orada da bir şey bulamazsak, ashabın ittifak ettiğini benimseriz, ihtilâf etmişlerse, dilediğimiz görüşü alırız. Başkalarının görüşlerini onlara tercih etmeyiz. Ancak Hasan-ı Basrî (ö.110/728), İbrahim en-Nehaî (ö.95/713), Said b. Müseyyeb(ö.91/710) gibi tabiîn âlimlerine gelince, onların ictehadlarına bağlı kalmayız. Onlar gibi biz de ictehadta bulunuruz. Aralarında müşterek illet bulununca, bir hükmü diğerine kıyas ederiz" sözünden, ictehad metodu anlaşılmaktadır.²⁴

Ebû Hanife, kıyas metodunu sıkça kullanmıştır. Zira sahabe döneminden itibaren, İslâm âlimleri az veya çok bu metodu kullanmışlardır. Ebû Hanife, bir meselenin hükmünü önce Kur'ân'da aramış, nassın her türlü lafzî delaletini, umum-husus, itlak-takyid, nasih-mensuh gibi lafızlar arası metodolojik ilişkiyi göz önünde bulundurmuş, aksine bir delil ve gerekçe olmadığı sürece âyetlerin açık, genel ve doğrudan ifadelerini esas almıştır.²⁵ Ayrıca Ebû Hanife'nin, yarısı hocası Hammad'dan yarısı da diğer ravilerden olmak üzere, 4000 hadis rivâyet ettiği belirtilmektedir.

Ebû Hanife'nin yaşadığı dönemde ve özellikle bulunduğu bölgede, hadis uydurma işi yaygınlık kazanınca, ihtiyatlı davranarak, haber-i vahidleri almada bazı şartlar ileri sürmüş olması, onun ilmi ciddiyetinden kaynaklanmaktadır. Ebû Hanife, mürsel hadisi de delil olarak kullanmıştır. Hatta sahabenin mürsellerini, başkalarının müsnedlerinden üstün tutmuştur.²⁶

Ebû Hanife, ahad hadisi, Kur'ân'ın genel ve zahirî hükümleriyle, İslâm fikhında yerleşik genel ilkelerle, kavli veya fiili meşhur sünnetle hatta bazen de sahabe ve tabiînden gelen ortak uygulama ile karşılaştırarak değerlendirmiş, arada çatışma (tearuz) olduğunda da, genelde daha kuvvetli gördüğü ikinci grup delillerle amel etmiştir. Geniş bir topluluğun

²⁴ Ebû Zehra, **Ebû Hanife**, s. 264.

²⁵ Ahmed Hilmi – Ziya Nur Aksun, **İslâm Tarihi**, c. II, s. 224.

²⁶ Ebû Zehra, a.ge., s. 316-318.

önünde vuku bulması veya sık sık tekrarlanması sebebiyle, çoğunluk tarafından bilinmesi, uygulanması ve rivâyet edilmesi gereken bir konuda (umumü'l-belvâya aykırı) varid olan ahad haberi şaz bir görüş sayması da bu anlayışın sonucudur. Ebû Hanife, haber-i vahidleri delil almış, zayıf da olsa hadisi tercih etmiş, ancak nas bulunmayan yerde kıyasa gitmiştir. Ebû Hanife'nin, örf ve adeti, Kur'ân'ın genel ilkelerini, kamu yararını sıkça gözetmesi ve istihsanı sıkça kullanması, kendisine intikal ettirilen Fıkhî kuralları, görüşleri, âyet ve hadislerle ilgili yorumları, içinde bulunduğu ortam, insanların ihtiyacı ve genel ilke ve amaçları açısından yeniden değerlendirme, sınırlı naslarla sınırsız olaylar, naklin hükmü ile aklın yorumu, hadisle re'y arasında makul bir ahenk kurma imkânını yakalamış olmasındandır.²⁷

Ebû Hanife, bir mezhep kurma iddiasıyla ortaya çıkmış değildir. İctihadlarda bulunmuş, bu icthadları talebeli tarafından toplanmış, sistematize edilmiş ve ortaya çıkan fıkıh anlayışı bir mezhep olarak ona nispet edilmiştir.

B. ESERLERİ

Ebû Hanifenin görüşlerini içeren çok sayıda eser bulunmaktadır. Ancak bu eserlerin ona nispeti aynı kuvvette değildir. Ebû Hanife'ye aidiyeti kuvvetli olan eserlere Zahiru'r-Rivaye eserler denir.

Mütevâtir ve meşhur yolla geldiği için bu adı olan eserler altı tanedir. Ebû Hanife, ders halkasında, Fıkhî meselelerin çözümlerini istişareye açık çeşitli müzakerelerden sonra, talebelerine yazdırdığı için öğrencisi Muhammed b. Hasan eş-Şeybanî'nin (h.189/804) kaleme aldığı eserlerdir.

el-Müsned: Talebeli tarafından Ebû Hanife'den rivâyet edilen hadislerin toplandığı kitaptır.

el-Fıkhü'l-Ekber: Akaidle dair olup ehl-i sünnetin görüşlerini özetlemiştir.

el-Fıkhü'l-Ebsat: Akaidle ilgili olup oğlu Hammad b. Ebû Süleyman (ö.120/737) ile talebeli Ebû Yusuf (ö.182/798) ve Ebû Muti Hakem b. Abdullah b. Mesleme el-Belhi (ö.199/814) tarafından rivâyet edilmiştir.

²⁷ Ebû Zehra, **Ebû Hanife**, s. 318-321.

el-Âlim ve'l-Müte'allim: Ehl-i Sünnetin görüşlerini açıklayıp savunma amacıyla soru-cevap tarzında kaleme alınmış, akaide dair bir risaledir. Eserinde akaid konularında kendisine yöneltilen bazı itham ve iddialara cevap vermektedir.

el-Vasiyye: Akaid konularını kısaca ele alan bir risaledir. Son beş eserinin ihtiva ettiği konular, Osmanlı Âlimlerinden Beyazizâde Ahmet Efendi (ö.1098/1678) tarafından kelim kitaplarının tertibine göre el-Usûlu'l-Münife adıyla bir araya getirilmiştir. Yine aynı müellif tarafından İşâretu'l-Meram adıyla da şerh edilmiştir.

el-Kasîdetu'n-Nûmaniyye: Hz Peygamber için yazdığı na't olup, basılmıştır.²⁸

Nadiru'r-Rivaye: İmamı Âzam ve talebelerinin bize ahad yolla gelen rivayetleridir. Bunlar:

İmam Muhammed'in Eserleri:

1. *el-Hücce ala ehli'l-Medine*: İmam Muhammed, Medine dönüşü bazı fikirleri değiştirdi. Bu kitapta değişmeyen düşüncelerini İmam Malik'e karşı savunmak için yazdı. 4 cilttir.

2. *Kitabu'l-Asar*: İmamı Azam'ın rivayetleri var. Hadis sayısı azdır. Daha çok sahabe sözleri var. Tek cilt.

3. *Kitabu'l-Kesb*: Kazanç ve ticaretle ilgili bir kitap.

İmam Ebu Yusuf'un Eserleri:

1. *Kitabu'l-Asar*: İmamı Azam'ın rivayetleri.

2. *İhtilafu Ebi Hanife ve İbni Ebi Leyla*: İlk yazılan hilaf kitaplarından.

3. *Kitabu'l-Harac*: Harun Reşid için yazdığı vergi hukuku ile ilgili bir eser.²⁹

C. HANEFÎ MEZHEBİ

Hanefiyye ve Hanefilik olarak şöhret bulan Hanefî mezhebi, ismini, mezhebin metodolojisinin ve temel görüşlerinin oluşumunda önemli paya sahip olan, Kûfe'deki Re'y

²⁸ Ahmed Hilmi, Ziya Nur Aksun, **İslâm Tarihi**, c. II, s. 228-231.

²⁹ Ebû Zehra, **Ebû Hanife**, s. 236-243.

Ekolünün öncüsü Ebû Hanife'den almaktadır. Ebû Hanife ve öğrencileri, itikadî ve Fıkhî konulardaki meselelerin çözümünde re'yin kullanımına vermiş oldukları ağırlık nedeniyle, muhalifler tarafından re'y taraftarları olarak isimlendirilmişlerdir. Kûfe şehri, birçok din, itikadî fırka ve düşünce sisteminin bulunduğu merkez konumundaydı. Bu durum, değişik inançlarla ilgili hararetli tartışmalara ve kentleşmenin beraberinde getirdiği çok sayıda soruna yol açmıştır. Bu sorunlar çözümü için Ebû Hanife araştırmaya dayalı bilim anlayışının ve özgür düşüncenin sembolleştiği tartışma meclisleri oluşturmuş talebeni ile yaptığı müzakereler sonucunda mezhebin ilmi geleneğinin şekillenmesinde katkıda bulunmuştur. Ebû Hanife ve öğrencileri re'y ve aklı öne çıkaran metodlarıyla, toplumda öne çıkan problemlere çözüm üretmişlerdir. Bu girişimlerin sonucunda mezhep oluşmaya başlamıştır.³⁰

1. Hanefî Mezhebinin Teşekkülü ve Gelişmesi

Hanefî mezhebinin teşekkülünde ve yayılmasında, Ebû Hanife öğrencilerinin hocalarını görüşlerini tedvini etmeleri kadılık görevlerini üstlenmeleri önem bir rol oynamıştır. Ebû Hanife'nin seçkin öğrencileri Ebû Yusuf (ö.182/798), Züfer b. Hüzeyl (ö.158/774) ve İmam Muhammed (ö.189/804), Hanefîliğin sistemleşmesinde ve yaygınlaşmasında etkili olan en önemli isimlerdir. Özellikle Halife Harun Reşid (ö.193/809) döneminde başkadılık görevine getirilen ve uzun bir süre bu görevi yürüten Ebû Yusuf, Hanefîliğin resmi mezhep olmasında ve pratik bir şekil almasında etkili olmuştur.³¹ Ebû Yusuf, vergi ve devlet hukukuna dair "Kitabu'l-Harac" adlı eseriyle ekolün devlet nezdinde güç kazanmasında, atadığı Hanefî kadılar aracılığı ile de bu mezhebin geniş kitlelere yayılmasında ve etki alanının genişlemesinde oldukça önemli bir rol üstlenmiştir. Ebû Yusuf ile birlikte, mezhebin ilk müctehid nesli Harezm, Batı Türkistan, Horasan ve Maveraünnehir'e giderek, yeni müslüman olmuş kitlelere Ebû Hanife'nin görüşlerini tanıtmışlar ve benimsenmesini sağlayacak ortamı oluşturmuşlardır.

Ebû Hanife'nin birçok öğrencisinin müftülük, kadılık, başkadılık gibi resmi görevleri vasıtasıyla O'nun itikadi ve Fıkhî görüşleri Kûfe ve Bağdat'tan sonra Horasan

³⁰ Ebû Zehra, **Ebû Hanife**, s. 216-218.

³¹ Ebû Zehra, a.g.e., s. 216.

bölgesinde Belh, Re'y, Merv, Nişabur, Cürcan, Serahs ve Herat'ta, Maveraünnehir'de ise, Tirmiz, Buhârâ, Nesef ve Semerkand şehirlerinde yayılmaya başlamıştır.³²

Ebû Hanife'nin ilim halkalarında oluşan ibadate, muâmelat ve ukûbata ilişkin hükümleri, fetvalar ve icthadları gözden geçirilerek konularına göre tasnif ve tedvin edilmiştir. Bu faaliyette, Ebû Hanife'nin birçok öğrencisinin görev aldığı rivâyet edilmektedir. Bu tedvin hareketinin en önemli ürünü, Muhammed b. Hasan eş-Şeybanî (ö.189/804) tarafından kaleme alınan "Zahirü'r-Rivaye" adlı kaynak eserlerdir. Bu eserlerde Ebû Hanife, Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'in görüşleri toplanmıştır. Zahirü'r-Rivaye (Mesâî'l-i Usul) mezhebin temelini oluşturan altı eserden müteşekkil olup, ekolün görüş ve anlayışının sonraki bilginlere ve kuşaklara ulaştırılmasını sağlamıştır.³³ Bu eserler ve içermiş oldukları Fıkhî kurallar, İslâm hukukunun vazgeçilmez başvuru kaynakları olmuştur. Bundan dolayı Zahirü'r-Rivaye eserlerin günümüze kadar pek çok şerhi yapılmıştır.³⁴

Hanefî mezhebinin metodolojisinin ve Fıkhî boyutunun oluşmasında ilk dönemlerin, yani mütekaddimin olarak adlandırılan Ebû Hanife ve öğrencilerinin belirgin bir etkisi olduğu açıktır. Mezhep içi ekolleşmeler ise meşayih ya da müteahhirin döneminde teşekkül etmeye başlamıştır. Bu dönemde, önceki döneme nazaran daha fazla eser telif edildiği dikkat çekmektedir. Özellikle yargılama hukuku, vakıf, hiyel, şurut ve sicillat gibi alt dallara ve uygulamaya yönelik eserler telif edilmiştir.³⁵ Bu dönemde etkin olan Hanefî uleması arasında, Bağdat fakihî Ebû Bekr Ahmed b Ömer eş-Şeybânî el-Hassaf (ö.261/875), Mısır kadısı Bekkar b. Kuteybe (ö.270/884), Şam, Bağdat ve Kûfe'de kadılık yapan Ebû Hazin el-Kadi (ö.292/905) ön plana çıkmaktadır.

Hanefî fikhını özetleyen bazı eserler de meşayih döneminin ikinci yarısında telif edilmiştir. Bunlar arasında Tahâvî'nin (ö.321/933) el-Muhtasar'ı, Hakim eş-Şehid el-Mervezi'nin (ö.334/945) el-Kâfi adlı eseri ve Kerhi'nin (ö.340/952) el-Muhtasar'ı sayılabilir. Mezhep fikhını ve metodolojisini derlemeye ve temellendirmeye yönelik bu

³² Kutlu, Sönmez, **İslâm Düşüncesinde İlk Gelenekçiler**, Kitabiyat yay., Ankara 2000, s. 217-296.

³³ Bardakoğlu, **"Hanefî Mezhebi"**, T.D.V. **İslâm Ansiklopedisi**, c. XVI, s. 10.

³⁴ Hamdi Döhdüren, **Delilleriyle İslâm Hukuku**, Konya 1977, yy. s. 31-32.

³⁵ Ebû Zehra, **Ebû Hanife**, s. 210.

eserler, Hanefîliğin gelişmesine önemli ölçüde katkıda bulunmuşlardır.³⁶

V/11. ve VI/12. Asırlar ise mezhebin yayılmasının büyük ölçüde tamamlandığı, cami, külliye ve medrese gibi kurumlarda mezhebin görüşlerine yönelik eğitim ve öğretimin yapıldığı, mezhepler arası ilmi tartışmaların düzenlendiği, telif çalışmalarının sürdüğü, mezhep geleneğinin oluştuğu ve mezhep kültürünün genişlediği bir dönem olmuştur. Kudûrî (ö.428/1037), Halvânî (ö.456/1064), Fahu'l-İslâm el-Pezdevî (ö.483/1090), bu dönemin dikkat çeken Hanefî ulemasıdır. Bu dönemden itibaren Hanefî mezhebinin görüşlerini açıklayan ve gelişimini sağlayan birçok eser telif edilmiştir. Serahsî'nin (ö.483/1090) el-Mebsûtu, Kasânî'nin (ö.587/1191) Bedâi'u's-Sanâi' fi tertibi's-Şerâi' adlı eseri, Merğinanî'nin (ö.593/1197) el-Hidaye adlı eseri, bunlardan sadece birkaçıdır. Sonraki dönemlerde bu eserlere yazılmış şerhler dikkat çekmektedir.³⁷

Osmanlılar döneminde ise, Molla Hüsrev'in (ö.885/1480) ed-Dürer'i, Halebi'nin (ö.956/1549) el-Mülteka'l-Ebhur'u, Timurtaşî'nin (ö.1004/1595) Tenviru'l-Ebsar'ı yazılmıştır. Tanzimat döneminde Ahmet Cevdet Paşa başkanlığındaki bir komisyon tarafından hazırlanan Mecelle de medeni hukuk alanında zikretmeye değer önemli bir çalışmadır.³⁸

2. Hanefî Mezhebinin Karakteristik Özelliği, Usul ve Görüşleri

Hanefî mezhebi, meseleleri çözümlenmede ve ictihadda, meselelerin hükümlerinin kitap, sünnet, icma, kıyas, sahabi kavli, istihsan ve örf delillerinden, konuya uygun olanına bağlanması şeklinde bir yol izlemekteydi. Kaynaklar, Ebû Hanife'nin hüküm istinbatında kitap, sünnet, sahabi icma veya sahabi kavli sıralamasına uyduğunu, tabiîn fetvasıyla kendini bağlı saymadığını, bu üç delilin boş bıraktığı alanlarda kıyas, istihsan, örf gibi metod ve delillerle hareket ettiğini belirtmektedir.³⁹

Ebû Hanife, fikhî, “kişinin lehinde ve aleyhinde olanı bilme” şeklinde tanımlamıştır. Bu çerçevede Fikhî bir meseleye, önce Kur'ân âyetleriyle karşılaştırma

³⁶ Hayreddin Karaman, **İslâm Hukuk Tarihi**, İz yay., İstanbul 2011, s. 247-249.

³⁷ Karaman, ay.

³⁸ Bardakoğlu, “**Hanefî Mezhebi**”, **T.D.V. İslâm Ansiklopedisi**, c. XVI, s. 9-10.

³⁹ Ebû Zehra, **Ebû Hanife**, s. 264-265.

şeklinde, âyetin metnine, işaret ettiği anlama veya nassın delaletine bağlı olarak çözüm bulunmaktaydı. Kur'ân'da bir çözüm bulunmadığı durumlarda sünnete başvurulurdu. Ancak Hanefîlerin, sünnetin Hz. Peygambere dayanıp dayanmadığını tespit etmede kendilerine özgü metodları vardı. Mezhebin esas aldığı kriterlere göre, mütevatir ve meşhur hadisler dışında kalan haber-i vahid ve mürsel hadisler özel bir incelemeye alınırdı. Ebû Hanife tek ravinin rivâyet ettiği hadis anlamına gelen haber-i vahid'i, ravinin güvenilir, fakih ve adaletli olması, rivâyet ettiği hadise aykırı bir amelde bulunmaması koşuluyla kabul etmekteydi. Öte yandan Hanefî usulcileri, özel bir hüküm içeren ahad haberin kabul edilmeyip genel nitelikli hüküm içeren âyet ve hadisin esas alınmasını, Kur'ân ve hadisin amm hükmünün amel yönünden hassa tercih edileceği, çünkü özel hükmün özel bir olaya ve sebebe dayanmış olabileceği gerekçesiyle de açıklamaktadır.⁴⁰

Ebû Hanife'nin az hadis bildiği, hadislere gereken önemi vermediği ve hadislere muhalif olduğu yönünde değerlendirmeler bulunmakla birlikte, Hanefîler, kitap ve sünnette yer alan nasların kaynaklarını araştırmada, Ebû Hanife'nin son derece titiz davrandığını söylemişlerdir. Söz gelimi Ebû Hanife'nin, icthad konusunda, kendisine yardımcı olan hadis hafızlarının bulunduğu nakledilmektedir. Onun bazı hadisleri kabul etmemesine gerekçe olarak da, hadisin sıhhati için ileri sürdüğü koşullara bu hadislerin uymaması gösterilebilir.

Hanefîler'in, kıyas ve istihsana ayrı bir önem verdikleri icthadlarından kolayca anlaşılmaktadır. Kıyas, "Kur'ân, sünnet veya icmada hükmü bulunmayan bir meseleye, aralarındaki illet birliği sebebiyle, bu kaynaklardan birinde yer alan meselenin hükmünü vermek" demektir.⁴¹ Bu metod, Ebû Hanife'den önce de bazı müctehid imamlar tarafından kullanılmıştır. Ancak Ebû Hanife, kıyası kural hâline getirerek yaygınlaştırmış ve meydana gelmemiş olaylara da uygulamıştır.⁴² Ebû Hanife, meseleleri olmuş gibi farz ederek, takdiri fıkıh hükümleri ortaya koymuş, örfü ve istihsanı sık sık kullanmış, ticari sözleşmelerdeki icthadlarında daha önce konulmamış hükümler belirlemiştir. Ebû Hanife, kıyasın uygun düşmediği yerde ise istihsan yapmıştır. İstihsan, müctehidin daha kuvvetli görmüş olduğu

⁴⁰ Ebû Zehra, **Ebû Hanife**, s. 292-293.

⁴¹ Şa'ban, Zekiyyüddin, **İslâm Hukuk İlminin Esasları**, (Usulü'l-Fıkh) (notlarla trc. İbrahim Kâfi Dönmez), TDV. Yayınları, Ankara 2001, s. 126.

⁴² Ebû Zehre, a.g.e., s. 324.

bir delile dayanarak benzerlerinde vermiş olduğu hükümden vazgeçerek, başka bir hükme başvurması anlamına gelmektedir.⁴³ Bu metod, farklı mezhepler tarafından da farklı anlamlar katılarak kullanılmıştır. Kıyasla ilişkili bir metod olduğu için her kıyas kullananın istihsana başvurması kaçınılmazdır. Çünkü bazı durumlarda, şer’i bir delille çatışan kıyas yerine, istihsan metodu kullanılır. Ancak, Hanefiler, muhalifleri tarafından, istihsanı yanlış anlamakla itham edilmişlerdir. Hanefiler’in uyguladığı anlamda istihsan, ya nassa (Kur’ân ve sünnet) ya kıyasa ya icmaya ya da zarurete dayalı bir yöntemdir. Bu delillerin yanı sıra sahabi kavli, örf ve adet de mezhebin kullanmış olduğu delillerdendir.⁴⁴

İlk nesilden itibaren Hanefî fakihleri, farazi-Fıkhî meselelerin çözümleri üzerinde tartışarak hem Fıkhî çözüm üretmede insiyatifi ellerinde bulundurmuşlar, hem de boşlukları bu usulle doldurarak, mezhep doktrininin bütünlüğünü sağlamaya çalışmışlardır. Hanefî fakihlerin çoğunluğu, namaz ve orucun vakti, namazda rek’atların sayısı ve namazın ifa şekli gibi teabbüdi, yani sem’i-şer’i konular hariç, iman, küfür, zina, içki gibi fiillerin akli olduğunu, aklın bunların iyilik ve kötülüğünü şer’i tebliğ olmadan da bilebileceğini ifade etmiş, böylece hüsün-kubuh konusunda, Maturidi- Hanefî âlimleri, akli da devrede tutan orta bir yol izlemişlerdir.⁴⁵

Hanefî fıkhında, fertlerin temel hak ve hürriyetlerinin korunmasına ayrı bir önem verilmiştir. Bu bağlamda, sefihin ve borçlunun hacre-dilmeyeceği, yetişkin kızın velisinin izni olmadan evlenebilmesi ve nikah akdini bizzat yapabilmesi, kadının belli dava türlerinde hakimlik görevini üstlenebilmesi, zimmiyi öldüren müslümana kısas uygulanabileceği ve zimmi’nin diyet miktarının müslümana denk tutulması gibi ictihadlar bu anlayışın sonucudur. Ayrıca sakat hukuki işlemlerin, fesad-butlan şeklinde ikili ayırıma tabi tutulması, vasînin ve fuzulînin tasarrufunun cevazı, vasiyet, nikah gibi hukuki işlemlerin kuruluşu yönünden gösterilen müsamaha da bir bakıma, kişi haklarına verilen değer, kişi tasarruflarının imkân dâhilinde geçerli sayılması açısından bir başka ifadesidir.⁴⁶

⁴³ Ebû Zehra, **Ebû Hanife**, s. 365.

⁴⁴ Ebû Zehra, a.g.e., s. 364.

⁴⁵ Bardakoğlu, “**Hanefî Mezhebi**”, **T.D.V. İslâm Ansiklopedisi**, c. XVI, s. 19.

⁴⁶ İbrahim-Çalışkan, Şamil-Dağcı, Ahmet-Ünsal, Oğuzhan-Tan, **Fıkıh İlitam**, ed. İbrahim Çalışkan, s. 78.

Hanefîler'in ibâdetlerde, yolcular için mevcut ruhsattan ma'siyet işlemek için yola çıkanların da faydalandırılmasında, çalıntı elbise veya gasbedilen arazide kılınan namazın sahih kabul edilmesinde, her olayı kendi şartları içinde ele almalarının ve diyânî hüküm-kazâî hüküm ayırımının bir hayli uygulama alanı bulduğunun göstergesi olarak kabul edilebilir.

Hanefîlik, akli delillere, örfe, kamu yararına, irade özgürlüğüne, kişisel hak ve hürriyetlere ve hoşgörüyeye dayalı din anlayışı ile müslüman dünyasında en çok tercih edilen mezhep olmuştur. Bunun yanı sıra, tarihsel süreçte birçok müslüman devletin resmi mezhebi olması, ilmi arka planının ve kadrosunun çok güçlü olması, mezhebin günümüze kadar taşınmasında rol oynayan önemli faktörlerdir.

3. Hanefîliğin Yayılma Bölgeler

Hanefî mezhebi Kûfe'de doğmuş ve Bağdat'ta gelişmiştir. Hanefîlik, Abbasiler döneminde, kadıların çoğunun Hanefî olması nedeniyle ülkenin en etkin fıkıh mezhebi hâline gelmiştir. Karahanlılar ve Selçuklular döneminde, Orta Asya'da sosyal ve dini hayat, bu iki devletin resmi mezhebi olan Hanefî fıkıhına göre yön bulmaktaydı. 11. ve 14. asırlarda yüzlerce Hanefî Âlimi yetişmiş ve bunlardan her birisi önemli eserler kaleme almıştır. Hanefî mezhebi, Harzemşahlar döneminde de devletin resmi mezhebi olma niteliği kazanmıştır.

Hanefîlik, ilk dönemden itibaren, sadece Sünni kesim tarafından değil, Mutezile tarafından da benimsenmiş, hatta Bağdat mutezilesi, Hanefî fıkıhına önemli katkılarda bulunmuştur. Afrika'da fazla yayılamayan Hanefîlik, Sicilya'da etkili bir mezhep görünümünde olmuştur. Osmanlı Devleti'nin kurulmasıyla birlikte mezhep, güçlü ve etkili konumuna yükselerek, devletin yargı ve fetvaya yönelik işlerinde bu mezhebin metod ve görüşleri esas alınmıştır. Merkezden diğer şehirlere Hanefî hakimlerin gönderilmesi, mezhebin resmîlik kazanmasında ve özellikle Türkler arasında gelişmesinde etkili olmuştur. Hatta Osmanlı hakimiyeti altında bulunan diğer milletlere ait azınlıklar dahi muamelatla ilgili bazı konularda Hanefî mezhebinin görüşlerine uymayı tercih etmişlerdir. Hanefîlik, günümüzde Türkiye, Afganistan, Pakistan, Irak, Türk Cumhuriyetleri ve Türkistan gibi Orta Asya ülkelerinde, Arnavutluk ve Bosna-Hersek gibi Balkan ülkelerinde oldukça yaygındır. Bunun yanı sıra Bulgaristan ve Romanya Müslümanları, Çin, Mançurya

ve Japonya Müslümanları, Hicaz, Suriye ve Yemen'deki bazı Müslümanlar da Hanefî mezhebine mensuptur.⁴⁷

II. MUHAMMED B. İDRİS EŞ-ŞÂFÎ

A. HAYATI ve ŞAHSİYETİ

Muhammed b. İdris eş-Şâfî, (h.150/m.767) yılında Gazze'de doğmuş, (h.204/m.819) yılında Mısır'da vefat etmiştir. Arap kabileleri arasında yetişmiş, dil maharetiye öne çıkmıştır. Künyesi, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris el-Kureyşî el-Haşimî el-Muttalibî b. Abbas b. Osman eş-Şâfî'dir.⁴⁸ Küçük yaşta Kur'an-ı Kerim'i hıfzetmiş, büyük fıkıh âlimlerinin derslerine katılmıştır. Fasih Arapça konuşan Hüzeyl kabilesi arasında şiir ve edebiyat öğrenmiştir. Sonra Mekke müftüsü Müslim b. Halid ez-Zenci'den ders alarak, onun yanında fetva verecek duruma gelmiştir.⁴⁹

İmam Şâfî, daha sonra Medine'ye gitmiş. Medine'de Hicaz ekolünün öncü müctehidlerinden olan İmam Malik b. Enes'ten (h.179/m.795) ders almıştır. Malik, kendi eseri olan el-Muvatt'ı İmam Şâfî'nin ezbere okuduğunu görünce, hayretini gizleyememiştir. İmam Malik, başlangıçta, onu öğrencilerinden birine bağlamak istediye de yeteneğini sezince, onunla bizzat ilgilenmeye karar vermiştir. İmam Şâfî, Süfyân b. Uyeyne, Fudayl b. İyâz, amcası Muhammed b. Şâfî ve başkalarından hadis rivâyet etmiştir. Mâlik b. Enes'in vefatı üzerine Mekke'ye dönmüştür. Daha sonra Yemen'de bir kamu görevi olarak beş yıl kadar burada kalıp San'a'da Cemile (Hamdeh) adlı hanımla evlenmiştir. Bir entrika ile yönetime karşı bir ayaklanmayı örgütlemekle suçlanmış ve tutuklanıp Halife Harun Reşid'in huzuruna çıkarılmak üzere Rakka'ya götürülmüştür. İdam edilmekten güçlükle kurtulabilmiştir. Bu olay, Muhammed b. Hasan eş-Şeybani ile tanışmasına vesile olmuştur. Bağdat'ta da Muhammed b. Hasan eş-Şeybani'den Irak fikhını öğrenmiştir. İmam Muhammed ile ilmi münakaşalar yapmış ve mezhep

⁴⁷ Ebû Zehre, **Ebû Hanife**, s. 473 vd.; ayrıca Hanefî mezhebinin yayılma alanı ile ilgili geniş bilgi için bkz. Bardakoğlu, "**Hanefî Mezhebi**", **T.D.V. İslâm Ansiklopedisi**, c. XVI, s. 1-9.

⁴⁸ Ebû Zehre, Muhammed, **İmam Şâfî**, çev. Osman Keskiöglü, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1963, s. 13.

⁴⁹ Aybakan, Bilal, "**Şâfî**", **T.D.V. İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul 2010, c. XXXVIII, s. 223.

meselelerini müzakere etmiştir.⁵⁰

Bir süre göz hapsinde tutulan Şâfiî, bu sırada Şeybani'nin derslerine devam etmiştir. Bağdat'taki ikameti sırasında, Şeybani'nin eserlerini temin etmeye çalışarak, ehl-i re'yin temsilcisi konumundaki Hanefî birikiminin zayıf yönlerini tesbite koyulmuştur. Daha sonra gerek Bağdat'ta, gerek Mekke'de, Şâfiî ile Şeybani arasında münazaralar devam etmiştir. Bağdat'ta ehl-i re'y karşısında zor günler yaşayan ashab-ı hadis Şâfiî'nin gelişiyile güç kazanması üzerine, ashab-ı re'yin ders halkalarının azaldığı ve bundan dolayı ehl-i hadis tarafından kendisine “*nasirü'l-hadis*” ünvanı verildiği görülmektedir.⁵¹

Hocası Malik'in vefatından sonraki ilim ve fikir hayatı, Mısır öncesi ve sonrası olmak üzere iki dönemde ele alınan Şâfiî'nin, birinci döneme ait görüşleri *mezheb-i kadim* veya *kavl-i kadim*, ikinci döneme ait olanlar *mezheb-i cedit* veya *kavl-i cedit* şeklinde anılmıştır. Irak'taki icihadlarını *el-Hücce ala ehli'l-Medine* adlı kitabında toplamıştır. Şâfiî icihadları, zamanın ve mekânın değişmesiyle hükümlerin değişebileceği görüşünden hareketle iki devreye bölünmüştür. Mekân, örf ve adetlerin İmam Şâfiî'nin icihadlarında etkili olduğu, vermiş olduğu hükümlerden kolayca anlaşılır. H. 200 senesinde Mısır'a geçen Şâfiî, burada yeni hadiselerle karşılaşınca, muhitin ihtiyaçlarına cevap verecek yeni icihadlarda bulunmuştur. Şâfiî, Mısır'a vardığında, iki kesimin (ehl-i hadis, ehl-i re'y) anlayışlarını, tarafsız bir şekilde değerlendirme imkânına sahip olmuş ve kendi özgün çizgisini tesis etmeye koyulmuştur.⁵²

Mısır'da *mezheb-i cedit* çerçevesindeki görüşlerini ifade ederken, önceki görüşlerini zaman zaman terk ederek, nihai anlayışını yeni dönemdeki görüşlerinin oluşturduğunu söylemiştir. Bunları el-Umm adlı kitabında toplamıştır. Halife Me'mun, Şâfiî'yi Mısır kadısı yapmak istemiş, bunun üzerine Şâfiî, “Allahım! Dinim, dünyam ve akıbetim için bu görev hayırlı olacaksa nasip eyle, değilse canımı al” şeklinde dua etmiş ve üç gün geçmeden vefat ettiği rivâyet edilmiştir. Çok sayıda öğrenci yetiştiren Şâfiî'nin, Mısır öncesi dönemindeki talebeleri arasında, Ebû Sevr, Ahmed b. Hanbel, Kerabisi ve Za'ferani öne çıkmıştır. Mısırlı öğrencilerinden Ebû Yakub b. Yahya el-Büveydi

⁵⁰ Ebû Zehre, **İmam Şâfiî**, s. 24-26.

⁵¹ Aybakan, “**Şâfiî**”, **T.D.V. İslâm Ansiklopedisi**, c. XXXVIII, s. 223.

⁵² Ebû Zehre, a.g.e., s. 30.

(ö.231/846), Ebû İbrahim İsmail b. Yahya el-Müzeni (ö.264/878) ve Ebû Muhammed er-Rebi' b. Süleyman b. Abilcebbâr el-Muradi (ö.270/884) mezhep açısından merkezi bir konuma sahip olmuşlardır.⁵³

İmam Şâfiî, hem İmam Malik'ten hem de İmam Muhammed'den ders aldığı için hadis fıkhiyle re'y fikhî arasında bir köprü vazifesi görerek onları birleştirmiştir. İmam Şâfiî, mutlak bağımsız bir müctehid olduğu gibi fıkıh, hadis ve usulde imamdır. Hicaz ve Irak fikhini birleştirici bir yol izlemiştir. Ahmed b. Hanbel onun hakkında; “Şâfiî, Allah'ın kitabı ve Rasulünün sünneti konusunda insanların en fâkihi idi” demiştir.⁵⁴

Çünkü İmam Şâfiî, eski görüşlerinden rucu etmiş ve “Benden, kim bunları rivâyet ederse, ona hakkımı helal etmem” demiştir. Diğer yandan İmam Şâfiî'nin; “Hadis sahih olunca, benim mezhebim odur. Böyle bir durumda, hadisle çatışan bana ait sözü duvara çarpın” dediği rivâyet edilmektedir.⁵⁵

İmam Şâfiî, usul-i fıkha dair ilk eser yazan âlim olup er-Risale bu ilmin ilk kitabıdır. Fıkıh metodolojisi olarak nitelendirilebilecek olan er-Risale, ilk müctehid imamlar devrinden itibaren, sözlü olarak gelen usule dair nesih kaideleri, mutlak, mukayyed, umum, husus gibi bilgilerin yazıya geçirilmesi açısından ayrıca önem taşımaktadır. İmam Şâfiî'nin usule dair yaklaşımları konusunda er-Risalesi belirleyici bir role sahiptir. Şâfiî, dil, bağlam ve mantık unsurlarına hâkimiyet açısından çok seçkin bir konumdaydı. Çocukluk ve gençlik yıllarında Arap şiirine, örf ve adetlerine, tarihine yakın ilgi duyması, kendisine dil ilgisi yanında zengin bir bağlam birikimi sağlamıştır. Şâfiî, ictihadı kabul eden bir bakış açısına sahip olduğundan, Kur'ân ve Sünnet birikimi dışında, hiçbir veriyi sorgulamadan almayı kabul etmemiştir.⁵⁶

Talebelerini kelamla meşgul olmaktan sakındıran ve dönemin kelamcılarına mesafeli yaklaşan İmam Şâfiî, başta itikadi meseleler olmak üzere, bütün dini meselelerin vahiy kaynaklı bilgi çerçevesinde izah edilmesi gerektiğini bildirmiştir.

⁵³ Aybakan, “Şâfiî”, **T.D.V. İslâm Ansiklopedisi**, c. XXXVIII, s. 224.

⁵⁴ Zuhaylî, Vehbe, **İslâm Fıkıh Ansiklopedisi**, Feza yayınları, trc. Nurettin Yıldız, İstanbul, 1994, c. I, 36-37.

⁵⁴ Tevbe 9/103.

⁵⁵ Zuhaylî, a.g.e., c. I, s. 37.

⁵⁶ Aybakan, a.g.md., s. 226-227.

Şâfiî'ye göre, dini hüküm ancak, dini bilgi sağlayan bir kaynağa (cihetü'l-ilm) dayanılarak verilebilir. Bu kaynaklar ise, Kur'ân veya Sünnet'te yer alan haber, icma ve kıyastır. Kur'ân'daki muhtevaya da ancak Arap dili vasıtasıyla ulaşılabilir.⁵⁷ Rasulullah'a, Kur'ân'ın muhtevasını açıklama görevi verildiğine⁵⁸ göre, diğer insanların ictihadları nitelikli de olsa, hadislerle bir kefeye konamaz. Suyun varlığı durumunda teyemmüme gidilemediği gibi hadis varken de kıyas yapılamaz.⁵⁹ Bu bakış açısı Şâfiî'nin, münferit sahabe kavline, amel-i ehl-i Medine'ye hüccet değeri tanınmasına, istihsana ve nassla bağı kurulmamış re'ye karşı çıkışındaki hareket noktasını oluşturmaktadır.⁶⁰

Müslümanların hata üzerine birleşmeyecekleri hususundan hareketle, icmaı delil olarak kabul eden Şâfiî, teorik olarak, ictihada dayalı icmaı da delil olarak kabul etmiş, fakat bunu deliller hiyerarşisinde haber-i vahidden sonraki sıraya yerleştirmiştir.⁶¹ Şâfiî'ye göre ictihad, bir yönüyle kıyasla özdeştir. Müslümanların karşılaştığı her olayın mutlaka çözümü olacağından, bu çözüm ya naslarda belirtilmiş veya naslarla çözüme dair delalet yönü belirtilmiştir. Bu delaleti araştırmak da ictihad, bir diğer yönüyle kıyastır. Furu bahislerinde geçen kıyas kavramıyla ilgili kullanımları dikkate alındığında, Şâfiî'nin usulünde kıyasın değişik ictihad türlerini karşılayan genel bir kavram işlevi gördüğü anlaşılmaktadır.⁶²

Şâfiî'ye göre, sahabe, tabiîn, tebeu't-tabiîn kavli ve uygulamalarından oluşan amel-i ehl-i Medine, bir icma ise icmanın şartlarını taşıması gerekir. Bu tür uygulamalar karşısında bazı hadislerin terk edilmesi, ilme ve dine uygun olmadığı gibi Şâfiî'ye göre, bu delilin, sahabe kavlinden öte bir değeri yoktur. Ancak, hadis bulunmadığı durumda ve kıyastan sonra gelme şartı ile Şâfiî, bu delile itiraz etmemiştir. İmam Şâfiî, sahabe kavlini delil alma hususunda, Mısır öncesi dönemde Malik'in düşüncesine paralel bir yaklaşıma sahipken, yeni dönemde son derece temkinli davranmış, hadis bulnuduğu sürece, hüküm dayanağı için sahabe kavlini uygun bulmamıştır.

⁵⁷ Şâfiî, Muhammed b. İdris, **er-Risâle** (nşr. Ahmed M. Şâkir), Kahire 2005, s. 127.

⁵⁸ Nahl 16/44.

⁵⁹ Şâfiî, a.g.e., s. 127.

⁶⁰ Aybakan, "**Şâfiî**", **T.D.V. İslâm Ansiklopedisi**, c. XXXVIII, s. 228.

⁶¹ Bkz. Aybakan, Bilal, **Fıkıh İlminin Oluşum Sürecinde İcmâ**, İstanbul 2003, s. 120-131.

⁶² Bkz. Duman, Soner, **Şâfiî'nin Kıyas Anlayışı** (doktora Tezi, İstanbul 2007), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 251-255.

Kitap, sünnet, icma veya bunlardan birine yapılan kıyas olmadan dini hüküm verilemeyeceğini belirten Şâfiî, bunların dışında kaldığı için meşru bir yöntem sayılamayacağını düşündüğü istihsan ile bu tezini ispatlamak üzere, kıyas ve istihsanın mahiyetleri ile ilgili mukayeseler yapmıştır. Şâfiî'ye göre, istihsan, keyfi bir muhakeme biçimi olduğundan, kıyastan farklıdır. “İstihsan yapıyorum” diyen kimsenin, Allah ve Rasulünden kaynaklanan bir bilgiye dayanmayıp, gerçekte naslardan bağımsız bir şahsi görüş beyan etmiş sayacağını savunan Şâfiî, buna kimsenin yetkisinin bulunmadığını ifade etmiştir.⁶³

B. ESERLERİ

er-Risale: Şâfiî'nin fıkıh usulüne dair görüşlerini ihtiva eden ve fıkıh usulü alanında günümüze ulaşan ilk kitap olması bakımından önem taşıyan bu eseri, çeşitli dillere çevrilmiş ve incelemelere konu olmuştur.

el-Ümm: Şâfiî'nin cedid dönemi fıkıh düşüncesini en ayrıntılı biçimde yansıtan ve mezhebin ana kaynağını oluşturan eseridir.

el-İmla (el-Emali): Şâfiî'nin bizzat yazmayıp, öğrencilerine dikte ederek oluşturduğu kitaplardır.

er-Red 'ala Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybani: Şeybani'nin el-Hüccce 'ala ehl-i-Medine'deki iddialarına kısmî cevap niteliğindedir. Irak fakihlerinin kıyas anlayışlarındaki zaaflarını göstermekte ve kendilerini bu hususta eleştirmektedir.

Siyerü'l-Evzai: Ebû Hanife'nin Kitabü's-Siyer'ine Evzai'nin yazdığı Reddiye için Ebû Yusuf bir reddiye kaleme almış, Şâfiî de Evzai'yi savunmak ve Ebû Yusuf'u eleştirmek için bu eseri telif etmiştir.

İhtilafu'l-Irakıyyeyn: Ebû Yusuf'un İhtilafü Ebi Hanife ve İbn Ebi Leyla adlı eserinden birtakım örnekler seçerek Ebû Hanife ile İbn Ebi Leyla arasındaki ihtilâf noktalarını değerlendirmekte ve çoğunlukla İbn Ebi Leyla'dan yana tavır ortaya koymaktadır.

⁶³ Ebû Zehre, **İmam Şâfiî**, s. 31.

İhtilâfu Ali ve Abdillâh b. Mes'ud: Hz. Ali ve Abdillâh b. Mes'ud arasındaki ihtilâfları konu edindiği izlenimi veren eser, aslında Iraklılar'ın bu iki sahabiye aykırı düştükleri konuları işlemektedir.

Cima'u'l-'ilm: Hz. Peygamber'den gelen haberleri bütünüyle reddeden ehl-i kelâmın yaklaşımını ilmi bulmadığı için bunları dışarıda bırakarak, haber-i vahid niteliğindeki hadisleri ancak birtakım ilave şartlar eşliğinde kabul eden ehl-i re'yin yaklaşımını eleştirmektedir.

Sıfatû Nehyi Rasulillah: Bu eserde, Hz. Peygamber'e ait nehiy kipli ibarelerin delaleti tahlil edilmektedir.

İbtalû'l-İstihsan: Şâfiî, bu risalede, dini kaynaklar ve bunlardan hüküm çıkarma yöntemine dair yaklaşımını açıklayıp istihsanın geçerli bir yöntem olmadığını kanıtlamaya çalışmaktadır.

İhtilâfû Malik ve Ş-Şâfiî: İmam Malik'in sünnet ve amel-i ehl-i Medine anlayışı eleştirilmektedir. Ayrıca bu eserde, Şâfiî'nin sahabe kavli anlayışına ışık tutan görüşler de mevcuttur.

İhtilâfû'l-Hadis: Kendi türünün ilk eseri olan bu risale, hadisler arası çatışmaları ve çözüm yollarını konu edinmektedir.

Ahkamû'l-Kur'ân: Günümüze kadar gelen bu eser, Şâfiî'ye nisbet edilmekteyse de Ebû Bekir Ahmed b. Huseyin b. Alî el-Beyhakî (ö.458/1066) tarafından telif edilmiştir.⁶⁴

C. ŞÂFİÎ MEZHEBİ

Şâfiî mezhebi, dört büyük Sünnî fıkıh mezhebinden biridir.⁶⁵ Şâfiîlik, ilk fıkıh usulü eserini tedvin eden kişi olarak bilinen İmam Şâfiî'ye nispet edilen ve delil olarak kitap, sünnet, icma, birbirleriyle çelişik olmayan sahabî sözleri ve kıyasa dayanan Fıkhî bir ekoldür.

⁶⁴ Karaman, **İslâm Hukuk Tarihi**, s. 205.

⁶⁵ Ebû Zehre, **İmam Şâfiî**, s.348-354.

1. Şâfiî Mezhebinin Teşekkülü ve Gelişmesi

Bağdat'ta görüşleriyle öne çıkan ve kabul görmüş olan İmam Şâfiî, Mısır'a gittikten sonra fikri bir dönüşüm geçirmiş ve yeni düşüncelerini açıklamıştır. İmam Şâfiî, daha önce Bağdat'ta yazmış olduğu kitapların geçerliliğini yitirdiğini söyleyerek, Bağdat'ta yazıldığı haliyle okunmasını istememiş, eski kitaplarından alıntılar yapılmasını ve rivâyetler alınmasını uygun görmemiştir. Bu doğrultuda önemli eseri er- Risale'yi Mısır'da gözden geçirerek yeniden yazmıştır. Eski görüşleriyle yeni görüşlerini karşılaştırması nedeniyle mezhep içinde mezheb-i kadim ve mezheb-i cedid isimlendirmesi ve tasnifi ortaya çıkmıştır. İmam Şâfiî'nin Irak'tayken ortaya koyduğu görüşleri (mezheb-i kadim/eski mezheb) Ahmet b. Hanbel (ö.241/855), Ebû Sevr (ö.240/854), Za'ferani (ö.260/874), Kerabisi (ö.248/862) ve İbn Süreyc (ö.306/m.918) tarafından yayılmıştır.⁶⁶

Mısır'da bulunduğu dönemde ifade ettiği görüşleri (mezheb-i cedid/yeni mezheb) ise, Mısır ulemasından Harmele b. Yahya (ö.243/858), el-Müzeni (ö.264/878), el-Buveyti (ö.231/846), Rebi b. Süleyman el-Cizi (ö.256/870), Rebi b. Süleyman el- Muradi (ö.270/884) tarafından rivâyet edilmiştir. İmam Şâfiî'nin el-Umm adlı eseri de, bu öğrencilerinin kendisinden gelen rivâyetlerinin yer aldığı soru cevap tekniğine dayalı olarak sonradan hazırlanmış ve Mısır'daki görüşleri esas alınmıştır. Sonraki Şâfiîler, İmam Şâfiî'nin Mısır'daki görüşlerini benimsemişler ve hüküm vermede onları esas almışlardır. Mekke, Bağdat ve Mısır'da yetiştirdiği öğrencileri ve takipçileri de onun gibi, yazdıkları eserlerle bu zihniyeti temsil etmişlerdir. Onların ders meclislerinin ve görüşlerinin genişlemesiyle birlikte mezhep teşekkül etmiş ve yayılmıştır.⁶⁷

Şâfiîlik, bir sonraki nesil arasında da kabul görmüştür. Bu dönemin seçkin uleması arasında Ebû Abdillah el-Mervezi (ö.294/906), İbn Huzeyme (ö.311/923), İbn Hibban (ö.354/965), Acurri (ö.360/970), Ebû Ahmed el-Hakim (ö.378/988), Hâlimî (ö.403/1012), Beyhaki (ö.458/1065) ve İmam Nevevî'yi (ö.676/1277) saymak mümkündür. Buharî (ö.256/870) de Şâfiî geleneğini sürdürmüş ve hadis taraftarlarının seçkin önderlerinden biri olmuştur. Şâfiîlerin usule yönelik çalışmaları teorik olduğu için mütekellimlerin usulü

⁶⁶ Keskiöglü, **Osman, Fıkıh Tarihi ve İslâm Hukuku**, DİB yay., Ankara 1996, s. 123-125.

⁶⁷ Ebû Zehre, **İmam Şâfiî**, s. 351.

olarak da anılmıştır. Şâfiî veya kelamcılarının metodu ile yazılmış en eski ve en önemli eserler; mutezile ekolünden Ebü'l-Huseyn Muhammed b. Ali el-Basri'nin (ö.463/1071) *Kitabu'l-Mutemed'i*, Cüveyni'nin (ö.487/1085) *Kitabu'l-Burhan'ı*, İmam Gazzali'nin (ö.505/1111) *el-Mustasfa'sıdır*. Bu üç kitap, Fahrüddin er-Razi (ö.606/1209) tarafından özetlenmiş ve bazı ekler yapılarak *el-Mahsul* adını almıştır. Seyfüddin el-Amidi'nin (ö.631/1233) *el-İhkam* adlı eseri de aynı nitelikte birleştirici ve özet bir eserdir. Ayrıca Siracüddin el-Urmevi'nin (ö.682/1283) *et-Tahsil*, Tacüddin el-Urmevi'nin (ö.656/1258) de *el-Hâsil* adlı kitaplarını saymak mümkündür. Şihabüddin *el-Karafti* (ö.684/1285) bu iki kitaptan önemli gördüğü bazı temel bilgi ve kuralları alarak bunları *et-Tenkihat* adını verdiği küçük bir eserde toplamıştır. Abdullah b. Ömer el-Beyzavi (ö.685/1286) de bunun bir benzerini yapmıştır. Daha sonra bu muhtasarlara, bunlara yazılan şerhler izlemiştir. Furuu dair olarak da, Büveyti'nin (ö.231/846) *el-Muhtasar'ı*, Müzeni'nin (ö.264/878) *el-Muhtasar'ı*, İbnü'l-Mehamili'nin (ö.415/1024) *el-Lübab'ı*, Maverdi'nin *el-Havi'l-Kebir* ve *el-İkna'ı*, Şirazi'nin *et-Tenbih* ve *el-Mühezzeb* adlı eserleri, Cüveyni'nin *Nihâyetü'l-Matlab fi Dirâyeti'l-Mezheb'i*, Gazzali'nin kademeli bir ihtisara tabi tutarak telif ettiği *el-Basit*, *el-Vasit* ve *el-Veciz* adlı eserleri, Nevevi'nin (ö.676/1277) *el-Mecmu'* ve *Minhacu't-Talibin* adlı eserleri, mezhebin şekillenmesinde etkili olan temel eserlerdir. Daha sonra gelen Şâfiî Âlimler tarafından, bu eserlere birçok şerh, muhtasar ve haşiyeler yazılmıştır. Rafî, *el-Veciz'i Fethu'l 'aziz fi Şerhi'l-Veciz* (eş-Şerhu'l-Kebir) adıyla şerhetmiştir. Nevevi, bu eseri *Ravzatu't-Talibin* (er-Ravza) adlı eserle ihtisar etmiştir.⁶⁸

2. Şâfiî Mezhebinin Karakteristik Özelliği, Usul ve Görüşleri

Şâfiî mezhebinin delilleri, Şâfiî'nin gerek günümüze kadar gelmiş olan ilk usul-ı fikh eseri olan er-Risale'si gerekse bu çerçevedeki diğer eserleri, bir anlamda, usule ait gündemin tespitini hedefleyen bir içeriğe sahiptir. Şâfiî'den sonraki süreç, eserlerinde dökümü yapılan haber-i vahid, sahabi kavli, icma, amel-i ehl-i Medine, kıyas, istihsan, nasih-mensuh, umum-husus, emir-nehî gibi usule ait konuların ayrı ayrı işlenmesi şeklinde seyretmiştir.⁶⁹

⁶⁸ Ebû Zehre, **İmam Şâfiî**, s. 143-150.

⁶⁹ Ebû Zehre, a.g.e., s. 170.

Şâfiî mezhebinde hüsün ve kubh, eşyanın kendisine ait nitelikleri olmayıp, bunlara ilişkin emir ve nehye bağlıdır. Şâfiî usulünde, şer’i deliller Kitap (Kur’ân), Sünnet, İcma ve Kıyas ve istishab ana başlıkları altında işlenmiştir. İmam Şâfiî Sünnet’e çok önem vermiş ve neredeyse her çeşidini delil olarak almıştır. İmam Şâfiî’nin, hadis taraftarı fukahadan olması hasebiyle Bağdatlılar ona “Sünnetin savunucusu” lakabını vermişlerdir. Şâfiî, haber-i vahid’i tereddütsüz almıştır. Bağlayıcılık açısından, hadisler için ittisal şartını yeterli bulan Şâfiîler, senedde kopukluk (inkıta) bulunmaması kaydıyla, ravinin tek olmasını amel için bir engel saymamışlardır.⁷⁰ Bu bakımdan Hanefî fıkhı ile Şâfiî fıkhı arasında bazı meselelerde ihtilâflar hâsıl olmuştur. Şâfiîler, Hanefî mezhebinin aksine, mürsel hadisleri delil almamışlar, İmam Şâfiî de, mürsel hadisi, hadisi rivâyet eden tabiînin, Medineli Said b. el-Müseyyeb ve Iraklı Hasan el-Basri gibi meşhur ve birçok sahabi ile görüşen bir tabiîn olması durumunda kabul etmiştir. Ayrıca mürsel hadisin şu nitelikleri taşımasını da şart koşmuştur:

1. Mürsel hadisi, senedi tam ve aynı anlamda başka bir hadis desteklemelidir.

2. Mürsel hadisi, ilim adamlarının kabul ettiği başka bir mürsel hadis desteklemelidir.

3. Mürsel hadis, bazı sahabi sözüne uygun düşmelidir.

4. İlim ehli, mürsel hadisi kabul edip, çoğu onunla fetva vermiş olmalıdır. Ancak mürsel hadisle, senedi tam olan hadis çakışırsa, bu sonuncusu tercih edilir. İcman, ancak temel dini hükümlerde söz konusu edilebileceğini belirten Şâfiî, Hanefî çevresinin sükuti icma ve İmam Malik’in amel-i ehl-i Medine kavramlarıyla ifade ettikleri durumların, icma olmadığına ve bunların haber-i vahidleri devre dışı bırakmaması gerektiğine dikkat çekmiş, hadisleri bertaraf etmemeleri şartı ile bu görüşleri, yerine göre kendisi de kabul etmiştir.⁷¹

İmam Şâfiî, istihsana karşı çıkmış ve bu konuda “İbtalu’l-İstihsan”⁷² adlı bir risale yazmıştır. Hanefîler istihsanı geniş ölçüde kullanmış, Malikiler de bu konuda onları izlemiştir. İmam Şâfiî ise, “İstihsan yapan kendi başına din koymuş olur” diyerek, birçok

⁷⁰ Şâfiî, **er-Risâle**, s. 135.

⁷¹ Aybakan, “**Şâfiî**”, **T.D.V. İslâm Ansiklopedisi**, c. XXXVIII, s. 241.

⁷² Şâfiî, **el Umm**, c. VII, 309-320.

delile dayanmak suretiyle, istihsana karşı çıkmıştır.⁷³ Ancak, burada İmam Şâfiî'nin reddettiği istihsanı, şer'i bir delile dayanmaksızın, şahsi arzuya ve subjektif düşüncelere göre hüküm vermek olarak değerlendirmek gerekir. Şüphesiz böyle bir istihsan, Hanefilerin de kabul etmediği bir şekildir. Çünkü Hanefilerde, bir konuda istihsan yapabilmek için, o meselenin şer'i bir mesele olması yanında, altı delilden birisine dayanması şarttır. Kısaca Hanefî ve Şâfiîlerin istihsan anlayışı dikkatlice incelendiğinde, arada önemli bir ayrılığın bulunmadığı görülür. Nitekim Amidi'nin belirttiğine göre, İmam Şâfiî de, bazı meselelerde istihsan terimini de kullanarak bu metoda başvurmuştur. Şâfiî'nin "Mut'anın (kadına verilmesi gereken mehir), otuz dirhem olmasını uygun buluyorum", "Şüf'a hakkı sahibinin, bu hakkını üç gün içinde kullanmasını uygun görüyorum" sözleri buna örnek verilebilir.

Fıkıh usulü alanında ilk eser yazan âlim olarak bilinen Şâfiî, aklın ve re'yn fıkıhta kullanımını kıyasa hasretmiş, kıyası ise nassa bağlayarak sınırlandırmıştır. Zorunlu durumlar dışında re'yn kullanılmayacağını söylemiştir. İmam Şâfiî ve mezhebi takip edenler, Hanefilerin delil olarak kabul ettiği istihsan metodunu ağır bir şekilde eleştirerek kabul etmemişlerdir. Bunun yanı sıra mesalih-i mürseleyi ve Medine ehlinin amelini (amel-i ehl-i Medine) de delil olarak almayı da reddetmişlerdir.⁷⁴ Yine İmam Şâfiî, sahabi kavillerini delil almamıştır. Çünkü bunların ictihad olabileceğini, ictihadın ise hata ihtimali içerdiğini savunmuştur. Sünneti ve hadisi merkezi bir konuma yerleştiren Şâfiî mezhebine göre, sünnetin, Kur'ân'ın beyanını tamamlayıcı, kısa anlatımlarını (mücmel) genişletici ve bazı kimselerin kavrayamayacağı incelikleri açıklayıcı bir özelliği vardır. Sünnet, Kur'ân'ın dalı konumunda olması açısından, gücünü Kur'ân'dan alır ve onu destekleyip tamamlar. Ancak bunun için, sünnetin sağlam olması gereklidir. Bu açıdan bakıldığında, ahad ve mürsel hadisler, sağlam ve kuvvetli olarak değerlendirilmediği için bazı şartlar çerçevesinde delil olarak alınabilirler.⁷⁵

İmam Şâfiî'ye göre şeriat ilmi ikiye ayrılır.

⁷³ Ebû Zehre, **İmam Şâfiî**, s. 274.

⁷⁴ Keskiöglü, **Fıkıh Tarihi ve İslâm Hukuku**, s. 21-22.

⁷⁵ Ebû Zehre, Muhammed, **İslâmda İtikâdî, Siyasî ve Fıkıhî Mezhepler Tarihi**, (çev. Sıbgatullah Kaya), Şule yay., İstanbul ty., s. 336 vd.

1. Hükümlere kesin olarak delalet eden naslarla sabit olan kesin ilim.
2. Galip zanna dayanan zanni ilim. İşte ahad haberler ve kıyas bu kısma girer.

Şâfiî'nin eski kitaplarında, yeni kitaplarında olduğu gibi, bir konu üzerinde çeşitli görüşler yer alır. Şâfiî mezhebinde görüşlerin çok oluşunun, bu mezhebin gelişmesine yardımcı olduğu söylenebilir. Çünkü bu mezhepte, tercih kapısı, sürekli olarak açık bırakılmıştır.⁷⁶

İmam Şâfiî'ye göre, sükûti icma, delil sayılmaz. Çünkü müctehidlerin bir konuda susması, onların açıklanan görüşe katıldıklarını gösterebileceği gibi, başka bir nedene de dayanabilir. Henüz o mesele ile ilgili icthadi bir kanaate varmamış olması, görüşünü açıklayan müctehidden çekinmesi veya görüşünü açıkladığı takdirde, bir zarara maruz kalma korkusunun bulunması, susma nedenleri arasında sayılabilir. Kısaca, ittifak gerçekleşmedikçe icma'ın varlığından söz edilemez. Şâfiîlerden sükûti icma'ı kabul eden Âmidî de buna “zanni delil” deyimini kullanır.⁷⁷

Şâfiî mezhebi'nin geniş kitlelere yayılmasında, İmam Şâfiî'nin görüş yelpazesinin geniş olması, sistemleştirilen hüküm çıkarma tekniği ve icihad yapma derecesine ulaşan bilginlerinin fazla oluşu etkili olmuştur. Mezhebe bağlı âlimler, İmam Şâfiî'nin, bir hukuki mesele hakkında birden fazla görüş beyan etmesinin sağladığı hareket serbestliği sayesinde, yeni icihadlar yapmışlardır.

3. Şâfiîliğin Yayıldığı Bölgeler

Şâfiî mezhebi, özellikle İmam Şâfiî'nin hayatının son dönemini geçirdiği Mısır'da yayılmıştır. Şâfiî mezhebi, Hanefî mezhebinin hâkim durumda olduğu bölgelerde, Irak yoluyla Horasan ve Maveraünnehir'de de yayılma imkânı bulmuş ve bu ülkelerde fetva ile tedrisatı Hanefî mezhebi ile paylaşmıştır. Şâfiîlik, Gazneliler zamanında da faal bir dönem geçirmiştir. Selçuklular döneminde, Nizamiye medreselerinin kurulmasıyla birlikte Eş'ariliğe verilen destek, Şâfiîliğin de bölgede güçlenmesini sağlamıştır. Eş'arilikle bütünleşen Şâfiîlik, devlet desteği ile Horasan bölgesinde etkili olmaya başlamıştır.

⁷⁶ Ebû Zehre, **İslâm'da İtikâdî, Siyasî ve Fıkhî Mezhepler Tarihi**, s. 354, 355.

⁷⁷ Ebû Zehre, **İmam Şâfiî**, s. 252 vd.

Fatimiler döneminde güç kaybeden Şâfiî mezhebi, Mısır'da yönetim Eyyubiler'in eline geçince, daha da güçlenmiş, hem halk hem de devlet nezdinde saygın bir konuma gelmiştir. Osmanlıların Mısır'ı almasıyla birlikte, güç dengesi Hanefiliğin lehine değişmiştir. Daha sonra, Mehmet Ali Paşa Mısır'a hâkim olunca, Hanefî mezhebi dışındaki mezheplerle amel etmeyi ilga etmiştir. Fakat halk, Şâfiî mezhebinin yanı sıra diğer mezheplere göre amel etmeyi sürdürmüştür. Bir dönem İran'da da etkili olan mezhep, zaman içerisinde bu ülkede yerini Şia'ya bırakmak zorunda kalmıştır.⁷⁸

Günümüzde, Anadolu'nun doğu kesiminde, Kafkasya, Azerbaycan, Hindistan, Filistin, Seylan ve Malezya müslümanları arasında Şâfiî mezhebine mensup olanlar bir hayli fazladır. Endonezya adalarında ise hâkim olan tek mezhep Şâfiî mezhebidir.

⁷⁸ Şâfiî Mezhebi'nin yayılma alanı ile ilgili bilgi için bkz. Şekerci, Osman, **Fıkıh Mezheplerine Giriş**, Rağbet yay., İstanbul 1999, s. 136-140; Ebû Zehre, **İslâmda İtikâdî, Siyasî ve Fikhî Mezhepler Tarihi**, s. 358 vd.; Aybakan, “Şâfiî Mezhebi”, **T.D.V. İslâm Ansiklopedisi**, c. XXXVIII, s. 237-240; Ebû Zehre, **İmam Şâfiî**, s. 358.

İKİNCİ BÖLÜM

ZEKÂT KONUSUNDA HANEFÎ ve ŞÂFİÎ MEZHEPLERİNİN FARKLI GÖRÜŞLERİ ve DELİLLERİ

I. ZEKÂTIN ANLAMI VE MAHİYETİ

A. ZEKÂTIN SÖZLÜK ANLAMI

Sözlükte birçok anlama gelen zekât kelimesi mastar kipindedir. Artma, çoğalma, arıtma, övgü ve bereket gibi anlamları ifade eder. Zekât “zekâ” kökünden gelir. Örneğin ziraî mahsul büyüüp olgunlaştığını ifade etmek için “zekâ ez-zer’ü” denir.⁷⁹ “Zekâ” kelimesi insana nispetle kullanılmak istenildiğinde de nefis temizlenmesi ve salih olma anlamlarında kullanılır. “zekâ er-recul” denildiğinde salih kişi anlamında kullanılmış olur. Zira Kur’ân-ı Kerim’in “*Onların mallarından sadaka al; bununla onları günahlardan temizlersin, onları arıtıp yüceltirsin. Ve onlar için dua et. Çünkü senin duan onlar için sükûnettir.*”⁸⁰ âyetinde geçen sadaka kelimesi, temizleme, günahlardan arındırma anlamını ifade eden zekât anlamında kullanılmıştır. Dolayısıyla zekât kelimesi Kur’ân-ı Kerimde sadaka kelimesiyle de anlatılmaktadır. Ancak zekâtla sadaka aynı şey değildirler. Zekâta sadaka denildiği halde sadakaya zekât denilmez. Nitekim sadaka için mecburi bir yükümlülük yok iken zekâta zorunlu bir yükümlülük vardır. Zekâtın ödeme zamanı ve miktarı bellidir. Bunun dışına çıkılmaz.⁸¹

Görüldüğü gibi zekâta temizleyici anlamı yüklenilmiştir. İslâm’da belli bir maldan belli bir miktarın çıkarılıp verilmesine zekât denilmesi, zekât olarak verilen malın, zekâti

⁷⁹ Zuhaylî, Vehbe, **İslâm Fıkıh Ansiklopedisi**, c. III, s. 247.

⁸⁰ Tevbe 9/103.

⁸¹ es-Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ebû Sehl Ahmed, **el-Mebsût**, y.y. İstanbul 1982–1983, c. II, s. 220-221.

çıkarılan malı artırması, bereketlendirmesi ve afetlerden muhafaza etmesindedir.⁸² Dolayısıyla bütün bunlardan anlaşılıyor ki zekât kelimesi sözlükte artma, çoğalma, övgü, bereket, temizleme vs. anlamlara kullanıldığı gibi, mal sahibini günahlardan temizleme ve Allah'ın emrine muhalif davranmaktan arındırmak anlamında da kullanılır.

B. ZEKÂTIN İSTILAHÎ ANLAMI

Fıkhî ıstılahta zekât, “Allah'ın Kur'ân'da belirttiği yerlere harcanmak üzere farz kıldığı, dinen zengin sayılan kişilerin mallarından alınan belirli bir paydır.”⁸³ Âlimler dini terim olarak zekâtı şöyle tanımlamışlardır.

Hanefîler zekâtı: “Belli bir malın belli bir kısmını Cenab-ı Allah'ın belirlediği yerlere temlik etmek”⁸⁴ şeklinde tanımlamışlar.

Şâfiîlere göre ise, zekât: “Zekât, hususi bir şekilde mal yahut bedenden çıkarılan şeyin isimidir”⁸⁵.

Görüldüğü gibi dini terim olarak yapılan zekât tarifleri birbirlerine yakın hatta aynı olduğu söylenilebilir. Hepsinde de zekâtın ancak belli mallarda olabileceği ve yine belli yerlere verilebileceği vurgulanmıştır.

C. ZEKÂTIN MAHİYETİ

Zekât İslâm'ın farzlarından biridir. Hicretin ikinci yılında farz kılınmıştır. İnkârı küfürdür. Farziyeti kitap, sünnet ve icma ile sabittir. Kur'ân-ı Kerim'den delil: “*Namazı kılın zekâtı verin...*”⁸⁶ “*Çardaklı ve çardaksız bağları, ürünleri, çeşit çeşit hurmalıkları, ekinleri, birbirine benzeyen ve benzemeyen zeytinleri ve narları yaratan O'dur. Bunların her biri meyve verince meyvelerinden yiyin, devsilip toplandığı gün de hakkı olan sadakasını verin*”⁸⁷ “*Ey Muhammed! Onların mallarından bir kısmını kendilerini*

⁸² Zuhaylî, a.g.e., c. III, s. 247.

⁸³ Karaman, Hayreddin – Çağrıçı, Mustafa – Dönmez İbrahim Kâfi – Gümüş Sadrettin, **Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir**, DİB yay., Ankara, 2006, s. 711.

⁸⁴ Zuhaylî, **İslâm Fıkıh Ansiklopedisi**, c. III, s. 247; Vehbi Yavuz, Yunus, **Zekât Müessesesi**, Feyiz yay., İstanbul 2008, s. 61.

⁸⁵ Zuhayli, a.g.e., c. III, s. 248.

⁸⁶ Bakara 2/110.

⁸⁷ En'âm 6/141.

temizleyecek ve günahlardan arıtacak bir sadaka olarak al....”⁸⁸ âyetleri zekâtın farzietini gösteren delillerdir.

Sünnetten delil ise, Hz. Peygamberin, (s.a.v) “İslâm beş temel üzerine kurulmuştur; Allah’tan başka ilah olmadığına, Muhammed’in Allah’ın resulü bulunduğuna inanmak, namazı tamı tamına kılmak, zekâtı titizlikle vermek, Beyt’i (Kâbe’yi) hacetmek ve Ramazanda oruç tutmak”.⁸⁹ hadisidir. Kur’ân ve sünnetten verdiğimiz bu deliller icmanın da temelini oluşturmuştur. Ayrıca hiçbir dönemde İslâm âlimlerinden birisinin zekâtın farzietiyile ilgili aykırı bir görüş bildirmemiş olması da icma-i ümmetin hâsıl olduğunu gösterir. İslâm’ın şartlarından birini teşkil eden zekâtın mahiyeti, zekât verilecek malın %2,5’nu zekât verilebilecek kimselerin mülkiyetine geçirmektir. Bir malın zekâta tabi olabilmesi için tarifinden de anlaşıldığı gibi malın hem kendisinde hem de mal sahibinde bulunması gereken şartlar vardır. Hanefî ve Şâfî mezhep imamaları bu şartların bir kısmında mutabıktırlar. Bir kısmında ise ihtilâfa düşmüşlerdir. Bu şartlar ve ihtilâf edilen konular ileride yeri geldikçe anlatılacaktır.

II. ZEKÂTIN FARZ OLMASININ ŞARTLARI

A. MÜSLÜMAN OLMAK

Zekât, Müslümanların yerine getirmesi gereken bir ibâdettir. Dolayısıyla zekâtın bir kimseye vacip olabilmesi için Müslüman olması şartı aranır. Bu şart hem Hanefî mezhebi hem de Şâfî mezhebi imamlarınca kabul gören ve üzerinde ittifak edilen bir şart olmuştur. Her iki mezhebin bu şartı ittifakla kabul etmelerinin birinci dayanağı zekâtın ibâdet oluşudur. Zira Müslümanların inancında ibâdetin yerine getirilmesi veya terk edilmesi karşılığında ahirette ceza söz konusudur. Müslüman olmayanlarda bu beklenti söz konusu değildir. Bu da onların ibâdetlerden sorumlu olmadıklarını gösterir.

İrtidât Edip Tekrardan Müslüman Olanın Durumu

Zekât da Müslümanlara has bir ibâdet olduğuna göre gayrimüslim bundan sorumlu olmaz. İslâm dinini sonradan kabul edenler, Müslüman olmadıkları dönemlerde sahip

⁸⁸ Tevbe 9/103.

⁸⁹ Buhari, “İman”, 1. I, 8. Müslim, “İman”, 19-22.

oldukları malları her ne kadar nisâp miktarını aşmış ise de o dönemde Müslümanlık şartını taşımadıkları için o dönemdeki mallarının zekâtını vermekten de sorumlu tutulamazlar. Çünkü zekâtın vücubunun şartı olan Müslüman olma şartı olmadığından şartın gereği olan vücup da ortadan kalkar. Ancak sonradan İslâmiyet’i kabul eden kişi eğer irtidât edip tekrardan Müslüman olmuşsa onun durumu ile ilgili iki mezhebin görüşü farklıdır.⁹⁰

Hanefî mezhebine göre, İslâm’dan çıkan (mürted olan) kimsenin malından zekâtın farziyeti düşer. Bu mala, ister irtidât etmeden önce sahip olmuş olsun ister irtidât ettikten sonra sahip olmuş olsun fark etmez. Her iki durumda da irtidât eden zekâtla mükellef tutulmaz. Çünkü burada zekâtın vücubu için gerekli olan şartlardan Müslümanlık şartı ortadan kalkmıştır.⁹¹

Şâfiî mezhebine göre, İslâm’a dönünceye kadar mürtede zekât, askıda kalarak vacib olur. İslâm’a dönerse elinde bulunan malın kendi mülkü olduğu tebeyyün ettiğinden dolayı zekât, kendisine vacib olur ve vermesi gerekir. Bu zekâtı mürtedlik süresi içinde verirse geçerli olur. Bu haldeki niyeti de geçerli olur. Çünkü bu niyet, ibâdet için değil de temyiz (ayırma) içindir. Mürted kişi müslüman olmadan ölürse, malı kendi mülkünden çıkar, ganimet hâline gelir. Zekât vermesi de gerekmez.⁹²

B. HÜR OLMAK

Zekâtın vücubunun şartlarından birisi de hürriyettir. Çünkü köle bir şeye sahip olmaz, kölenin eline geçen her şey efendisininindir. Kendisi mülk olanın mülkiyete sahip olması mümkün olmadığından, zekâtın vücubunun şartlarından biri olan tam mülkiyette ortadan kalkmış olur. Dolayısıyla tam mülkiyetin oluşabilmesi için hürriyet şarttır. İki mezhep imamlarının ittifak ettikleri nokta tam mülkiyeti haiz olmayan köleye zekâtın vacip olmadığıdır.⁹³ Ancak anlaşmalı (mukâtepe) köle, ticaret yapmasına izin verilen köle ve borçlu kölenin zekât ile ilgili durumları hakkında her iki mezhebin görüşleri farklı olmuştur.

⁹⁰ Kâsânî, Alâuddin Ebû Bekr b. Mes’ûd, **Bedâiu’s-Sanâi’ fi Tertîbi’s-Şerâi’**, Mısır ty., c. II, s. 4.

⁹¹ el-Cezerî, Şeyh Abdurrahman, **el-Kitâbü’l-Fıkhî ‘ale’l-Mezâhibi’l-Erba’a**, trc. Hasan Ege, Bahar yay., İstanbul 1986, c. II, s. 847; Akyüz, Vecdi, **Mukayeseli İbadetler İlmihali**, İz yay., İstanbul, 1995, c. III, s. 134; Zuhaylî, **İslâm Fıkıh Ansiklopedisi**, c. III, s. 254.

⁹² eş-Şâfiî, İmam Muhammed b. İdrîs, **el-Umm**, Beyrut h.1403/m.1983, c. II, s. 28.

⁹³ es-Serahsî, **el-Mebsût**, c. II, s. 164.

Hanefî mezhebine göre, hürriyetini kazanmak için sahibine bir bedel ödemek şartıyla anlaşma yapan (mukâtep) köle her ne kadar bir yönüyle serbest sayılsa bile yine onun köleliği başka bir yönüyle devam ettiği için onun tam mülkiyete sahip olmadığına hükmedilir. Dolayısıyla anlaşmalı (mukâtep) köle üzerinde zekât vacip değildir. Sahibi tarafından çalışmasına izin verilen köle, eğer üzerinde ödemesi gereken bir borç yok ise onun kazancı sahibine ait olduğu için kazancının zekâtı da kendisine değil sahibi üzerine vaciptir. Eğer çalışan köle ödemesi gereken bir borca sahip biri ise, Ebû Hanife'ye göre sahibi kazancına sahip olmadığı gibi kazancının zekâtını vermekte sahibine ait değildir. Aynı şekilde tam mülkiyete sahip olmayan köle de kazancının zekâtından sorumlu olmaz. Binaenaleyh kölenin kazancının zekâtı köle üzerine vacip olmadığı gibi sahibi üzerine de vacip değildir.⁹⁴

Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'e göre ise, borçlu kölenin kazancı her halükarda sahibine aittir. Ancak kölenin kazancı borca karşılık olduğu için kazancı sahibine ait olsa bile yinede zekâtı vacip değildir.⁹⁵ Fakat borca karşılık alınan mal teslim alındıktan sonra senesi devrolursa zekâtı vacip olur. Senesi dolmadığı sürece teslim alınan borcun zekâtı verilmez. Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'in görüşleri de bu yöndedir. Dolayısıyla mukâtep kölenin kazancı sahibi tarafından teslim alındıktan sonra senenin devriyle beraber zekâtı vacip olur.⁹⁶

Şâfiî mezhebine göre, anlaşmalı (mukâtep) köle tam hürriyetini henüz kazanmadığından tam mülkiyete sahip olduğu kabul edilmez. Tam mülkiyete sahip olmadığı içinde kazandığı malın zekâtını vermekte üzerine vacip olmaz. Kazancı sahibine ait olduğu için zekâtını vermekte ona aittir. Aynı şekilde kölenin sahip olduğu hayvanların zekâtı da sahibi üzerine vaciptir. Binaenaleyh kölenin sahip olduğu hayvanlar her halükarda sahibinin malıyla birleştirilir ve bir kabul edilir. Dolayısıyla kölenin sahip olduğu hayvanların zekâtı da sahibinin üzerine vacip olur.⁹⁷

⁹⁴ el-Cezerî, **el-Kitâbü'l-Fikhî 'ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a**, c. II, s. 847; Zahit Demirel, **Hanefî ve Şâfiî fıkhdında zekâtla ilgili farklı görüşler**, yüksek lisans çalışması, Van 2007, s. 9.

⁹⁵ el-Kâsani, **Bedâiu's-Sanaî**, c. II, s. 6.

⁹⁶ el-Cezerî, a.g.e., c. II, s. 848.

⁹⁷ eş-Şâfiî, **el-Umm**, c. II, s. 22; Zuhaylî, **İslâm Fıkhd Ansiklopedisi**, c. III, s. 254; el-Cezerî, a.g.e., c. II, s. 849; Demirel, a.g.e., s. 9.

C. BALİĞ ve AKILLI OLMAK

Akıl hastası ile bulûğa ermeyenin sahip oldukları mallardan zekât vacip olup olmayacağı ile ilgili iki mezhebin görüşleri farklı olmuştur.

Akıl ve bulûğu, ibâdetlerde vücut şartı olarak kabul eden Hanefî fukahâsı akıl hastasının ve bulûğ çağına gelmemiş çocuğun malında zekâtın vacip olmadığı yönünde görüş beyan etmişler. Mükellefiyetin şartlarından olan akıllı olma şartı, akıl hastasında, bulûğ şartı da çocukta tespit edilmemiştir. Dolayısıyla her ikisinin de mükellef olmaları kabul edilmez. Hanefî mezhebinin delili: Hz. Peygamberin (s.a.v) “Üç kişiden kalem yani sorumluluk kaldırılmıştır: Uyuyandan uyanıncaya kadar, çocuktan ergenlik çağına buluncaya dek, deliden, akıllı hale gelinceye kadar”⁹⁸ Akıl hastası ve çocuk zekât ödemekle mükellef olmadıkları gibi velileri de onların adına mallarının zekâtını ödemekle mükellef değildir. Dolayısıyla çocuğun mükellef olması için ergenlik çağına ulaşması, akıl hastasının da akıl yönünden iyileşmesi gerekir.⁹⁹

Şâfiî mezhebi, zekâtın mali hak oluşuna bakmışlar. Bunu da sadece nisâp miktarına ulaşmasına bağlamışlar. Dolayısıyla mal akıl hastasının da olsa çocuğunda olsa fark etmez, eğer nisâp miktarına ulaşmışsa bunun zekâtını ödemek vacip kabul edilir. Ancak bu sorumluluk veliye yüklenmiştir.¹⁰⁰ Şâfiî mezhebinin delili: “Sadakanın -zekâtın- yiyip bitirmemesi için, yetimlerin mallarından ticaret yapın”¹⁰¹. Bu, çocuğun malında zekâtın gerekli olduğunun delilidir.¹⁰² Veli, akıl hastasının iyileşinceye kadar, çocuğun da balığ oluncaya kadar mallarının zekâtını ödemek zorundadır. Dolayısıyla akıl ve bulûğa erişmeyi zekâtın vücut şartlarından saymayan İmam Şâfiî, akıl hastasının ve çocuğun malında zekâtın vacip olduğuna hükmetmişlerdir. Ancak bu mükellefiyet çocuğa değil veliye ait olduğu kabul edilir. Eğer onların velileri mallarının zekâtını zamanında ödememiş ise, akıl hastası iyileşince, çocuk da bulûğa erişince geçmiş zekâtını ödemekle sorumlu olurlar.

⁹⁸ Ebû Davud, “Hudud”, 17. IV, 560; Buhari, “Talâk”, 11., VI, 169, “Hudud”, 22. VI-II, 21; Tirmizi, “Hudud”, 17, 1.

⁹⁹ es-Serahsî, **el-Mebsût**, c. II, s. 240-241; el-Cezerî, **el-Kitâbü'l-Fıkhî 'ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a**, c. II, s. 847.

¹⁰⁰ eş-Şâfiî, **el-Umm**, c. II, s. 28.

¹⁰¹ Tirmizi, Zekât 15 (641).

¹⁰² Bkz. Zuhaylî, **İslâm Fıkıh Ansiklopedisi**, c. III, s. 255; es-Serahsî, a.g.e., c. II, s. 241.

Velileri ise zekâtı geciktirmekten dolayı günaha girmiş olur.¹⁰³

Küçüğün Malının Zekâtı

Öşür denen, toprak ürünlerinde zekât ile sorumlu oldukları hususunda, ihtilâf olmamakla birlikte, küçüğün malı, Hanefî mezhebine göre, zekâta tabi değildir. Hanefîler, “zekât, ibâdettir. İbadetlerde de imtihan söz konusudur. Biz, çocuğun (malı) üzerine zekât gereklidir dersek, (çocuk bunu çıkaramayacağı için) velisi zekâtını çıkarır, ancak bunda, imtihan manası hâsıl olmamış olur. Bu durum, diğer ibâdetlerde olduğu gibi, zekâta da gerçekleşmez” derler.¹⁰⁴ Hanefî mezhebinin delili: Hz. Peygamber’den (s.a.v) rivâyet edilen: “İslâm, beş esas üzerine kurulmuştur; Allah’tan başka ilah olmadığına şehadet etmek, namaz kılmak, zekât vermek.....”¹⁰⁵ hadisini delil olarak almışlardır.

Şâfiî mezhebine göre, küçüğün malında da zekât gereklidir. Bu, nisaba taalluk eden, mali bir haktır. Bu nedenle çocuğun malında da gerekli olur. Şâfiî mezhebinin delili: “Onların mallarından zekât al ki, zekât onları günah kirinden temizleyip arındırsın.”¹⁰⁶ âyetinde geçen bu ibareyi delil almışlardır. Buna göre zekât mali bir sorumluluk olduğundan küçüğün malından da alınması gerekir.¹⁰⁷ Zekât, netice itibariyle, zenginliğin borcudur. Sosyal adaletin gerçekleşmesine yardımcı olma mahiyetinde, topluma karşı bir sorumluluktur.

D. MALIN NİSAP MİKTARI OLMASI

Nisâp miktarı mala sahip olmak zekâtın vucubunun şartlarından sayılmıştır. Bir malda zekâtın vacip olabilmesi için her bir mal için takdir edilen miktara ulaşması gerekir. Nisâp kelimesi sözlükte asl anlamına gelmektedir. Bir şeyin nisabı demek aslı demektir. İslâm hukuku yöntem biliminde ise, zengin sayılmanın ölçüsü ve sınırı olarak kabul edildiği gibi, bir malda zekâtın vacip olması için belirlenmiş miktar olarak da kabul

¹⁰³ eş-Şâfiî, *el-Umm*, c. II, s. 30.

¹⁰⁴ es-Serahsî, *el-Mebsût*, c. II, s. 240.

¹⁰⁵ Buhârî, “İman”, 8, 1, 49; Müslim, “İman”, 16, 1, 45.

¹⁰⁶ Tevbe 9/103.

¹⁰⁷ eş-Şâfiî, a.g.e., c. II, s. 28-29.

edilir.¹⁰⁸

Nisâp miktarı, zekâtı vacip olan malın cinsine göre değişmektedir. Örneğin altının nisabı altın cinsinden, gümüşün nisabı gümüş cinsinden, koyunun nisabı koyun cinsinden, devenin nisabı deve cinsinden, zirai mahsulün nisabı zirai mahsul cinsinden hesaplanır. Dolayısıyla bu sayımlardan herhangi birisinin nisâp olarak takdir edilen miktara ulaşmasıyla zekâtın ödenmesi vacip olur. Zekâtın vücubun şartlarından olan malın nisâp miktarına ulaşması hem Hanefî hem de Şâfiî mezhepleri ulemasınca kabul gören bir şarttır. Ancak nisâp miktarının yıl içerisindeki değişkenliği ile ilgili görüşleri farklı olmuştur.

Ebû Hanife, Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'e göre bir maldan zekâtın vacip olabilmesi için senenin başında ve sonunda nisâp miktarına ulaşmasına itibar edilir. İmam Züfer'e göre ise nisâp miktarına ulaşan malın sene boyunca bu miktarın korunması gerekir. Örneğin sene başında nisâp miktarına ulaşan bir mal sene ortasında bu miktarın altına düşerse sene sonuna bakılmaksızın bu malda zekâtın vücubu düşer. Ancak ticaret malı bu kuralın dışında tutulmuştur. Ticaret malının zekâtı sene başı itibarıyla vacip olur. Eğer sene başında nisâp miktarına ulaşmış ise zekâtı vacip olur. Her ne kadar senenin devamında nisabın altına düşerse de o malda zekât vacip olur.¹⁰⁹

Hanefî mezhebine göre nisâp miktarına ulaşan bir malda zekâtın vacip olabilmesi için dört şart gerekir.

-Seneni geçmesi (Havelan-ı havl) gerekir.

-Nisaba ulaşan malın borçtan beri olması gerekir.

-Aslî ihtiyaçtan fazla olması yani kişinin ve bakmakla yükümlü olanların, barınma yerleri, hizmetçi ve bineği dışındaki malın nisaba ulaşması.

-Nisaba ulaşan malın gelir getirici (nâmi) olması gerekir

Bu şartlar Şâfiî mezhebine göre de kabul gören şartlardır. Ancak Şâfiî mezhebine göre zekâtı vacip olan mal senenin tamamında nisâp miktarının altına düşmemesi gerekir.

¹⁰⁸ Vehbi, Yavuz, **İslâm'da Zekât Müessesesi**, s. 121; Zahit Demirel, **Hanefî ve Şafîî fıkhında zekâtla ilgili farklı görüşler**, Yüksek lisans çalışması, Van 2007, s. 11.

¹⁰⁹ Zuhaylî, **İslâm Fıkıh Ansiklopedisi**, c. III, s. 259.

Sene başında nisaba ulaşan malın sene sonuna kadar bu miktarı koruması gerekir. Hanefî ve Şâfiî mezhebi ulemasının nisâp konusundaki bir diğer farklı görüşleri altın ve gümüşün nisâp miktarı hesaplanmasında birbirlerini tamamlamaları ile ilgili farklı görüşleri olmuştur.¹¹⁰

Hanefî mezhebine göre nisâp miktarı hesaplanmasında altın ile gümüş birbirlerini tamamlarlar. Örneğin 10 miskal altın ve 100 dirhem gümüşe sahip olan biri bunları birleştirir. İkisinin toplamı altının nisâp miktarı olan 20 miskale veya gümüşün nisâp miktarı olan 200 dirheme tekabül ederse zekât vacip olur. Altın ve gümüş her ne kadar farklı maddelerden olsalar da semen (para) oluşları göz önünde bulundurularak zekâtın vücubunun şartı olan nisâp miktarı hesaplaması itibariyle aynı cins kabul edilir ve bir olarak hesaplanırlar.¹¹¹

Şâfiî mezhebine göre ise, nisâp miktarı hesaplamasında altın ile gümüş aynı cins kabul edilmezler. Aynı cins kabul edilmedikleri içinde nisâp miktarı hesaplamasında birbirlerini tamamlayamazlar.¹¹²

E. ASLÎ İHTİYAC (HAVÂİC-İ ASLİYE)

Havâic kelimesi hacet kelimesinin çoğuludur. Sözlükte “bir şeye ihtiyaç duyma ve kendisine ihtiyaç duyulan şey” anlamlarına gelir.¹¹³ Dolayısıyla “temel ihtiyaçlar” anlamına gelen havâic-i asliye, İslâm hukuku terimi olarak zekâta tabi olmayan temel mallarını ifade eder.¹¹⁴

Başka bir ifade ile havâic-i asliye, kişinin elinde bulunmadığında hayatını devam ettirebilmesi imkânsız veya sıkıntılı hale gelen ve sahip olunması gereken temel ihtiyaçlardır. Hem Hanefî hem de Şâfiî mezhebinde mal sahibine tanınan istisnai bir maldır. Yani kişinin kendisi ve bakmakla yükümlü olduğu kimselerin temel ve tabii ihtiyaçları zekât matrahı dışında tutulmuştur. Zira bir insanın temel ihtiyacı olan barınma

¹¹⁰ el-Cezerî, *el-Kitâbü'l-Fıkhî 'ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a*, c. II, s. 848.

¹¹¹ es-Serahsî, *el-Mebsût*, c. II, s. 230.

¹¹² es-Serahsî, a.g.e., c. II, s. 256.

¹¹³ Bkz. Zuhayli, *İslâm Fıkıh Ansiklopedisi*, c. III, s. 260-261.

¹¹⁴ Zahit Demirel, *Hanefî ve Şâfiî fıkhında zekâtla ilgili farklı görüşler*, Yüksek lisans çalışması, Van 2007, s. 13.

yeri, bineği veya buna benzer ihtiyaçlar havâici asliyeden sayılır. Çünkü barınma yeri olmadan insanın hayatını devam ettirmesi sıkıntılı olur. Onun için bu gibi ihtiyaçlar zekât verilmesi gereken mallar dışında tutulmuştur. Bir kişinin temel ihtiyaçları yaşadığı yere göre ve bulunduğu duruma göre değişebilmektedir. Ancak israfa kaçmamak suretiyle bir insanın hayatını sürdürebilmesi için ihtiyaç duyduğu bütün mallar havâic-i asliye olarak kabul edilir. Havâic-i asliye zekâttan da istisna edildiği gibi zenginliğin ölçüsü dışında da tutulmuştur. Dolayısıyla ev, araba vs. gibi mala sahip olan biri sadece bunlardan dolayı zengin sayılmaz. Asli ihtiyaçları tespit etme hususunda herhangi bir ölçü mevcut değildir.¹¹⁵

Bir malın aslî ihtiyaçtan sayılmasında kullanılan en temel ölçüt, o malın kişinin sağlık ve güvenlik içinde yaşamasını temin eden veya buna birinci derecede yardımcı olan bir özellik taşımasıdır. O halde bir kimsenin temel ihtiyaçları, ailenin günlük veya yıllık yiyecek masrafları, yazlık kışlık elbiseleri, sergi, oturmak için koltuklar, mutfak gereçleri, her türlü ev ve elektrik aletleri, buzdolabı, çamaşır makinesi, radyo, televizyon vs. gibi eşyalar sayılabilir. Bunlar temel ihtiyaç kabul edildikleri için zekâttan istisna edilir.¹¹⁶ Aynı şekilde oturlan ev, binilen araba, tutulan hizmetçiler de aslî ihtiyaçtan sayılmıştır. Bunlar zenginlik için ölçü sayılmamıştır. Şâyet bir kimse aslî ihtiyaçların dışında nisâp miktarı mala sahip ise sadece sahip olduğu nisâp miktarı mal zekâta tabi olur.

F. TAM MÜLKİYET

“Nisâp miktarına ulaşan malda zekâtın vacip olması için malın tam mülkiyetle elde bulunması gerekir. Bundan dolayı tam mülkiyet, zekâtın vücubunun şartlarından sayılmıştır. Bu şart her iki mezhep imamlarının ittifakla kabul ettikleri bir şarttır. Ancak “Tam Mülkiyet” kavramından kastedilen anlamın zilyelik mi, tasarrufuna sahip olmak mı yoksa mülkiyetin aslı mı olduğu hususundaki iki mezhebin görüşleri farklı olmuştur”.¹¹⁷

Hanefî mezhebine göre tam mülkiyet, mülkiyetin aslı ile birlikte zilyet (kendi eli altında bulundurma)dır. Dolayısıyla bu malın kişinin mülkiyetinde olması gerekir. Başka

¹¹⁵ Akyüz, **Mukayeseli İbadetler İlmihali**, c. III, s. 200.

¹¹⁶ **T.D.V. İlmihali**, İstanbul 2000, c. I, s. 433; Akyüz, a.g.e., c. III, s. 201.

¹¹⁷ Zahit Demirel, **Hanefî ve Şafî fıkında zekâtla ilgili farklı görüşler**, Yüksek lisans çalışması, Van 2007, s. 13.

bir görüşe göre de tam mülkiyet malın elde bulunması veya mal sahibinin belli olmasıdır. Buna göre vakfedilmiş mal, borç olarak elinde bulunan mallar, herkes için mubah olan arazide biten ekin ve düşman işgaline uğrayan mallar elde memluk olmadıkları için tam mülk sayılmazlar. Onun için bu gibi mallarda zekât vacip olmaz. Bunların dışında bir de henüz teslim alınmamış mal vardır ki, o da kadının kazanmış olduğu fakat kabzetmediği mehridir. Böyle bir mal her ne kadar mülkiyeti kadına ait olsa da tam mülkiyet gerçekleşmediği için zekâtını ödemek kadın üzerine vacip değildir. Aynı şekilde kaybolan veya denize düşmüş mal veyahut inkâr edilen borç gibi mülkiyeti kendisinde olan fakat menfaati kendisine geçmeyen mallarda da zekât vacip değildir. Sahibi tarafından saklanılan mal eğer ulaşılması zor olan çöl vs. gibi yerlerde saklanılmış ve yeri de unutulmuşsa saklanılan o malın zekâtını ödemek gerekmez. Çünkü malın güvenliği olmadığı gibi ulaşması da zordur. Şâyet mal sahibi, malı kendi evinde saklamış ise o mala ulaşmanın ihtimal dâhilinde olması ve güvende olduğu yönünde bir kanaat hâsıl olduğu için o malın zekâtını ödemek sahibi üzerine vaciptir.¹¹⁸

Şâfiî mezhebine göre, tam mülkiyet, mülkiyetin aslının bulunması ve tasarruf yetkisine sahip olunmasıdır. Dolayısıyla tam mülkiyet malın menfaatiyle beraber sahibinin tasarrufunda olması ile gerçekleşir. Kaybolan veya gasp edilmiş mal eğer nemasıyla beraber tekrar sahibinin eline geçmiş ise İmam Şâfiî'nin kavli kadimine göre zekâtını ödemek vaciptir. Bu görüşte kazancıyla beraber olması şartı vardır. Ancak İmam Şâfiî'nin kavli cedidinde böyle bir şart yok, çalınan, denize düşen, kaybolan, emanet edilen mal, ancak sahibinin eline geri döndükten sonra nemasına bakılmaksızın zekâtını vermek vacip olur. Sahibi tarafından herhangi bir yerde saklanılan ve daha sonra yeri tespit edilemeyen malın zekâtını ödemek de vaciptir. Zira Şâfiî ulemasından Nevevi ve Şirbîni'ye göre mal sahibinin malı saklayıp sonradan sakladığı yeri unutması özür olarak değerlendirilemez. Bundan dolayı da mükellefiyeti devam eder.¹¹⁹

Vakfedilmiş malda zekâtın vücubu farklı şekillerde açıklanmıştır. Vakfedilen mal eğer umuma ait ise zekât vacip değildir. Eğer belli kişi veya cemaatlere vakfedilmiş ise bir

¹¹⁸ es-Serahsî, **el-Mebsût**, c. II, s. 210; **T.D.V. İlmihali**, c. I, s. 430.

¹¹⁹ en-Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahya b. Şeref eş-Şâfiî, **el-Mecmu' Şerhu'l- Mühezzeb**, Mısır ty, c. V, s. 314; **T.D.V. İlmihali**, c. I, s. 430.

görüŖe göre tam mülk kabul edilir ve zekâtını ödemek vacip olur. Diğer bir görüŖe göre ise böyle bir vakıf zayıf mülkiyetten sayılır. Zayıf mülkiyetten sayıldığı için de zekâtın ödenmesi de vacip değildir. Kadın mehir olarak hak kazanmış olduğu malı kendisi kabzetmemiş olsa bile zekâtını ödemesi vaciptir. Çünkü bu mal kocasının elinde bir nevi alacak kabilindedir. Borçlunun borç olarak almış olduğu mal, Şâfi mezhebine göre tam mülkiyet sayılır. Dolayısıyla borç olarak alınan malın zekâtını ödemek borçluya vaciptir. Bulunan mal, üzerinde bir yıl geçince, malı bulan kişiye o malın zekâtını ödemek vaciptir.¹²⁰

G. SENENİN DEVRİ (HAVELAN-I HAVL)

Zekâtın vücubun şartlarından biri de senenin devri yani havelan-ı havl dır. Nisâp miktarına ulaşmış malın zekâta tâbi olması için sahibinin yanında bir kameri yıl bulunması gerekir. 354 gün olan kameri yıl ay hesabına göredir. Güneş hesabına göre ise, bir yıl 365 gün bazen de 366 gün olur.¹²¹ Hac ve oruç ibâdetinde olduğu gibi zekât ibâdetinde de kameri yıl esas alınır. Bunda her iki mezhep imamları ittifak etmişlerdir. Ancak havelan-ı havlın hangi cins mallar için geçerli olduğu ile ilgili az da olsa iki mezhebin farklı görüşleri olmuştur. Aynı şekilde zekâta tâbi olan malın sene ortasında veya sene sonunda nisâp miktarının altına düşmesi veya nisâp miktarının üzerine çıkması durumunda havelan-ı havlin değişip değişmeyeceği hususları ile ilgili de mezheplerin görüşü farklı olmuştur.

Hanefi mezhebin göre senenin devri, ekin ve meyvelerdeki ösür (10/1) ile maden ve definelerdeki humus (5/1) için şart değildir. Bunların dışında kalan altın, gümüş, ticaret malları, hayvanlar vs. gibi mallarda zekâtın vacip olması için bir kamerî yılın geçmesi şarttır.¹²²

Ebû Hanife, Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'e göre sene başında nisâp miktarına ulaşan mal, sene sonunda yine aynı nisâp miktarına sahip ise havelan-ı havl gerçekleşir. Delilleri ise, Hz. Peygamber, (s.a.v) "*Üzerinden bir -kamerî- yıl geçmedikçe, o malda*

¹²⁰ en-Nevevi, **el-Mecmu' Şerhu'l- Mühezzeb**, c. V, s. 312; Zahit Demirel, **Hanefi ve Şafiî fıkhında zekâtla ilgili farklı görüşler**, Yüksek lisans çalışması, Van 2007, s. 17.

¹²¹ el-Cezerî, **el-Kitâbü'l-Fıkhî 'ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a**, c. II, s. 850.

¹²² el-Cezerî, a.g.e., c. II, s. 850.

zekât yoktur”¹²³ Yıl içerisinde malın nisâp miktarının altına düşmesi havelan-ı havli bozmayacağı gibi zekâtını da düşürmez. İmam Züfer’e göre ise senenin devrinde malın yıl boyunca nisâp miktarının altına düşmemesi gerekir. Nisabın altına düştüğü takdirde hem havelan-ı havl bozulur hem de zekât düşer.¹²⁴

Şâfiî mezhebine göre, havelan-ı havl hangi cins malda şart olduğu hususunda Hanefî mezhebi ile aynı görüştedir. Ancak İmam Şâfiî, Hanefî mezhebinden farklı olarak ticaret malını, ana sermaye ile ana sermayenin kazancı olarak ayırmış ve havelan-ı havl noktasında farklı değerlendirmiştir. Zira ana sermayenin kazancının zekâtını vermek için havelan-ı havl şartı aranmaz. Fakat ana sermayenin zekâtını ödemek için bir senenin devrolması şarttır. Bir senenin altına düştüğü takdirde zekâtın vücbiyeti de düşer.¹²⁵ Örneğin ticaret yapan bir kişi, sermaye diye tabir edilen anaparasının zekâtını ancak bir yıl geçtiği vakit verir. Fakat sene içerisinde kazandığının zekâtını vermek için senesinin dolmasını beklemeden anapara ile beraber onun da zekâtını vermek zorundadır.¹²⁶

İmam Şâfiî’ye göre nisabın sene boyunca devam etmesi gerekir. Buna göre sene başında nisâp miktarına ulaşan malın sene ortasında da nisâp miktarının altına düşmemesi gerekir. Düştüğü takdirde havelan-ı havl bozulmuş olur. Her ne kadar sene sonunda o mal yeniden nisâp miktarına ulaşmışsa da sene ortasında nisabın altına düşmekle şart bozulduğu için zekâtın vücbiyeti de düşmüş olur.¹²⁷

Yıl içerisinde satın alma yoluyla veya hibe yoluyla kazanılan malın nisâp miktarı hesaplanmasında sene başındaki mal ile birleştirilip birleştirilmediği hususunda da mezhepler ihtilâf etmişlerdir.

Hanefî mezhebine göre, sene ortasında satın alınan, hibe edilen veya miras yoluyla kazanılan mal eğer nisâp miktarına ulaşan ana sermaye ile aynı cinsten ise bir kabul edilir. Sene sonunda ikisinin hesabı beraber çıkarılır ve öylece zekâtı verilir.¹²⁸

¹²³ İbn Mace, “Zekât”, 5.

¹²⁴ el-Kâsani, **Bedâiu’s-Sanaî**, c. II, s. 15.

¹²⁵ el-Cezerî, **el-Kitâbü’l-Fıkhî ‘ale’l-Mezâhibi’l-Erba’a**, c. II, s. 850; eş-Şâfiî, **el-Umm**, c. II, s. 18.

¹²⁶ Zahit Demirel, **Hanefî ve Şâfiî fıkhında zekâtla ilgili farklı görüşler**, Yüksek lisans çalışması, Van 2007, s. 19.

¹²⁷ eş-Şâfiî, a.g.e., c. II, s. 18.

¹²⁸ es-Serahsî, **el-Mebsût**, c. II, s. 233.

Şâfî mezhebine göre ise, bu şekilde kazanılan mal, ana sermaye ile aynı cinsten ise, nisâp miktarı hesaplanmasında birleştirilir. Ancak havelan-ı havl de birleştirilemez. Örneğin elinde 30 koyunu olan birine zekât vacip olmaz. Fakat aynı şahıs 6 ay sonra 10 koyun aldığı takdirde elindeki koyunların miktarı nisâp miktarına ulaşmış olur. Dolayısıyla o şahıs 6 ay sonra elindeki koyunlardan 30'unun senesi tamamlanacağı için onun zekâtını öder 12 ay sonra da diğer 10 koyunun bir yılı dolacağından onların zekâtını da o zaman çıkarır.¹²⁹

Sene ortasında ele geçen mal, elindeki mal ile aynı cinsten değilse veya daha önce zekâtını ödediği bir malın satışından kazanılmış bir mal ise, Ebû Hanife'ye göre onu ana sermaye ile birleştirmesene devir olduğu zaman sadece ana sermayenin zekâtını çıkarır. Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'e göre ise ikisi birleştirilir. İkisinin de zekâtı bir olarak hesaplanır.¹³⁰

Otlak hayvanların senesi devrolmadan sahibi tarafından yine aynı cins veya farklı bir cins ile değiştirilirse; örneğin deve satılır yerine koyun alınırsa, İmam Ebû Hanife, Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'e göre havelan-ı havl bozulur. Yeni bir senin devri gerekir. İmam Züfer ve İmam Şâfî'ye göre ise havelan-ı havl bozulmaz ilk senenin devri yeterlidir.

Senenin devri beklenilmeksizin zekâtı ödenen malın telef olması durumunda, Hanefî ulemasına göre verilen zekât sadaka olarak değerlendirilir. Dolayısıyla verilen sadaka fakirin malı olur. Mal sahibi onu geri isteme hakkına sahip değildir.¹³¹

Şafilere göre ise, verilen mal zekât niyetiyle verilmiştir. Dolayısıyla zekâtı verilen malın telef olmasıyla zekât ortadan kalkacağı gibi, mal sahibi zekât olarak vermiş olduğu malı da geri isteme hakkına sahip olur.¹³² İmam Şâfî bu tür zekâtı geri alma şartına bağlanmış hibeye benzeterek geri alınabilir demiştir. Zira mal sahibi senenin devrini beklemeksizin malının zekâtını vermek istediği zaman, bu benimsenesi devrolmayan malının zekâtıdır şeklinde bir şarta bağladığı takdirde, zekâtını verdiği malın yok olması

¹²⁹ en-Nevevî, **el-Mecmu'**, c. V, s. 332.

¹³⁰ es-Serahsî, **el-Mebsût**, c. II, s. 234.

¹³¹ es-Serahsî, a.g.e., c. II, s. 234.

¹³² en-Nevevî, **el-Mecmu'**, c. VI, s. 145.

durumunda zekât olarak verdiğini geri isteme hakkına sahip olur.¹³³

III. ZEKÂTIN EDASININ SAHİH OLMASI İÇİN GEREKEN ŞARTLAR

A. NİYET ETMEK

Fakihler, zekât ödemede niyetin şart olduğu hususunda iki mezhep imamları ittifak etmişlerdir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur “*Ameller ancak niyetledir*”¹³⁴. Zekâtı ödemek bir iştir ve namaz gibi bir ibadettir. Dolayısıyla farzı nafilenden ayırt etmek için niyet şarttır.¹³⁵ Niyet konusunda fakihlerin ihtilafı olmuştur.

Hanefî mezhebi fukahasının konuya yaklaşımı Hz. Peygamberin (s.a.v) “*Ameller niyet ile olur*”¹³⁶ hadisleri doğrultusunda olmuştur. Hanefî mezhebi ulemasına göre hadislerde belirtilen niyet istisnasız bütün ibâdetleri kapsamaktadır. Dolayısıyla ibâdet olan zekât da bu hadislerin kapsamına girmektedir. Nassın hükmü açık iken ihtilâf söz konusu olmaz. Zira geçen hadislerden de anlaşıldığı gibi niyetin şart olduğu yönündeki hüküm açıktır. Niyetin vakti ise zekâtın ödeneceği vakittir. Zekât verilirken niyet edilir.¹³⁷ Niyet etmeden ödenen zekâtın geçerli olup olmayacağı ile ilgili Hanefî mezhebi fukahası ihtilâfa düşmüştür.

İmam Muhammed ile İmam Züfer’e göre niyet getirmeksizin malın tamamının zekâtı bir anda verilmiş ise zekât geçerlidir. Her ne kadar kıyasen geçerli olmaması gerekiyorsa da, istihsanen geçerli olacağına hükmetmişler. Böyle durumlarda zekâtın tam olarak ödenmesi niyet olarak kabul edilir. Mal sahibi zekâtının bir bölümünü niyet etmeden ödemiş ise bakılır, eğer kalan bölümünü zekât niyetiyle öder ise önceden verilen de zekât olarak geçerli olur. Eğer birinci ödemede olduğu gibi ikinci ödemede de niyet etmeden verecek olursa her iki ödeme de zekât sayılmaz.¹³⁸

Ebû Yusuf’a göre ise, zekât bütün olarak verildiği zaman niyet dille söylenilmemiş

¹³³ eş-Şâfiî, *el-Umm*, c. IV, s. 61.

¹³⁴ Buhârî, *Vahiy*, 1.

¹³⁵ Zuhayli, *İslâm Fıkıh Ansiklopedisi*, c. III, s. 264.

¹³⁶ Buhârî 1/ 143, 209, 5/2333; Neseî 75, 3420, 3774.

¹³⁷ el-Kâsani, *Bedâiu’s-Sanaî*, c. II, s. 40.

¹³⁸ el-Kâsani, a.y.; Zahit Demirel, *Hanefî ve Şafîî fıkıhında zekâtla ilgili farklı görüşler*, Yüksek lisans çalışması, Van 2007, s. 20-23.

olsa bile zekât geçerlidir. Ancak bölünerek verilen zekât, her ne kadar bir bölümü ödenilirken zekât niyeti ile ödenmiş olsa bile yine de hiç biri zekât olarak geçerlilik kazanmaz. Mal sahibi malının zekâtını yeniden vermesi gerekir.¹³⁹ Bu görüşe göre ödenen zekâtın geçerli olması için ya bir anda bütün zekâtını ödemiş olması gerekir. Ya da verdiği her bir malı zekât niyetiyle vermiş olması gerekir.

Malının tamamını zekâta niyet etmeksizin sadaka olarak veren kimseden zekât borcu düşer. Ancak sadakayı öderken adak yahut keffaret gibi ödenmesi vacip olan bir borca niyet etmemiş olması gerekir. Dolayısıyla bir fakirde alacağı olan biri alacağını zekâta sayması durumunda, fakirde bulunan alacağın miktarı kadar zekâtını vermiş olur. Her ne kadar fakire borç verirken zekât niyetiyle vermemişse de durum değişmez, zekât olarak kabul edilir. Bu durum malın yok olmasına benzetilmiştir. Nasıl ki malın yok oluşuyla beraber, senenin devrine ve malın zahirî veya batınî olmasına bakılmaksızın zekâtı düşüyorsa aynı şekilde zekât alabilecek durumda olan birine verilen borç da onun hükmünde sayılır.¹⁴⁰

Hanefî mezhebi ulemasına göre zekâtın ödenmesinde vekil tayin edildiği zaman müvekkilinin niyeti geçerlidir. Müvekkilin zekât niyetiyle verdiği mal vekili tarafından fakire sadaka niyetiyle verilse bile müvekkilin niyeti geçerli olduğu için zekât olarak kabul edilir. Hanefî mezhebi ulemasından el-Aynî, Bayramlarda veya başka nedenlerle çocuklara verilen bahşiş ve hediyelerin de zekât olarak geçerli olacağı yönünde görüşü vardır. Ancak böyle bir durumda birkaç hususa dikkat etmek gerekir. Birinci husus, bahşiş verilirken bölümler halinde verileceği için verilen her bir bahşişi zekât niyetiyle vermek gerekir. İkinci husus, zekât niyetiyle verilse bile çocuğun nafakası babasına ait olduğu için, bahşiş verilen çocuğun babası da zekât alabilecek durumda olması gerekir.¹⁴¹

Şâfiî mezhebinde de niyet, zekâtın ödenmesinin şartı olarak kabul edilmiştir. Kalben niyet etmek ise vaciptir, dil ile söylemek ise sünnettir.¹⁴² Niyet etme zamanı ise, Hanefî mezhebinde olduğu gibi ya zekâtı malın içinden ayırdığı vakit veya zekâtını vermek

¹³⁹ el-Kâsani, **Bedâiu's-Sanaî**, c. II, s. 40.

¹⁴⁰ Zuhaylî, **İslâm Fıkıh Ansiklopedisi**, c. III, s. 264-265. **T.D.V İlmihali**, c. I, s. 438.

¹⁴¹ Zuhayli, a.g.e., c. III, s. 264.

¹⁴² Zuhayli, a.g.e., c. III, s. 265.

üzere vekile teslim etme vaktine yakın bir zamanda olmasıdır. Ancak mal sahibi, malının zekâtını hesaplamadan önce veya zekâtı vekile teslim ettikten sonra da niyet etse yine de niyeti geçerlidir.

İmam Şâfiî'ye göre niyetin şart olan kalıbı; “malımın farz olan zekâtıdır.” veya “malımın zekâtıdır.” gibi cümlelerle söylenen kalıplardır. Hem farz zekât hem de sünnet olan sadaka ihtimali bulunan durumlarda ise “malımın farz olan zekâtıdır” şeklinde, farziyeti belirterek niyet etmek gerekir. Örneğin malı kaybolan birinin, kaybolan malının zekâtını vermek istediği zaman, kaybolan malım bana dönerse bu onun farz olan zekâtıdır. Eğer malım bana tam olarak dönmese bu verdiğim mal sadaka olsun gibi bir niyet ile öder ve daha sonra da kaybolan malına tam olarak kavuşursa o zaman kavuştuğu malın zekâtını yeniden ödemesi gerekir. Çünkü farz ve sünnet ihtimalini beraber kullanmıştır. Eğer bu ihtimale mahal vermeden yani sünnet olan sadakayı niyete katmadan sadece bu benim kayıp olan malımın farz olan zekâtıdır demiş olsa malına tam olarak kavuştuğu için daha önce ödemiş olduğu zekât geçerli olurdu. Her ne kadar zekâtını ödediği vakitte kaybolan malın zekâtını ödemek üzerine farz olmamışsa da, öderken sadece farziyetinden söz ettiği için zekâtı geçerli olur.¹⁴³ Burada önemli olan ihtimale mahal vermemektir. Zira bütün ibâdetlerde asıl olan kesin ifadedir.

Şâfiî mezhebinde mal sahibi, zekât verecek kimseleri belirtmek şartıyla, çocuk ve gayri müslimi de zekâtını ödemek üzere vekil tayin edebilir. Zekâtını veren kişinin bizzat niyet etmesi gerekir. Niyet etmeden devlet başkanına malının zekâtını teslim eden kişi, her ne kadar devlet başkanı teslim aldığı malı zekât niyetiyle almış olsa bile mal sahibi niyet etmediği için zekâtı geçerli olmaz.¹⁴⁴

Şâfiî mezhebinde niyetin kalben olması ve bizzat mal sahibinin niyet etmesi şart olduğu gibi, mal sahibi zekâtını vermek istediği vakit akıl ve baliğ yani ergenlik çağına ulaşmış olması da şarttır. Zira akıl hastası ile bulûğ çağına yetişmeyen çocuğun malının zekâtını ödemek akıl hastası ile çocuğun kendisine değil velilerine vaciptir. Dolayısıyla velileri onların zekâtını verirken onlar adına niyet etmesi şarttır. Velileri niyet etmeden

¹⁴³ eş-Şâfiî, **el-Umm**, c. II, s. 23-24.

¹⁴⁴ Zuhaylî, **İslâm Fıkıh Ansiklopedisi**, c. III, s. 265.

zekâtlarını öderse tazmin etmek zorunda olur.¹⁴⁵

B. TEMLİK

Zekâtın ödenmesinin sahih olması için temlik şarttır.¹⁴⁶ Temlik, zekâtı müstehak olanlara vermekle olur.

Hanefî mezhebine göre zekât, deliye, mümeyyiz olmayan çocuğa verilmez. Ancak onları adına baba, vasi ve veli gibi velayet yetkisi bulunan kimseler alırlarsa olur. Hanefî mezhebinin dayandığı delili de; Kur'ân-ı Kerim'de “*zekât verin*”¹⁴⁷ âyetidir. Vermek temlik etmektedir.

Şâfiî meshebide de aynı görüştedir. Onların görüşüne göre de sadaka vermek temliktir. Bu konudaki delilleri ise Kur'ân-i Kerim'de zekâtın verileceği sınıflar sıralanırken temliklaminin kullanılmış olmasıdır. Zira “*Li'l-Fukara*”¹⁴⁸ da ki lâm harfi temlik lamıdır. Bu da gösteriyor ki verilen zekât, teslim alanın mülküne geçer.¹⁴⁹

“Bundan dolaydır ki bir kimse zekâtını, aşağıya doğru bütün çocuklarına (çocuğuna, çocuğunun çocuğuna...) yukarıya doğru asıllarına (ana, baba, nine, dede...) temyiz çağına ulaşmayan çocuklara, akıl hastasına, kölesine ve cariyesine vermez. Zira bunlara verilecek zekât onların mülküne (tasarrufuna) geçmemektedir. Zekâtı veren bu anlatılanlara bakmakla yükümlü olduğu için onlara verilen zekât yine mal sahibine dönecektir. Dolayısıyla temlik (mal edinmek) gerçekleşmediğinden dolayı bir kimse yukarı belirtilen kişilere zekât vermez. Verdiği takdirde zekâtı geçerli olmaz”.¹⁵⁰

Ancak eşlerin birbirlerine verecekleri zekâtın geçerli olup olmayacağı yönünde iki mezhebin ihtilâfi olmuştur.

Ebû Hanife'ye göre kadının malı bir yönüyle kocanın malı sayıldığı için eşlerin birbirlerine verecekleri zekât geçerli değildir. Ancak Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'in

¹⁴⁵ Zuhayli, **İslâm Fıkıh Ansiklopedisi**, c. III, s. 265; Zahit Demirel, **Hanefî ve Şafî fıkıhında zekâtla ilgili farklı görüşler**, Yüksek lisans çalışması, Van 2007, s. 20-23.

¹⁴⁶ Zuhayli, a.g.e., c. III, s. 266.

¹⁴⁷ Bakara 2/43.

¹⁴⁸ Tevbe 9/60.

¹⁴⁹ el-Cezerî, **el-Kitâbü'l-Fıkhî 'ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a**, c. II, s. 849.

¹⁵⁰ Zahit Demirel, **Hanefî ve Şafî fıkıhında zekâtla ilgili farklı görüşler**, Van 2007, s. 24.

görüŖüne göre erkeğin eŖine vereceği zekât geçerli olur. Fakat kadının, eŖine (kocasına) vereceği zekât geçerli olmaz.¹⁵¹

İmam Şâfiî'ye göre ise, erkeğin karısına şahadeti kabul olacağından, koca zekâtını karısına verebilir. Ancak kadının kocasına zekâtını vermesi kabul edilmemiŖtir. Kadının kocasından bağımsız kendi malında tasarrufta bulunabilmesi de onun kocasından alacağı zekâtın geçerli olduğunu gösterir. Zira zekâtta asıl olan temlikin (mülk edinmenin) gerçekteŖmesidir. Dolayısıyla erkek karısına zekâtını verdiği zaman temlik gerçekteŖtiđi için zekât da geçerli olur. Fakat kadının nafakası kocaya ait olduğu için kadının, eŖine vereceği zekât yine kadının masrafı olarak kadına döneceği için temlik gerçekteŖmez. Onun için kadının eŖine vereceği zekât geçerli olmaz.¹⁵²

IV. ZEKÂTA KONU OLAN MALLAR

Mal kavramı genel olarak, insanın elde etmek istediği her Ŗeyi kapsar. Zira lügat kitaplarında mal, insanın sahip olduğu bütün eŖyayı kapsar.

Hanefî mezhebine göre mal, para, altın, gümüs, buğday, arpa, hayvan cinsleri, elbiseler, vs. gibi insanların sahip oldukları Ŗeylerdir. Bundan hareketle ulema mal için birçok tarif yapmıŖtır. Ancak geçerli tarif, kazanılması ve kendisinden normal Ŗekilde faydalanması mümkün olan Ŗeyler olarak kabul edilmiŖtir. Dolayısıyla elde edilmesi mümkün olmayan, kiŖinin kaybolan malı veya havada uçan kuŖlar vs. gibi Ŗeylerde zekât vacip olmadığı gibi mal olarak da kabul edilmemektedirler. Zira her hangi bir Ŗeyin mal olarak kabul edilebilmesi için iki özelliğe sahip olması gerekir. Birincisi toplanılması veya kazanılması imkân dâhilinde olması, ikincisi ise mutâd bir Ŗekilde faydalanma imkânı bulunmasıdır.¹⁵³

Şâfiî mezhebin göre mal tarifi yukarıdaki tarifi benzeridir. Onlara göre mal, insan ihtiyacını karŖılayan her Ŗeydir. Veya menfaat sağlayan bütün varlıklar maldır. Dolayısıyla her iki mezhep imamlarının yaptıkları tariflerde ortak nokta, insan ihtiyacını karŖılamasıdır. Fakat İmam Şâfiî haramı ihtiyaç kabul etmediği için, haram olan Ŗeyler elde

¹⁵¹ es-Serahsî, **el-Mebsût**, c. II, s. 303.

¹⁵² eŖ-Şîrâzi, Ebû İshâk, **el Muhezzeb fi Fıkhi İmâm eŖ-Şâfiî**, Dâru İhyai't-turasi'l-Ârabi, Beyrut ty, c. III, s. 244.

¹⁵³ Yavuz Yunus Vehbi, **İslâm'da Zekât Müessesesi**, s.131.

edilmiş olsa bile onları mal tanımını dışında bırakmıştır. Her iki mezhebin görüşleri çerçevesinde malın tanımına bakıldığında beş çeşit malda zekâtın farz olduğu anlaşılır. Bu mallar, paralar, maden ile defineler, ticaret malları, zirai ürünler ve üç cins hayvan (deve, sığır, koyun)dır.¹⁵⁴ Bu beş çeşit malda zekâtın vacip oluşu ittifakla kabul edilmiştir. Bunların dışında ittifak edilemeyen mallar da mevcuttur. Ebû Hanife'ye göre atlara zekât düşer, İmam Şâfiî, Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'e göre ise ticaret amaçlı olmayan atlara zekât düşmez.¹⁵⁵ Bunun gibi zekât konusunda ihtilâf edilen başka mallar da mevcuttur. Yeri geldiğinde anlatılacaktır.

Zekâta konu olan mallar genel olarak 5 başlık altında toplanırlar:

1. Hayvanlar
2. Altın-gümüş ve diğer paralar
3. Ticaret malları
4. Maden ve Definele
5. Ekin ve Meyveler

A. HAYVANLAR ZEKÂTI

1. Otlak Hayvanların Zekâtı "Sâime"

Zekât vermenin vacip olduğu malların başında otlak hayvanlar gelir. Bu hayvanlarda zekâtın vacip olabilmesi için beş şart bulunması gerekir. Zira iki mezhep bu şartlar da ittifak etmişlerdir. Ancak bazı şartların özelliklerinde ihtilâfa düşmüşlerdir. Bu şartlardan;

1. *Birinci şart*, hayvanların evcil olmaları, yabani olmamalarıdır. Her iki mezhep imamları bu konuda ittifak etmişlerdir. Ancak evcil hayvan ile yabani hayvan çiftleşmesi neticesinde doğan hayvanlara zekâtın düşüp düşmeyeceği konusunda ihtilâfa düşmüşlerdir.

Hanefî mezhebine göre, böyle bir durumda anneye bakılır. Eğer anne zekâta tabi

¹⁵⁴ Zuhaylî, **İslâm Fıkıh Ansiklopedisi**, c. III, s. 272.

¹⁵⁵ eş-Şâfiî, **el-Umm**, c. II, s. 131.

olan cinsten bir hayvan ise (ehli hayvanlardan ise) doğan yavru da zekâta tabidir. Hanefî mezhebinin gerekçesi ise ehli veya vahşî olma özelliği anneye bağlı bir özellik kabul etmeleridir. Dolayısıyla annede olan özellik yavruya da sirâyet eder. Örneğin geyik ile koyunun çiftleşmesi neticesinde bir yavru dünyaya gelirse annesine bakılır. Annesi koyunsa yavru ehli hayvandan sayıldığı için zekâta tabi olur. Eğer annesi geyik ise, yavruda vahşî hayvandan kabul edildiği için zekâta tabi olmaz.¹⁵⁶

Şâfî mezhebine göre ise, zekât ancak üç cins hayvanda vacip olur. Bunlar deve, sığır ve koyun cinsi hayvanlardır. Bunlardan başka diğer cins hayvanlar zekâta tabi tutulmadığı gibi, bu üç cins hayvandan biri ile bir vahşî hayvanın çiftleşmesi neticesinde dünyaya gelen hayvan da annesine bakılmaksızın vahşî hayvanlardan kabul edilir. Vahşî hayvanlardan kabul edildiği için de zekâta tabi hayvanlardan sayılmaz.¹⁵⁷

2. Otlak hayvanlarda zekâtın vücubunun *ikinci şartı ise*, otlak hayvanların nisâp miktarına ulaşmasıdır.

3. *Üçüncü şartı*, senenin devretmesidir.

4. *Dördüncü şartı*, sene boyunca mal sahibinin mal üzerindeki mülkiyetinin devam etmesidir. Mal sahibinin ölümü durumunda, Hanefî mezhebine göre diğer ibâdetlerde olduğu gibi zekât ibâdetinde de durum aynıdır. Ölümle beraber mülkiyet kalkacağı için zekâtın vücubiyeti de kalkar. Zira kişi öldükten sonra mal varislere intikal edeceği için zekâtın vücubiyeti de varislere intikal eder. Dolayısıyla intikal eden malın zekâtını vermek için yeni bir senenin geçmesi gerekir.¹⁵⁸

İmam Şâfî'ye göre ise, eldeki malın senesi devrolmuşsa o malın zekâtı, sahibi üzerine borç olarak yazılır ve ödenmesi gerekir. Sahibinin ölmesi durumunda ise varisleri o malın zekâtını hemen ödemek zorundadırlar.¹⁵⁹

5. *Beşinci şartı*, hayvanların *sâime* (otlak hayvanı) olmalarıdır. Sâime kelimesi “malüfe” kelimesinin zıddıdır. Senenin büyük bir bölümünü ahırda beslenerek geçiren

¹⁵⁶ Zuhaylî, **İslâm Fıkıh Ansiklopedisi**, c. III, s. 330; el-Cezerî, **el-Kitâbü'l-Fıkhî 'ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a**, c. II, s. 854; es-Serahsî, **el-Mebsût**, c. II, s. 273.

¹⁵⁷ eş-Şâfî, **el-Umm**, c. II, s. 19.

¹⁵⁸ es-Serahsî, **el-Mebsût**, c. II, s. 246.

¹⁵⁹ eş-Şâfî, a.g.e., c. II, s. 15.

hayvanlara alüfe, senenin çoğunluğunu merada otlanarak beslenen hayvanlara ise sâime denilir. Ancak merada otlatılan hayvan eğer bir ücret mukabilinde otlatılıyorsa yine de sâime sayılmaz. sâime sayılabilmesi için herhangi bir masraf olmaksızın hayvanların beslenmesi kendiliğinden gerçekleşmelidir.

Hanefî mezhebine göre, hayvanların sâime oluşlarını kendiliğinden otlanan hayvanlar olarak yorumlanmışlardır. Dolayısıyla hayvanların zekâta tâbi tutulabilmesi için beslenilmesinin masrafsız olması gerekir. Aynı şekilde sâime hayvanların zekâta tabi olabilmesi için üremek, süt elde etmek veya satmak için besleniliyor olması gerekir. Eğer bu hayvanlar kesim, yük taşımak, binmek veya ziraatta kullanmak için besleniliyorsa zekâta tabi olmaz.¹⁶⁰ Hanefî mezhebine göre hayvanların sâime sayılabilmesi için, senenin yarısından çoğunda kendiliğinden otlanması gerekir. Eğer senenin yarısı veya yarısından daha az bir sürede kendiliğinden otlanıyor, diğer sürede de sahibi tarafından besleniyorsa sâime sayılmadığı gibi zekâta da tâbi olmaz.¹⁶¹

Şâfî mezhebine göre ise sâime kendiliğinden otlayan hayvanlar olarak açıklanmış. Ancak otlanma süresi Hanefî mezhebine göre çok daha geniş tutulmuştur. Zira İmam Şâfî'ye göre hayvanın sâime sayılabilmesi ve zekâta tâbi olabilmesi için senenin tamamında otlanıyor olması gerekiyor. Senenin üç günü veya daha fazla bir süre sahibi tarafından beslenilirse sâime likten çıkar. Zekâtının ödenmesi gerekmez.¹⁶²

Yukarıda belirttiğimiz gibi zekâta konu olan üç cins hayvan vardır:

a) Koyun ve Keçinin Zekâtı

Arapçada “ganem” kelimesi erkek ve dişi koyun ile keçi ifade etmektedir. Sâime (otlak) olan koyun ve keçi sürüsünün sayıca kırktan az olanına zekâtın düşmeyeceğinde iki mezhep ittifak etmişler. Ancak sâime olan koyun ve keçi sayısı kırkla yüz yirmi arasında olursa bir koyun düşer. Yüz yirmi birden iki yüze kadar iki koyun verilir. İki yüz birden üç yüz doksan dokuza kadar üç koyun, dört yüzden 499'a kadar ise dört koyun vermek gerekir. Devamında ise her yüz koyundan bir koyun çıkarılır.

¹⁶⁰ Zuhaylî, *İslâm Fıkıh Ansiklopedisi*, c. III, s. 331.

¹⁶¹ el-Cezerî, *el-Kitâbü'l-Fıkhî 'ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a*, c. II, s. 854; es-Serahsî, a.g.e., c. II, s. 246-247.

¹⁶² Zuhaylî, a.g.e., c. III, s. 331-333; Zahit Demirel, *Hanefî ve Şâfî fıkıhında zekâta ilgili farklı görüşler*, Yüksek lisans çalışması, Van 2007, s. 29.

Hanefî mezhebine göre, koyunların zekâtında erkek-dişi karışımından herhangi birisi verilebileceği gibi sadece erkek koyunlara dişi koyun, sadece dişi koyunlara da erkek koyun zekât olarak verilebilir. Aynı şekilde bir senesi dolan sâime koyunlardan zekât olarak bir yaşını tamamlamış bir koyun veya bir keçi alınır.¹⁶³ Nisaba ulaşan sâime hayvanların tamamı koyunsa koyun verilir. Keçi ise keçi verilir. Hanefî mezhebinin delili: “*Kırk koyunda bir koyun zekât vardır.*”¹⁶⁴ Koyun ve keçi karışık ise çoğunluk hangisinden olursa zekât ondan verilir. Koyun ve keçilerin eşit olması durumunda ise, mal sahibinin tercihine göre olur. Mal sahibi zekâtı hangi cinsten vermek isterse o cinsten verir.¹⁶⁵

Şâfiî mezhebine göre ise, koyun yerine keçi alınabildiği gibi keçi yerine de koyun alınabilir. Hatta sürünün tamamı koyun olsa dahi zekât olarak keçi alınabilir. Ancak zekât olarak çıkarılan iki yaşındaki keçinin değeri bir yaşındaki koyunun değerine denk olması gerekir.¹⁶⁶

İki mezhebin ihtilâf ettikleri bir diğer konu ise, bir yaşını doldurmamış oğlak ve kuzuların zekât nisabına tabi olup olmayacakları yönündedir.

Ebû Hanife ve İmam Muhammed’e göre bir yaşını doldurmamış oğlak ve kuzular zekâta tabi değildir. Ancak nisabının hesaplanmasına dâhil edilirler. Dolayısıyla oğlak ve kuzuların sürüsü içinde bir tane koyun veya keçi bulunuyorsa sürünün tamamı nisâp hesaplanmasına dâhil olur. Örneğin otuz dokuz kuzu ile bir adet bir yaşını doldurmuş koyun olan kimseye zekât farz olur. Zekât olarak da o toklu verilir. Ancak sene dolmadan toklu ölürse zekâtın vücubiyeti de düşer.¹⁶⁷

İmam Ebû Yusuf’a göre ise, sürünün içinde koyun veya keçinin varlığına bakılmaksızın kuzuların ve oğlakların sayısı nisâp miktarına ulaşıyorsa zekâta tabî olur. Her kırk oğlak veya kuzudan zekât olarak bir oğlak veya bir kuzu verir.¹⁶⁸

¹⁶³ el-Cezerî, a.g.e., c. II, s. 854.

¹⁶⁴ İbn Mâce, Ebû Abdillah Muhammed b. Yezid, **Sünenü İbn Mâce**, İstanbul 1992, “Zekât”, 13; Tirmizi, “Zekât”, 4.

¹⁶⁵ el-Cezerî, **el-Kitâbü'l-Fikhî 'ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a**, c. I, s. 854-855; es-Serahsî, **el-Mebsût**, c. II, s. 273.

¹⁶⁶ el-Cezerî, a.g.e., c. II, s. 859; es-Serahsî, a.g.e., c. II, s. 272.

¹⁶⁷ Abdullah b. Mahmud b. Mevdûd el-Mavsîlî, trc. Mehmet Keskin, **el-İhtiyar LiTa'îli'l-Muhtar**, Hikmet Neşriyet, İstanbul 2012, c. I, s. 213; es-Serahsî, a.g.e., c. II, s. 272.

¹⁶⁸ es-Serahsî, a.g.e., c. II, s. 272.

İmam Şâfiî'nin kavli cedidine göre kuzular ve oğlaklar zekâta tabi kabul edildikleri gibi zekât olarak da kuzu verilebilirler. İmam Şâfiî'nin kavli kadime göre ise, kuzular ve oğlaklar zekâta tabidirler. Ancak zekât olarak verilmezler. Sürünün tamamı kuzu veya oğlak olsa bile zekât olarak koyun veya keçi verilir.¹⁶⁹

b) Sığır ve Diğer Büyük Baş Hayvanların Zekâtı

Otlanarak beslenen sığırların nisâp miktarı otuzdur. Bu konuda mezheplerin ittifakı vardır. Ancak sayı kırk olunca zekât olarak verilecek olanda ihtilâf olmuştur. - 30 sığırın zekâtı “tebi” veya “tebi'a” denilen bir senesini tamamlayıp ikinci senesine başlamış bir erkek veya dişi buzağı verilir. - 40 sığırın zekâtı “müsin” veya “müsinne” denilen iki yaşını doldurmuş, üç yaşına basmış erkek veya dişi danadır. - 60 sığırın zekâtı 2 adet “tebi”dir.

Altmıştan sonraki sayılar için her bir otuz sığır için bir adet “tebi” denilen bir yaşını tamamlamış erkek buzağı ve her kırk adet içinde bir “müsinne” denilen iki yaşını bitirmiş dana verilir.

Belirlenen bu sayıların fazlalıklarında zekâtın düşüp düşmeyeceği hususunda iki mezhebin görüşleri farklı olmuştur.

Ebû Hanife'ye göre belirlenen bu sayıların aralıkları zekâta tabi değildir. Ancak kırk ile altmış aralığı istisna edilerek zekâta tabi tutulmuştur. Buna göre sığır sayısı kırk olunca “müsinne” verilir. Kırkın üzerindeki fazlalık için de örneğin kırk bir olursa, “musinne” ile “müsinnenin” kırkta biri verilir. Kırk iki olursa; “müsin” ile “müsinnenin” yirmi de biri verilir. Bu hesaplama altmışa kadar böyle devam eder.¹⁷⁰

İmam Şâfiî'ye göre ise, belirlenen aralıklar için af vardır. Onlara zekât düşmez. Ancak sayının kırka ulaşmasıyla zekât olarak sadece iki yaşını doldurmuş dişi bir dana (müsinne) verilir. İmam Şâfiî'nin görüşünden anlaşılan, zekât olarak verilmesi gereken “müsinne” dir. “Müsin” zekât olarak verilmez.¹⁷¹

¹⁶⁹ el-Mavsili, a.g.e., c. I, s. 213; Zahit Demirel, **Hanefî ve Şafiî fıkhdında zekâtla ilgili farklı görüşler**, Yüksek lisans çalışması, Van 2007, s. 31.

¹⁷⁰ el-Mavsili, **el-İhtiyar LiTa'lili'l-Muhtar**, c. I, s. 212; el-Cezerî, **el-Kitâbü'l-Fikhî 'ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a**, c. II, s. 858.

¹⁷¹ Zuhaylî, **İslâm Fıkhd Ansiklopedisi**, c. III, s. 338; el-Cezerî, a.g.e., c. II, s. 858.

c) Devenin Zekâtı

Otlanarak beslenen develerin zekâta tabi olabilmesi için belirlenen nisâp miktarı beştir. Beş devenin zekâtı bir koyundur. On devenin zekâtı iki koyundur. On beş devenin zekâtı üç koyundur. Yirmi devenin zekâtı dört koyundur. Belirlenen nisâp ile verilecek koyun arasında mezheplerin ihtilâfı olmamıştır. Ancak zekât verilecek koyunun vasfında mezheplerin ihtilâfı olmuştur.

Hanefî mezhebine göre zekât olarak verilecek olan, koyun olsun keçi olsun bir senesini bitirmiş, ikinci seneye girmiş olması gerekir. Aynı zamanda hastalıklı olmaması da gerekir.¹⁷²

Şâfiî mezhebine göre ise, eğer zekât koyun cinsinden verilmek isteniliyorsa, koyunun bir yaşını bitirmiş olması gerekir. Ancak süt dişini atmış olması şartıyla altı aylık kuzuda zekât olarak verilebilir. Eğer zekât keçi cinsinden verilmek istenilirse, verilecek olan keçinin iki yaşını bitirmiş üç yaşına girmiş olması gerekir. Ayrıca zekâtı verilmek istenilen develer özürlü olsalar bile, zekât olarak verilecek koyun ve keçilerin sağlıklı olması gerekir.¹⁷³

“Develerin sayısı yirmi beş oluncaya kadar zekâtı koyun cinsinden verilir. Yirmi beşinden sonrası içinde zekât olarak deve cinsinden verilmeye başlanır.

Yirmi beşten otuz beşe kadar olan develer için “binti mehaz” denilen; bir yaşını doldurup ikinci yaşına basan dişi bir deve verilir.

Otuz altı ile kırk beşe kadar olan develer için “binti lebûn” denilen; iki yaşını doldurup üç yaşına basan dişi bir deve verilir.

Kırk altı ya ulaştı mı altmışa kadar olan develer için “hıkka” denilen; üç yaşını doldurup dördüne basan dişi bir deve verilir.

Altmış bir ile yetmiş beşe kadar olanlar için “ceza’a” denilen; Dördüncü senesini tamamlayıp beşinci senesine giren dişi bir deve verilir.

Yetmiş altı ile doksana kadar olan develer için, iki tane “bintu lebûn” verilir.

¹⁷² el-Cezerî, *el-Kitâbü'l-Fıkhî 'ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a*, c. II, s. 856.

¹⁷³ el-Cezerî, a.g.e., c. II, s. 857.

Doksan bir ile yüz yirmi ye kadar olanlar içinde zekât olarak iki “hıkka” verilir.¹⁷⁴

Yüz yirmiden sonrakiler için mezhepler ihtilâfa düşmüşler”.¹⁷⁵

Hanefî mezhebine göre, 121 deveden sonra, tekrar baştan başlanır ve ödenecek zekât, ilkinde olduğu gibi hesap edilir. 120 sayısını geçince, 125’e ulaşmadıkça, bir şey vermek gerekmez. 125 ulaşıncaya, bir adet koyun ve üç yaşını bitirip, dört yaşına girmiş olan, iki adet dişi deve (hukkayn) verilir. Sayı, yüzelliye ulaşmıyınca kadar, bu şekildedir. Sayı, yüzelli olunca, dört yaşına girmiş olan, üç adet dişi deve verilir. Sonra hesap, ellişer şekilde nisab olarak hesap edilir.¹⁷⁶ Hanefî mezhebinin delili: Hz. Peygamber’in (sav) Amr b. Hazm’a yazdığı (sadakalar bahsinde geçen) nakli, göstermişlerdir. Şöyle ki ; *“Zekâtta develer yüzüymiyi geçince, tekrar baştan başlanır. Yirmibeşten daha az olunca, her beş devede, bir koyun artırılır.”*¹⁷⁷

Şâfiî mezhebine göre, yüzüymiden sonra, her on deve, zekât farzını gerektirir. Her kırk devede, üç yaşına girmiş dişi deve, (bint-i lebûn), her ellide, dört yaşına girmiş dişi deve (hukka) verilir. Şâfiî mezhebinin delili ise, Hz. Peygamber’den rivâyet edilen: *“Develerin sayısı 120’yi geçerse, her kırkta bir bint-i lebûn (üç yaşına girmiş dişi deve), her ellide ise hukka (dört yaşına girmiş dişi deve) vardır”*¹⁷⁸ şeklinde naklolulan hadis-i şeriftir.

Hanefî mezhebine göre develerin zekâtı verilirken zekât olarak verilmesi gereken vasıfta deve ağılda yoksa zekât görevlisi dilerse verilmesi gereken devenin kıymetini alır. Dilerse var olan deveyi verilmesi gerekenin yerine alır. Bu durumda aldığı deve verilmesi gerekenden daha değerli ise farkını sahibine iade eder. Eğer verilen devenin değeri, verilmesi gerekenden daha düşük ise, zekât görevlisi farkını mal sahibinden tahsil eder.¹⁷⁹

Şâfiî mezhebine göre ise, zekât olarak verilmesi gereken devenin vasfında deve yok

¹⁷⁴ el-Mavsili, **el-İhtiyar Li Ta’fili’l-Muhtar**, c. I, s. 210-211.

¹⁷⁵ Zahit Demirel, **Hanefî ve Şâfiî fıkında zekâtla ilgili farklı görüşler**, Yüksek lisans çalışması, Van 2007, s. 33-34.

¹⁷⁶ es-Serahsî, **el-Mebsût**, c. II, s. 224; Kudûrî, Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Muhammed el-Bağdadî, **Metnu'l-Kudûrî fi'l-Fıkhî ‘alâ Mezhebi İmam Ebî Hanîfe (el-Muhtasar)**, Mustafa el-Halebi, Mısır 1377, s. 20; **DİB, İlmihali**, c. I, s. 454.

¹⁷⁷ Beyhakî, “Sünenü'l-Kübrâ”, c. IV, s. 94.

¹⁷⁸ Buhârî, “Zekât”, 1454, 3, 317; eş-Şâfiî, **el-Umm**, c. III, s. 4-5; Nevevî, **el-Mecmû’**, c. V, s. 344 vd.

¹⁷⁹ es-Serahsî, a.g.e., c. II, s. 224-225.

ise, fakir için hangisi daha yararlı ise zekât görevlisi zekât olarak fakire yararlı olanı alır. Herhangi bir farkta ödemez. Hatta fakir için kıymetin alınması kazanç bakımından daha karlı ise zekât görevlisi en kazançlısını alır. Aynı şekilde yaş bakımından da zorunlu bir tarife yoktur. Buradaki ölçü fakir için en kazançlısını almaktır.¹⁸⁰

2. Diğer Hayvanların Zekâtı

a) Atların Zekâtı

Hanefî mezhebine göre, nesli elde edilip, ilerde satılmak maksadıyla, erkeği dişisi karışık bir halde yaşayan, senenin çoğunu otlaklarda geçiren sâime atlar, at başına bir dinar veya paraya göre kıymetlendirilerek, bu değeri üzerinden 1/40 nisbetinde, zekâta tabi tutulur.¹⁸¹ Hanefî mezhebinin delili: Cabir'in (ra) Hz. Peygamber'den (s.a.v) naklettiği: 'Hz Peygamber dedi ki: *"Her sâime olan atta, bir dinar veya on dinar, zekât vardır."*¹⁸²hadisidir. Buna göre atlar paraya göre kıymetlendirilerek, 1/40 oranında zekâta tabi tutulur.

Şâfiî mezhebine göre, atlar, ticaret amaçlı olmadıkça, zekâtları gerekmez. Şâfiî mezhebinin delili: Hz. Peygamber'den (s.a.v) rivâyet edilen: *"Sizi, at ve kölelerin zekâtından muaf tuttum, müslümana, atından ve kölesinden zekât yoktur."*¹⁸³ hadis-i şerifidir. Bu nassa dayanarak, Şâfiîler, atlara (ticaret olmaksızın) zekât gerekmediğini beyan etmişlerdir. Hayvanların zekâtı ile ilgili hükümler konulurken, o toplumdaki yaygın ve bilinen hayvan türleri esas alınmalıdır. Diğer hayvan türleri için, zekât farzasının sağlıklı bir şekilde ifa edilmesini sağlamak üzere, günümüzde üretimi yapılan ve sürüler halinde beslenen, diğer hayvan türlerinin de, belirlenecek ölçüler çerçevesinde, zekâtının verilmesi gerekir.¹⁸⁴

b) İki Cinsin Çiftleşmesinden Meydana Gelenin Türlerin Zekâtı

Hanefî mezhebine göre, ceylan ve koyun gibi, iki cinsin birleşmesinden doğanlar,

¹⁸⁰ Zuhaylî, *İslâm Fıkıh Ansiklopedisi*, c. III, s. 335-337.

¹⁸¹ es-Serahsî, *el-Mebsût*, c. II, s. 280; el-Cezerî, *el-Kitâbü'l-Fıkhî 'ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a*, c. II, s. 853.

¹⁸² Dârekutnî, "Sünen", c. II, s. 125.

¹⁸³ Buhârî, "Zekât", 1463, 3, 326.

¹⁸⁴ eş-Şâfiî, *el-Umm*, c. II, s. 26; Nevevî, *el-Mecmû'*, c. V, s. 306-307.

(koyunun anne olma şartıyla) zekât malına eklenir ve bunlara zekât gerekir. Hanefî mezhebinin delili, zekâta tabi olması ile ilgili bu hüküm, anne ile ilgilidir. Bu gibi durumlarda, yavruya da geçmesi gerekir.¹⁸⁵

Şâfiî mezhebine göre, bu şekilde bir doğumla meydana gelenlerin zekâtı gerekmez.¹⁸⁶ Şâfiî mezhebinin delili, bu cinsin, zekât malı (hayvan) cinsinden olmadığı gerekçesiyle, zekâtının gerekmediğini savunan imam Şâfiî'ye göre, hayvanlardan deve, inek (sığır) ve koyunun zekâtı verilir.¹⁸⁷

c) Ortak Olan Hayvanların Zekâtı

Hayvanlarını karıştırmak şekliyle kurulan bir ortaklıkta, nisâp miktarı hesaplamasında, zekâtı hangi ortağın vereceği ve birleştirilen hayvanlarda cins birliğinin aranıp aranmadığı hususunda mezheplerin ihtilâfı olmuştur.

Hanefî mezhebine göre, birleştirilen hayvanların nisâp miktarı hesaplamasında her bir ortağın hayvanı ayrı hesaplanır. Her bir ortağın hayvanı nisâp miktarına ulaşır ve senesi de devr olursa zekâtı vacip olur. Aksi takdirde zekât nisabına ulaşmış sayılmaz. Her ne kadar iki ortağın hayvanlarının toplamı nisâp miktarına ulaşırsa da bu geçerli nisâp olmaz. Geçerli nisâp olabilmesi için ayrı ayrı her bir ortağın hayvanı nisaba ulaşmalıdır.¹⁸⁸ Örneğin develerin nisâp miktarı beştir. O halde beş deve bir kişiye ait olursa ancak zekât tabi olur. Şâyet develerden üç tanesi birine ait iki tanesi de birine ait ise bu tam bir nisâp miktarı sayılmaz. Tam nisâp miktarı sayılmadığı için de zekâta tabi olmaz. Bu konuda Hanefî ulemasının görüşü, zekât Allah'ın hakkıdır. Allâh (c.c.) bu hak için bir miktar belirlemiş. Daha doğrusu Allâh (c.c) bu hakkı zenginlik şartına bağlamış. Dolayısıyla ortaklardan birinin zenginliği diğerinin zenginliği sayılmaz. Dolayısıyla hayvanlarını birleştirenlerden her birinin malı nisaba ulaşmadıkça zekâtını ödemekten de sorumlu olmaz.¹⁸⁹

¹⁸⁵ Kâsânî, **el-Bedâi'**, c. II, s. 873.

¹⁸⁶ eş-Şâfiî, **el-Umm**, c. II, s. 19.

¹⁸⁷ Bkz. eş-Şâfiî, a.g.e., c. II, s. 19.

¹⁸⁸ es-Serahsî, **el-Mebsût**, c. II, s. 254.

¹⁸⁹ es-Serahsî, a.g.e., c. II, s. 282; Zahit Demirel, **Hanefî ve Şafîî fıkında zekâtla ilgili farklı görüşler**, Yüksek lisans çalışması, Van 2007, s. 36.

Hanefî mezhebi ulemasının bu konudaki delilleri Hz. Peygamberin “*Kişinin otlak hayvanları, kırk koyundan bir tane eksik olursa zekâta tabi değildir. Ancak sahibi isterse.*” hadisi olmuştur. Ayrıca Hanefiler, birleştirilen hayvanların zekâtını hırsızlıktaki el kesme cezasının nisâp miktarının hesaplamasına kıyas etmişlerdir. Zira hırsızlıkta iki kişi beraber el kesme cezasının nisabı olan on dirhemi çalmaları durumunda elleri kesilmiyorsa aynı şekilde hayvanlarını birleştirenlerin de birleştirdikleri hayvanları zekâtın nisâp miktarına ulaşırsa dahi zekât ödemeleri gerekmez. Çünkü her birinin malı ayrı ayrı hesaplandığı vakit nisaba ulaşmadığı için zekât vacip değildir.¹⁹⁰

Hayvanların zekât nisabı hesaplamasında cins birliği de şarttır. Zira cins birliği olmadığı zaman birleştirmekte mümkün olmaz. Onun için develerin nisabı develerle, koyunların nisabı koyunlarla, sığırların nisabı da sığırlarla tamamlanır. Zekâta tabi olan bütün mallarda bu şarttır. Ebû Hanife’ye göre zekâtı verildikten sonra satılan hayvanların parası, zekâtı ödenmeyen bir mal ile birleştirilmez. Ancak zekâtı ödenmeden hayvanlar satılmış ise cins birliğine bakılmaksızın zekâtı verilmeyen diğer bir malın nisâp hesaplamasında kullanılır. Ebû Yusuf ile İmam Muhammed’e göre ise, hayvanların nisâp hesaplamasında cins birliği arandığı gibi hayvanların satışından elde edilen mal da ancak kendi cinsiyle birleştirilebilir.¹⁹¹

Şâfiî mezhebine göre ise, aynı cinsten hayvanların ortak olması durumunda belli şartlara riâyet edildiği takdirde ancak zekâta tabi olur. Bu şartları:

-Ortaklığın bir yıl devam etmesi gerekir.

-Hayvanların aynı yolu kullanmaları gerekir.

-Otlakların, Sulama yerlerinin, Geceleme yerlerinin, çobanının, koçların ve süt sağılma yerlerinin bir olması durumunda karıştırılan hayvanlar bir kabul edilir. Ve tek nisâp olarak ta hesaplanır. Bu sayılan şartların birinde bir değişiklik olursa; örneğin birleştirilen hayvanlar sulamada ayrılırlarsa veya süt sağılma vaktinde ayrılır ve o şekilde sağılırlarsa bu, tek bir mal gibi değerlendirilmez. Aynı şekilde birbirlerinin nisabına da etki

¹⁹⁰ Buhari, “Zekât”, 37.

¹⁹¹ es-Serahsî, **el-Mebsût**, c. II. s. 260; Zahit Demirel, **Hanefî ve Şâfiî fıkında zekâtla ilgili farklı görüşler**, Yüksek lisans çalışması, Van 2007, s. 37.

etmezler.¹⁹² Şafîî mezhebinin delili: *“Her kırk koyundan bir koyun vardır.”*¹⁹³ Bu hadis her ne kadar ortaklıktan bahsetmiyorsa da, yine de birleştirilen mal için delil gösterilmiştir. Çünkü sağılmak için ayrıldığı vakit sayı, zekâtın nisâp miktarı olan kırkın altına düşecektir. Dolayısıyla koyunların zekâta tabi olması için hadiste açıklanan nisâp miktarının korunması gerekir. Bu da ancak koyun sürüsünün bir arada tutulmasıyla mümkündür.

B. ALTIN ve GÜMÜŞÜN ZEKÂTI

Hanefî ve Şafîî fukahası altın ve gümüşü zekâta tabi olan mallardan sayıldıkların da ittifak ettikleri gibi, gümüşün nisabı 200 dirhem, altının nisabı da 20 miskal (dinar) olduğuna da ittifak etmişlerdir. Belirlenen nisâp miktarın üzerinde bir yılın geçmesiyle zekât vacip olur. İttifak ettiklerinin delili ise, Hz. Peygamber,(s.a.v)’in Hz. Ali’ye söylediği şu hadistir. *“Senin iki yüz dirhem olduğu ve üzerinden bir yıl geçtiği zaman, bundan beş dirhem zekât vermen gerekir. Yirmi dinar oluncaya kadar da altın paradan sana bir şey lazım gelmez. Yirmi dinarın olduğu ve üzerinden bir yıl geçtiği zaman bu paradan yarım dinar zekât vermen gerekir. Altın ve gümüş için verilmesi gereken zekât miktarı ise, sahip olunan altın veya gümüşün 1/40 (%2,5)tır.”*¹⁹⁴

Bu iki madeni para tarihin her döneminde hemen hemen bütün toplumlarda “nakdeyn” (iki nakit) veya “semeneyn” (iki semen) yani satın alınan şeyin bedel anlamında kullanılmışlardır. Altın ve gümüşün nisâp miktarları hesaplamasında birbirlerini tamamlayıp tamamlamadıkları hususunda ve 200 dirhem ile 20 miskalin grama dönüşürme hesabında iki mezhep ulamasının görüşü farklı olmuştur.

Hanefî mezhebi fakihlerinden Serahsî ile İbn Âbidîn’ne göre altın ve gümüş, ne surette olursa olsun ister eritilmiş olsun, ister işlenilmiş olsun, ister takı (süs eşyası) olarak kullanılsın fark etmez nisaba ulaştığı zaman senenin devriyle beraber mutlak olarak zekâta tabi olurlar.¹⁹⁵ Hanefî mezhebini delili: Hz. Peygamber’den (s.a.v) rivâyet edilen, O (sav): *“Kâbe’yi tavaf eden iki kadın gördü, üzerlerinde, altından bilezik vardı. Peygamber (sav)*

¹⁹² eş-Şafîî, **el-Umm**, c. I, s. 13.

¹⁹³ İbn Mâce, “Zekât”, 13.

¹⁹⁴ Bkz. Zuhaylî, **İslâm Fıkıh Ansiklopedisi**, c. III, s. 273; el-Mavsîli, **el-İhtiyar LiTa’lîli’l-Muhtar**, c. I, s. 220.

¹⁹⁵ Zuhaylî, a.g.e., c. III, s. 278; es-Serahsî, **el-Mebsût**, c. II, s. 283-284.

onlara: “Allah’ın size ateşten iki bilezik takmasını mı istersiniz?” diye sordu. Onlar: “hayır” deyince, Hz. Peygamber: “O ikisinin, zekâtını verin” buyurdu.”¹⁹⁶ Hz. Peygamber, süs (ziynet) eşyalarında, zekâtın gerekli olduğunu beyan etmiştir.

Şâfiî mezhebine göre ise kadının takı (süs) olarak kullandığı altın ve gümüşler zekâta tabi değildir.¹⁹⁷ Süs eşyaları, mübahtır ve mübah olan kadın süs eşyaları, zekâta tabi değildir. Şâfiî mezhebinin delili: “Hz. Aişe, kardeşinin yetim çocuklarına bakıyordu. Onların süs eşyaları vardı. Hz. Aişe, onların süs eşyalarından zekât vermemiştir”. Ancak kadının kullandığı takılar 200 dinar, günümüz ağırlık ölçüsüne göre insanların takı olarak yansımayacak kadar aşırı ise, takılması haram kabul edildiği gibi kullanılan takıların tamamı zekâta da tabi olur. Şâfiî mezhebi ulemasında Said Ba’sen’e göre yatırım amaçlı alınan altınlar takı olarak kullanılabilir veya kullanılmaması yinede zekâta tabi olur. Dolayısıyla Şâfiî mezhebine göre kadının takıları Havâic-i asliyeden sayılıyor. Onun için kadının sahip olduğu altın ve gümüş takılar amacına uygun olarak kullanıldığı takdirde ki, buradaki amaç kadının tezyinidir. Bu amaçla kullanıldığı vakit takıda zekât vacip olmaz. Binaenaleyh kadın, takı diye tabir edilen bilezik, küpe, gerdanlık, vs. gibi takıları alıp kullanmadığı zaman amacından uzaklaştığı için o takılar da zekâta tabi olur. Aynı şekilde kadın, takıları tezyinden çok başkasına nispet olsun diye veya zengin görülsün diye takıyorsa veya bir memlekette takı olarak en çok yedi adet bilezik takılıyorsa o memlekette kadın kalkıp bunun üç katı bilezik takarsa yine de amacı dışına çıktığı için o takılarda da zekât vacip olur.¹⁹⁸

1. Altının Nisabı

Altının nisâp miktarı 20 miskal olduğunu Ebû Davud’un Hz. Âli’den merfû olarak rivâyet ettiği “Yirmi dinara ulaşmadıkça (altının) zekâtını vermen gerekmez. Ancak (altın) yirmi dinara ulaşır ve üzerinde bir yıl geçerse zekât olarak yarım dinar verilir”.¹⁹⁹ hadisi delil gösterilse de geçerli olan görüş altının nisabı icma ile tespit edilmiş olmasıdır.

¹⁹⁶ Ebû Dâvûd, “Zekât”, 1563, 2, 95; Tirmîzî, “Zekât”, 737, 3, 29.

¹⁹⁷ Bkz. Zuhaylî, a.g.e., c. III, s. 277; es-Serahsî, a.g.e., c. II, s. 287.

¹⁹⁸ Bkz. eş-Şâfiî, **el-Umm**, c. II, s. 40.

¹⁹⁹ Ebû Davud, “Zekât”, 4.

Dolayısıyla bu konu üzerinde mezhepler ittifak etmişlerdir.²⁰⁰ Ancak miskalin de dirhem gibi farklı değerlendirilmiş olması, örfî ve şer’î olarak tespit edilmiş olması iki mezhep arasında ihtilâfa sebep olmuştur.²⁰¹

Hanefî mezhebine göre örfî miskal 96 habbe ağırlığındadır. Bir habbenin ağırlığı ise, yaklaşık 0,05 gramdır. Buna göre örfî miskal = $(96 \times 0,05) = 4,8$ gram olur. Günümüzde kabul edilen ondalık sisteme dayalı gram ölçüsüne göre 20 miskal altın; $(20 \times 4,8) = 96$ gr. olur. Şer’î miskale göre ise, 1 miskal 100 habbe ağırlığındadır. Bir habbenin ağırlığı da 0,05 olduğuna göre şer’î miskal $(100 \times 0,05) = 5$ gram olur. Miskalin ağırlığı ise, $(20 \times 5) = 100$ gram olur.²⁰²

Şâfiî mezhebine göre ise, örfî miskal 96 habbe ağırlığındadır. Fakat Şâfiî mezhebine göre habbe ağırlığı 0,06 gramdır. Dolayısıyla Şâfiî mezhebine göre örfî miskal $(96 \times 0,06) = 5,76$ gram olur. Altının nisabı olan 20 miskalin günümüz gram ölçüsüne göre ağırlığı ise, $(20 \times 5,76) = 115,2$ gramdır. Şer’î miskale göre, 1 miskal 72 habbe ağırlığındadır. Bir habbenin ağırlığı ise, 0,06 gram olduğuna göre bir şer’î miskal $(0,06 \times 72) = 4,32$ gr. olur. 20 miskal altının ağırlığı ise, $(20 \times 4,32) = 86,4$ gramdır. Özetle Hanefî mezhebine göre zekâtın nisabı, örfî miskale göre, 96 gram, ser’î miskale göre ise, 100 gramdır. Şâfiî mezhebine göre ise, örfî dirheme göre, 115,2 gram, şer’î dirheme göre ise, 86,4 gram olur.²⁰³

2. Gümüşün Nisabı

Gümüşün nisâp miktarı 200 dirhemdir.²⁰⁴ Hanefî mezhebi ile Şâfiî mezhebi ulemasının bu nisâp ölçüsünü ittifakla kabul ettiklerini altın ve gümüşün zekâtı konusunda anlatmıştık. Her iki mezhebin delili de Hz. Peygamber (s.a.v)’in “*Beş okiyyeden az miktar (gümüş)te, beş zevdden az (deveden)de ve beş vaskten az (hububatta) zekât yoktur.*”²⁰⁵ hadisidir. Dolayısıyla bu hadise göre gümüşün nisabı 200 dirhemdir. Zira hadiste geçen

²⁰⁰ es-Serahsî, *el-Mebsût*, c. II, s. 284.

²⁰¹ el-Cezerî, *el-Kitâbü'l-Fıkhî 'ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a*, c. II, s. 859.

²⁰² el-Âcebî, *Risale*, s. 4.

²⁰³ el-Âcebî, a.g.e., s. 5-9.

²⁰⁴ el-Cezerî, *el-Kitâbü'l-Fıkhî 'ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a*, c. II, s. 859.

²⁰⁵ Buhârî, “Zekât”, 31.

(evvak veya okiyye)nin Türkçedeki karşılığı “okka”dır. Tecridi-i Sarih tercümesinde okiyye 40 dirheme tekabül eden ölçü olarak geçmektedir. Miskal olarak karşılığı ise, 7 veya 9 miskal olarak belirtilmiştir. Dolayısıyla hadiste geçen beş evvakın karşılığı (5x40=200) dirhemdir. Dirhem, İslâmiyet’ten önce de kullanılan bir ölçüdür. Ancak İslâmiyet’ten önce kullanılan dirhem çok farklı ölçülerle kullanılmıştır.

Hanefî mezhebine göre, gümüşün nisabı örfî dirheme göre 218,2 dirhem olarak tespit etmiştir. Bunun gram olarak da karşılığı 710,2 gramdır.

Şâfiî mezhebine göre ise, örfî dirheme göre gümüşün nisabı 157,5 dirhemdir. Bunun gram olarak da karşılığı 512 gramdır. Gümüşün 200 dirhem olan nisabının Hanefîlere göre 710 gr. tekabül etmesi ile Şâfiîlere göre 512 grama tekabül etmesindeki fark Hanefîlere göre dirhem 70 habbe’ye, Şâfiîlere göre ise 50 habbe’ye denk olmasından kaynaklanır. Bütün bunlara baktığımız zaman mezheplerin ittifak ettikleri, şer’î dirheme göre gümüşün nisabının 200 dirhem oluşudur. Ancak farklı dönemlerde şer’î dirhem dışında farklı dirhemlerin kullanılmış olması beraberinde farklı dirhem ölçülerini de getirmiştir. Aynı şekilde dirhem ölçüsü “habbe” olarak geçtiği için de, habbeden kast edilenin arpa mı veya buğday mı veya başka bir şey mi veya habbe iki ucu kesilmiş, düzeltilmiş şekliyle mi, yoksa normal haliyle mi gibi kesin bir ifade bulunmadığı için farklı ölçülerde dirhem hesaplamalarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu farklılık aynı zamanda gümüşün nisabına da yansımıştır. Bu farklılıkları ortadan kaldırmak için üzerinde icma hâsıl olan 200 dirhemi ser’î dirheme göre hesaplamaktır.²⁰⁶

Hanefî mezhebine göre bir ser’î dirhem 70 habbedir. 70 habbenin gram olarak ağırlığı da 3,50 gramdır. O halde Hanefî mezhebine göre gümüşün nisabı $200 \times 3,50 = 700$ gr olur.

Şâfiî mezhebine göre ise bir ser’î dirhem 50 habbe ile bir habbenin beşte ikisine tekabül eder. Gram olarıktan ağırlığı 3,208 gramdır. Dolayısıyla Şâfiî mezhebine göre gümüşün nisabı $200 \times 3,208 = 641,6$ gr olur.

²⁰⁶ el-Âcebî Muhammed Es’ad, **Risale Fi Beyani'l- Mekadiri's - Seria a'la Mezhebi's - Safiî'yeti vel Hanefiyye**, Haleb 1382, s. 3. Muellif, Suriye de yaşayan Şâfiî ulemasındandır, h. 1382 de Hanefî ve Şâfiî mezhebine göre takdir edilen şer’î ölçüleri anlatan 11 sayfalık bir risale yazmıştır.

3. Karışık (Mağşuş) Altın ve Gümüş

Karışık (mağşuş) diye tabir edilen, altın gümüş karışımı, altın demir karışımı ve gümüş ile bakırın karışımında hangi madene göre zekâtın çıkarılacağı ile ilgili ulemanın görüşü farklı olmuştur.

Hanefî mezhebi ulemasına göre karışımdaki madenlerden hangisi daha fazla ise zekât ona göre çıkarılır.²⁰⁷ Ancak söz konusu karışım altın ile gümüş karışımı ise ve bu karışımdaki her iki madende nisâp miktarına ulaşırlarsa o karışımın tamamının zekâtı, altına göre çıkarılır. Şâyet karışımda bulunan madenlerden sadece biri nisaba ulaşmışsa hangi maden olduğuna bakılmaksızın zekât ona göre çıkarılır. Altın ile gümüşün başka bir madde ile karışık olması durumunda ise, var olan altın ile gümüşün miktarına bakılır, şâyet iki madenden birinin veya her ikisinin toplamı nisaba ulaşmışsa, zekât nisaba ulaşan madene göre çıkarılır. Eğer atın ile gümüşün miktarı nisaba ulaşmıyorsa var olan diğer madene bakılır, ticaret malı ise değeri üzerinde hesaplanır ve ona göre zekâtı çıkarılır. Ticaret malı değilse zekâta tabi olmaz.²⁰⁸

Şâfiî mezhebine göre ise altın ve gümüşün diğer madenlerle karışımı durumunda her biri kendi başına nisâp miktarına ulaşmadıkça zekâta tabi olmaz.²⁰⁹ Şâfiî mezhebinin delili, Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “*Beş ukıyye (200 dirhem)den az gümüşte zekât yoktur.*” Altın ile demir karışımı durumunda ise, eğer karışımdaki altın miktarı nisâp miktarına ulaşmışsa, karışımın zekâtı altın olarak hesaplanır ve o hesaba göre zekâtı verilir. Şâyet karışımdaki altın miktarı nisâp miktarına ulaşmamışsa o zaman zekât ta vacip olmaz. Çünkü demir madeni zekâta tabi bir maden değildir. Ancak ticaret malı olursa zekâtı vacip olur.²¹⁰

4. Nisâp Miktarı Hesaplaması

Ebû Hanife'ye göre, altın ve gümüş nisab miktarı hesaplamasında birbirini tamamlarlar.

²⁰⁷ Bkz. Zuhaylî, **İslâm Fıkıh Ansiklopedisi**, c. III, s. 275.

²⁰⁸ el-Mavsili, **el-İhtiyar, Li-Ta'li'l-muhtar**, c. I, s. 221-222.

²⁰⁹ eş-Şâfiî, **el-Umm**, c. II, s. 50.

²¹⁰ Bkz. Zuhayli, **İslâm Fıkıh Ansiklopedisi**, c. III, s. 276.

Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'e göre ise, bunlar nisâp hesaplamasında birbirlerini tamamlamazlar.²¹¹

Şâfiî mezhebine göre altın ve gümüş ayrı cinsler olduğundan, her birisi için ayrı bir nisâp miktarı belirlenmiştir. Dolayısıyla ayrı cins kabul edildikleri için nisâp miktarı hesaplamasında her birinin nisabı da ayrı hesaplanır.²¹²

5. Mehrinin Zekâtı

Hanefî ve Şâfiî mezheplerinin ihtilâf ettikleri konulardan biri de kadının mehrinin zekâtı ile ilgilidir.

Hanefî mezhebine göre, evlenen kadın nikâhla beraber mehrine hak kazanmasına rağmen, teslim almadan zekât üzerine vacip olmaz.²¹³ Hanefî mezhebin delili, teslim alınmayan mehri anlaşmalı (mukâtep) köleye kıyas ederek bu sonuca varmışlar. Zira anlaşmalı kölenin malı zekâta tabi değildir. Çünkü onda da tam mülkiyet gerçekleşmemiştir. Tam mülkiyet, ancak malın mal sahibinin tasarrufuna geçmesi ile mümkündür. Mukâtep (anlaşmalı) köle her ne kadar serbest kalmak için bir anlaşma yapmışsa da henüz anlaşma gerçekleşmediği için köle adına bir maldan bahsetmek mümkün değildir. Kölenin kazandığı mal tamamıyla bir anlaşma neticesinde kazanılan bir mal olduğu için, ancak teslim almakla, tasarrufuna almakla mülkiyet gerçekleşir. Kadının mehrinde de bu özellik bulunduğundan dolayı aynı kategoride değerlendirilmiş.²¹⁴

Şâfiî mezhebine göre, kadın, mehrini teslim almamış olsa bile sonuçta kadın nikâhla beraber mehrine hak kazanmıştır.²¹⁵ Dolayısıyla kadının mehri ödenmesi gereken borç olduğu için bu borcun zekâtını ödemek kadına vacip olur görüşündedirler.

İki mezhebin görüşünü değerlendirdiğimizde Hanefîler, mehrin zekâtı için, zekâtın vücubunun şartlarından olan tam mülkiyeti aramışlar. Kadın mehrini teslim almadan mehrine tam malik sayılamayacağı için vücubun şartlarından biri olan tam mülkiyet de

²¹¹ es-Serahsî, **el-Mebsût**, c. II, s. 284.

²¹² eş-Şâfiî, a.g.e., c. II, s. 43.

²¹³ es-Serahsî, **el-Mebsût**, c. II, s. 249-250-251.

²¹⁴ es-Serahsî, a.g.e., c. II, s. 251; Zahit Demirel, **Hanefî ve Şafîî fıkında zekâtla ilgili farklı görüşler**, Yüksek lisans çalışması, Van 2007, s. 48.

²¹⁵ eş-Şâfiî, **el-Umm**, c. II, s. 25.

gerçekleşmemiş olur. Dolayısıyla Zekâtın vücubunun şartlarından birinin eksik olması zekâtın vücubunu kaldırır. Aynı şekilde nikâh yapıldıktan sonra cinsel ilişki gerçekleşmeden boşanma gerçekleşirse mehrin alınıp alınmamasına bakılır. Şâyet mehr alınmadan boşanma gerçekleşmiş ise, nikâh esnasında hak kazanılan o mehrin zekâtını vermek kadına da erkeğe de vacip olmaz. Erkeğe vacip olmaz, çünkü erkek kadının hakkı olan mehri henüz teslim etmediği için kadın borçlu sayılıyor. Borçlu sayıldığı için de zekât üzerinde vacip olmaz. Kadın da kocası üzerindeki mehri zayıf borç sayıldığı için zekâttan sorumlu olmaz.

Kadın, mehrinin zekâtını ödemekten sorumlu olabilmesi için mutlaka mehrini teslim alması ve teslim aldıktan sonra da üzerinde bir senenin geçmesi gerekiyor. Şâfiî mezhebine delili ise, borçlar zekâta tabidir. Nikâhla beraber kadının hak kazandığı mehride borç özelliğini kazandığı için de kadının tasarrufuna geçsin veya geçmesin buna bakılmaksızın kadının malı kabul edilir. Dolayısıyla tam mülkiyet gerçekleştiği için kadın teslim almadığı mehrinin zekâtını da vermek zorundadır.²¹⁶ Ancak kadın tasarrufuna geçmeyen mehrin zekâtını hemen ödemek zorunda değildir. Ne zaman tasarrufuna geçerse zekâtını da o zaman verir. Şâyet kadın mehrini teslim alırken mehrin üzerinde henüz bir sene geçmemiş ise, senesinin tamamlanmasını bekler senesi tamamlandığı vakit zekâtını verir. Teslim alırken mehrin üzerinde bir sene geçmiş ise beklemeden o mehrin zekâtını vermesi gerekiyor.²¹⁷

C. TİCARET MALLARININ ZEKÂTI

1. Ticaret Mallarının Özellikleri

Altın ve gümüşün dışında kalan mallar, ev eşyası, akarlar, hayvan türleri, ziraî ürünler, elbiseler ve benzeri, ticaret malı sayıldıkları her iki mezheb ulemasının ittifakıyla kabul edilmiştir. Bir malın ticaret malı sayılabilmesi için ticaret niyetle alınmalıdır. Ticaret niyetiyle alınan mal, tam mülkiyete geçtikten sonra ticareti yapılmalıdır. Ticaret malında bulunması gereken bu özellikler ticaretin tarifinden de anlaşılıyor. Yusuf el-Kardavi

²¹⁶ el-Cezerî, *el-Kitâbü'l-Fıkhî 'ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a*, c. II, s. 850.

²¹⁷ eş-Şâfiî, *el-Umm*, c. II, s. 25; Zahit Demirel, *Hanefî ve Şafîî fıkhında zekâtla ilgili farklı görüşler*, Yüksek lisans çalışması, Van 2007, s. 49.

ticaretin tarifini “mal kazanmak için malı mal ile değiştirmek” şeklinde yaparken, ticaret malının tarifini ise, “alış veriş yoluyla mal kazanmak için mal hazırlamak”²¹⁸ şeklinde yapıyor. Dolayısıyla bir malın ticaret malı olabilmesi için iki özellik bulunması gerekiyor. Bu özellikler; ticaret niyeti ile malın nâmi (gelir getirici) olması özellikleridir.

2. Ticari Niyet

Hanefî ve Şâfiî mezhebi uleması, bir malın ticaret malı sayılabilmesi için ticari niyetin şart olduğuna ittifak etmişler. Ancak hangi durumda niyet etmenin gerekli olduğu hususunda da ihtilâfa düşmüşler.

Hanefî mezhebine göre ticari niyet, ticaret ile birlikte olması gerekmektedir. Bir malın ticaret malı sayılabilmesi için sadece ticari niyet yeterli değildir. Niyetle beraber fiil de gerçekleşmelidir. Onun için ticari niyet gerçekleşmeden mal Alımı gerçekleşirse alınan mal ticaret zekâtına tabi olmaz. Bir malın ticaret zekâtına tabi olması için hem niyet hem de ticaret beraber gerçekleştirilmelidir. Ayrıca Hanefî uleması ticari niyeti, ticaretin başlangıcında gerçekleştirilmesini şart koşmuşlardır.²¹⁹

Şâfiî mezhebi uleması, ticaretin başlangıcında niyet etmeyi yeterli görmemişlerdir. Ticaret amacıyla gerçekleşen her alım-satımda ticari niyetin tekrarlanmasının gerektiği görüşündedirler. Ticari niyet ya alınan malın karşılığı verilirken veya alınacak mal tespit edilirken gerçekleşmelidir. Şâfiîlere göre ticaret amaçlı her alım-satımda ticari niyetin tekrarlanması gerekiyor. Niyetin tekrarlanmaması durumunda ilave alınan mal ticaret malı sayılmaz. Ticaret malı sayılmadığı için de ticaret malının zekâtına da tabi olmaz.²²⁰

3. Malın Artan Olması (Nâmi)

Mal-i müstefâd, önceden yok iken, sonradan ferdin mülkiyetine geçen, bir sene içerisinde (kısa sürede) kazanılan maldır. Mal-i müstefâd, elde bulunan nisab miktarı, malın cinsinden ise.

²¹⁸ Kardavi, Yusuf, **Fıkhu’z-Zekât**, Beyrut 1991, c. I, s. 327.

²¹⁹ Kâsani, **Bedaiu’s- Sanai**, c. II, s. 11.

²²⁰ eş-Şâfiî, **el-Umm**, c. II, s. 14; Zahit Demirel, **Hanefî ve Şafî fıkında zekâtla ilgili farklı görüşler**, Yüksek lisans çalışması, Van 2007, s. 50.

Hanefî mezhebine göre, zekât verilecek olan mala eklenir ve hepsinin üzerinden bir yıl geçince, zekâta tabi olur.²²¹ Hanefî mezhebine göre, bu mal da, nisab cinsindedir ve kârda olduğu gibi zekât malına eklenmesi gerekir.²²²

Şâfiî mezhebine göre, mal-i müstefâd, zekât malına eklenmez.²²³ Mal-i müstefâd, üzerinden bir yıl geçmemiş olan bir maldır. Nisab cinsinden olmayan müstefâd gibi, ona zekât gerekmez. Şâfiî mezhebinin delili: İbn Ömer'den naklettiği hadis: “*Kim mal-i müstefâda sahip olursa, sahibinin yanında, üzerinden bir yıl geçmedikçe, o mal-i müstefâda zekât gerekmez*”²²⁴.

4. Ticaret Mallarının Zekâta Tabi Olma Şartları

Bir malın ticaret malı sayılabilmesi için bazı şartların bulunması gerekir. Bu şartların bir bölümünde mezhepler ittifak etmişler. Bir bölümünde ise ihtilâf etmişler. Altın ve gümüş piyasada para olarak kullanıldıkları için ticaret malı olarak kabul edilmemişler.

Hanefî mezhebine göre, ticaret malının zekâta tabi olması için dört şart ileri gerekir.²²⁵

1-Ticari malın nisap miktarına ulaşması. Ticari malların sikke halindeki altın ve gümüş üzerinden kıymetinin nisap miktarına ulaşması gerekir. Hangisi ile nisap tamamlanıyorsa onunla hesaplanır.

2- Ticaret malının üzerinden bir yıl geçmiş olması. Senenin devri sene sonu ve sene başı itibariyledir. Senenin ortasında nisabın altına düşse bile buna itibar edilmez, yeter ki sene sonu tekrar nisaba ulaşmış olsun.

3-Satın alma esnasında ticaretle niyet etmek. Aynı zamanda ticari niyet mal alımıyla beraber gerçekleşmelidir. Mal alındıktan sonra edilen niyet malın durumunu değiştirmez. Onun için önceden hibe edilen veya miras yoluyla intikal eden mal veya barınmak için ev, binmek için araba satın alınmış ise, sonradan ticarete niyet edilse bile

²²¹ Kudûrî, **Metnu'l-Kudûrî**, s. 21; es-Serahsî, **el-Mebsût**, c. II, s. 255.

²²² Tirmîzî, “Zekât”, 632, 3, 26; es-Serahsî, a.g.e., c. II, s. 164.

²²³ eş-Şâfiî, a.g.e., c. II, s. 16.

²²⁴ Tirmîzî, “Zekât”, 631, 3, 26; İbn Mâce, “Zekât”, 1792, 1, 571.

²²⁵ el-Cezerî, **el-Kitâbü'l-Fıkhî 'ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a**, c. II, s. 867-877.

bunlar ticaret malına dönüşmezler. Ancak ticari niyetle satın alınan arabayı satın alan şahıs alımdan sonra niyetini değiştirir kendisi kullanmaya karar verirse bu geçerli olur. Hatta belli bir süre kullandıktan sonra tekrar ticari mala dönüştürmek isterse yine geçerlidir. Çünkü mal alımıyla beraber niyet önceden gerçekleştiği için niyetin geçerliliği devam etmektedir. Burada önemli olan niyetin alış verişi ile olmasıdır.

4-Mallar ticarî niyetle olmak. Altın ve gümüş ticarete elverişli olmadıkları için alım satımlarında ticari niyet şart değildir. Dolayısıyla altın ve gümüşün alım-satımında kâr elde edilse bile altın ve gümüş ticaret malının zekâtına tabi değildir.²²⁶

“Bu sayılan şartlardan anlaşıldığı gibi Hanefilere göre ticari niyet, iş (eylem) ile beraber olması gerekir. Sadece niyet veya sadece eylem bir malın ticari mal olmasına yeterli değildir. Niyet, kazanç amacı düşünürken oluşur. Eylem ise alış verişi ile gerçekleşir. Örneğin bir kimse ticari niyetle hayvan almış ise niyet gerçekleşir. Ancak senesi dolmadan ticari niyetini besi veya süt hayvanı yetiştirmek olarak değiştirirse ticari eylem gerçekleşmediğinden aldığı hayvanlar ticari mal olmaktan çıkar. Niyetini değiştirdiği andan itibaren yeni bir senenin geçmesi gerekmektedir. Bu görüşte Şâfiî ve Hanefiler ittifak etmişlerdir”.²²⁷

Bir malın ticari mal sayılabilmesi için Şâfiî mezhebine göre altı şart gereklidir.

1- Ticarî malların satın alma gibi bir ıvaz karşılığında elde edilmesi. Dolayısıyla bir mal bir bedel mukabilinde alındığı zaman ister peşin ister borçla alınmış olsun fark etmez, ticaret zekâtına tabidir. Ancak mal bir bedel mukabilinde değil de miras vs. yollarla kazanılmış ise ticaret malının zekâtına tabi olmaz. Çünkü ticaretin birinci şartı olan alış verişi gerçekleşmemiştir. Altın ve gümüş ise her ne kadar günümüzde kuyumcular tarafından banknotlarla alınıp satılıyorsa da yine de ticaret malı sayılmazlar. Çünkü zekât altın ve gümüşün aynında vaciptir. Diğer mallara nazaran altın ve gümüşün ticareti zayıftır. Dolayısıyla kuyumcular sahip oldukları altın ve gümüşün zekâtını ticaret malının zekâtına

²²⁶ Mergînânî, Burhaneddin Ebû'l Hasan Ali b. Ebû Bekr, *el-Hidâye, şerhu Bidâyeti'l-Mubtedî*, Dâru İhyau't-Turasi'l-Ârabi, Kahire h.1356, c. I, s. 97; el-Cezerî, *el-Kitâbü'l-Fıkhî 'ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a*, c. II, s. 867.

²²⁷ Zahit Demirel, *Hanefî ve Şâfiî fıkhında zekâtla ilgili farklı görüşler*, Yüksek lisans çalışması, Van 2007, s. 53.

göre değil altın ve gümüş olarak zekâtı verilir.²²⁸

2- İvazlaşma akdi yapılırken yahut aynı macliste iken bu eşya ile ticaret yapmaya niyet etmek. Eğer bu niyet olmazsa yeniden ticarete, niyete ihtiyaç vardır.

3- Malı kendisi için kullanmaya niyet etmemek. Dolayısıyla ticaret niyetiyle alınan bir mal daha sonra malı alan şahıs niyetini değiştirip maldan yararlanmak isterse o mal, ticaret malı olmaktan çıkar. Aynı şekilde saklanması veya kullanılması düşünülüp satın alınan mal daha sonra ticaretine niyet getirilirse bile yinede ticaret malı olmaz. Örneğin bir kimse bir arabayı ticaret niyetiyle alır daha sonra ticaretinden vazgeçip özel olarak kullanmak üzere niyetini değiştirirse o araba ticaret malı olmaktan çıkar. Aynı şekilde binmek niyetiyle satın alınan araba daha sonra ticaretine karar verilip niyet ona göre değiştirilse bile, araba alınırken hangi niyetle alınmış ise o niyet geçerli olacağı için sonradan getirilen niyet malın durumunu değiştirmez. Dolayısıyla kullanmak niyetiyle alınan araba sonradan ticaret malı olmaz.

4- Satın alınan vakitten itibaren ticari eşya üzerinden bir yıl zaman geçmiş olmak.

5- Sahip olunan ticaret malının kıymeti nisâp miktarına ulaşmamış ise sene ortasında mevcut olan ticaret metayı paraya dönüştürülmemelidir. Şâyet paraya dönüştürülse zekâtını çıkarmak için yeni bir senenin geçmesi gerekir.

6- Yıl sonunda ticari eşyanın kıymetinin nisap miktarına ulaşması. Ticaret malının nisabında sene sonuna itibar edilir. Sonuç itibariyle Şâfiî mezhebine göre sahip olunan bir malın ticaret malı sayılabilmesi için yukarıda sayılan altı şartın bulunması gerekir.²²⁹

5. Ticaret Mallarında Zekât Miktarı

Ticaret mallarında zekât oranı %2,5'dir. Ticaret malları her ne olursa olsun kıymetlendirilir, nisaba ulaşmasıyla zekâtı çıkarılır. Ancak kıymetlendirmenin hangi parayla yapılacağı hususunda mezheplerin ihtilâfi olmuştur.

Ebû Hanife'ye göre ticaret malının kıymetlendirmesi, fakirler için en avantajlı olan parayla yapılır. Ebû Yusuf'a göre ise ticaret malı hangi parayla satın alınmışsa o mal aynı

²²⁸ eş-Şâfiî, *el-Umm*, c. II, s. 17.

²²⁹ el-Cezerî, *el-Kitâbü'l-Fıkhü 'ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a*, c. II, s. 866-867; eş-Şâfiî, *el-Umm*, c. II, s. 18.

parayla kıymetlendirilir. İmâm Muhammed'e göre de ticaret malının kıymetlendirilmesi tedavülde olan parayla yapılır. Şâyet ticaret malının kıymeti nisaba ulaşırsa kırkta biri zekât olarak çıkarılır.²³⁰ Nisabın üzerine çıkan fazlalığın zekâta tabi olması için dirhem olarak hesaplandığı vakit 40 dirheme ulaşmış olması gerekir. Kırk dirheme ulaşınca da zekât olarak bir dirhem verilir. Dinar olarak da 4 dinara ulaşmadıkça zekâta tabi olmaz. 4 dinara ulaşınca da iki kırat zekât olarak verilir.²³¹ Nisabın üzerindeki fazlalığın zekâtı bu şekilde hesaplanır.

Şâfi mezhebine göre ise, ticaret malı altın karşılığın da satın alınmış ise altın ile kıymetlendirilir, gümüş ile satın alınmış ise malın nisabı gümüş ile kıymetlendirilir. Şâyet mal, altın ve gümüşün dışında başka bir cins parayla satın alınmış ise fakirler için hangisi daha karlı ise malın nisabı onunla kıymetlendirilip zekâtı hesaplanır.²³²

6. Ticaret Mallarında Zekâtın Misli veya Kıymeti Olarak Ödenmesi

Ticaret malının üzerinden bir yıl geçtikten sonra kıymetlendirilip %2,5'ini zekât olarak vermek kabul gören görüştür. Ancak verilen zekât malın aynından mı yoksa kıymetinden mi verilecek. Bu hususta iki mezhep ihtilâf etmişler.

Hanefî mezhebine göre mal sahibi malın ayni ile kıymeti arasında tercih etmekte serbesttir. İsterse malın aynını verir, isterse malın belirlenmiş kıymetinden verir.²³³ Hanefîlere göre zekâtın amacı, fakiri zengin etmek veya ihtiyacını gidermektir. Dolayısıyla bu amaç her iki durumda da hâsıl olur. Onun için mal sahibi malın ayni ile kıymeti arasında tercih yapıp %2,5'ini zekât olarak vermekte serbesttir. Hanefî mezhebinin delili aklidir. Zekâtta gaye, fakirin durumunun iyileştirilmesi veya insanlara kolaylık sağlamaktır. Bu amaç malın, ayni olarak verilmesi durumunda gerçekleştiği gibi, o şeyin kıymetinin verilmesi durumunda da hâsıl olur.²³⁴

Şâfi mezhebine göre malın zekâtı, malın aynından çıkarmak caiz görülmemiştir.

²³⁰ Mergînânî, **el-Hidaye**, c. I, s. 103.

²³¹ İki kırat yaklaşık 0,4 gramdır.

²³² es-Serahsî, **el-Mebsût**, c. II, s. 286-287; Zahit Demirel, **Hanefî ve Şâfi fıkında zekâtla ilgili farklı görüşler**, Yüksek lisans çalışması, Van 2007, s. 56.

²³³ es-Serahsî, a.g.e., c. II, s. 286.

²³⁴ es-Serahsî, a.g.e., c. II, s. 286-287.

Zekât ancak malın kıymetinden çıkarılır. Bu görüş imam Şâfiî'nin kavli-i cedidine göredir. İmam Şâfiî'nin kavli kadimine göre de ticaret malının zekâtını malın aynından çıkarmak vacip kabul edilir. Şâfiî mezhebi bir diğer görüşüne göre de Hanefî mezhebinde olduğu gibi mal sahibi, malın aynı ile kıymeti arasında tercih etmekte serbesttir. Şâfiî mezhebinin delili: Hz. Peygamber, konuyla ilgili Muaz b. Cebel'e şöyle buyurmuştur: “*Develerden deve, ineklerden inek, koyunlardan da koyun olarak zekât al.*”²³⁵ Bu hadis de, her malın, cinsinden zekât verilmesi gerektiğine delildir. Kim, malın kıymetini verirse, buna muhalefet etmiş olur.²³⁶

D. MADENLER ve RİKÂZ (DEFİNELER)'İN ZEKÂTI

Hanefî ve Şâfiî uleması maden ve rikâzın²³⁷ gerek ifade ettikleri mana bakımından gerekse zekât oranlarıyla ilgili görüşleri farklı olmuştur.

Hanefî mezhebine göre maden ve rikâz (define) aynı manayı ifade eder. Genel mana itibariyle maden ve rikâz kavramları yeraltında gömülü bulunan malın her çeşidi için kullanılır. Ancak maden, Allah Teâla'nın yeryüzünü yaratırken yerin altında yarattığıdır. Rikâz ise Gayri Müslimler tarafından yerin altına gömülen mallardır.

Hanefî mezhebine göre madenler üç türdür.

1- Katı madenler. Ateşte eriyip kalıba giren şeyder. Altın, gümüş, demir, kurşun, bakır vb. madenlerdir.

2- Katı maddeler. Bunlar ateşte erimeyen ve şekil almayan kireç taşı, sürme, zımık, tuz ve benzeri taşlardır.

3-Sıvı Maddeler. Bunlar katı olmayan zift, petrol gibi maddelerdir.²³⁸

Hanefî mezhebine göre yer altından çıkarılan define Müslümanlara ait olduğuna

²³⁵ Ebû Dâvûd, “Zekât”, 1599, 2, 109; İbn Mâce, “Zekât”, 1814, 1, 580.

²³⁶ Bkz. eş-Şâfiî, **er-Risâle** (İslâm Hukukunun Kaynakları), çev.: Abdulkadir Şener-İbrahim Çalışkan, TDV yay., Ankara 1996, s. 187.

²³⁷ Rikâz: Yerin altında gömülü olan; Hanefî'ye göre maden ve definelerin tamamı, Şâfiîlere göre de yalnızca defineler için kullanılan bir kavramdır.

²³⁸ el-Cezerî, **el-Kitâbü'l-Fıkhî 'ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a**, c. II, s. 874-875; Bkz. Zuhayli, **İslâm Fıkh Ansiklopedisi**, c. III, s. 285.

dair bir işaret bulunursa lukata²³⁹ hükmünde kabul edilir. Böyle bir durumda bulunan kenz bulunanın malı olmaz, sahibi bulunana kadar duyuru yapılır. Duyuru neticesinde sahibi bulunursa teslim edilir. Sahibi bulunamazsa sadaka olarak ihtiyaç sahiplerine verilir. Şâyet yeraltından çıkarılan kenzde Müslümanlara ait olduğuna dair bir işaret değil de gayri Müslimlere ait olduğuna dair veya cahiliye dönemine ait işaret bulunursa zekât olarak humus (beşte biri) verilir geriye kalanda bulana ait olur.²⁴⁰

Madenlerde ise sadece birinci türden yani katı ve eriyebilen altın, gümüş, bakır, demir ve kurşun gibi olanlardan beşte biri zekât olarak verilir.²⁴¹

Maden olsun, rikâz olsun daru'l harp olan bir yerin çöllerinde bulunursa, bulunan kenz humus vermeksizin tamamı bulana ait olur. Aynı şekilde kenz, mülk arazi sahibinin arazisinde veya evinde bulunursa yine tamamı bulana ait olur. Şâyet harbî²⁴² olan biri daru'l İslâm olan memlekette kenz bulursa bu sefer bulunan kenzin tamamı beytul mala devredilir.²⁴³

Hanefî mezhebine göre bulunan maden ve rikâzlarda çıkarılan humus (beşte bir) zekât değil ganimettir.²⁴⁴

Şâfiî mezhebine göre ise maden ve rikâzdan her biri ayrı ayrı anlamları ifade eder. Şâfiî mezhebine göre maden, Allah Teâla yeryüzünü yaratırken içinde yarattığı maddelerdir. Rikâz ise, gayri müslimler tarafından yeraltına gömülmüş olan maddelerdir.

Şâfiî mezhebine göre hem madenlerde hem de rikâzda verilenler zekât olarak verilir. Senenin devri hariç zekâtın diğer bütün şartları maden ve rikâz içinde aranır.²⁴⁵ Rikâzda zekât olarak humus (beşte bir) verilir. Madenlerle ilgili ise üç görüş vardır. Birinci görüşe göre, madenlerde zekât olarak 40/1 verilir. İkinci görüşe göre de yeraltında bulunan madenlerde zekât olarak beşte bir verilir. Üçüncü görüşe göre de yer altında bulunan

²³⁹ Lukata: Sahibinin koruması altında olmayan, sahibi tarafından kaybedilen şeyi ifade etmektedir.

²⁴⁰ el-Mevsili, **el-İhtiyâr**, c. III, s. 37.

²⁴¹ Mergînânî, **el-Hidaye**, c. I, s. 106.

²⁴² Harbi: Müslümanlarla savaş durumunda olan gayri müslimler için kullanılır.

²⁴³ Zahit Demirel, **Hanefî ve Şâfiî fıkhdında zekâtla ilgili farklı görüşler**, Yüksek lisans çalışması, Van 2007, s. 58.

²⁴⁴ Mergînânî, **el-Hidaye**, c. I, s. 107; el-Mevsili, **el-İhtiyâr**, c. I, s.151.

²⁴⁵ el-Cezerî, **el-Kitâbü'l-Fıkhü 'ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a**, c. II, s. 875.

maden bir çalışma neticesinde bir emek sarf edilerek bulunmuş ise zekât olarak 40/1 verilir. Şâyet bir zorluk bir çalışma söz konusu olmaksızın maden çıkarılmış ise zekât olarak beşte bir verilir. Maden ve defneler yeraltında çıkarıldıkları zaman nisab miktarı aranır. Nisaba ulaşmışsa Şâfiî mezhebine göre zekât hesaplanır ve anında verilir. Şâfiîlere göre maden ve rikâzın zekâta tabi olmaları için altın ve gümüş cinsinden olmaları gerekir. Altın ve gümüşün cinsinden olmayan maden ve rikâzlar zekâta tabi değildirler.²⁴⁶

E. TOPRAK MAHSULLERİNİN (ÖŞÜRÜN) ZEKÂTI ve NİSAB ŞARTI

Sözlükte “onda bir” anlamına gelen öşür, dinî bir kavram olarak, toprak ürünlerinden alınan zekâta denir.²⁴⁷ Ayrıca bu kavram, onda bir ve katları oranında alınan gümrük vergisi için de kullanılmıştır. Toprak mahsullerinden zekât (öşür) verilmesinin farziyeti Kur’ân,²⁴⁸ sünnet ve icma ile sabittir.

Hanefî mezhebine göre, toprak ürünlerinde, nisab şartı aranmaz ancak, bütün toprak ürünleri, zekâta tabidir. Ziraî ürünler, ister az, ister çok olsun, zekâta tabidir.²⁴⁹ Hanefî mezhebinin delili: Hz. Peygamber’den (s.a.v) rivâyet edilen ve Hz. Peygamber’in: “*Göğün (Yağmur ve nehir sularıyla sulanan) suladığı toprak mahsullerinde öşr (1/10), kova ve el emeği ile sulanan toprak ürünlerinde nisf-ı öşr (1/20) vardır*”²⁵⁰ buyurduğu hadis-i şeriftir.

Hanefiler, Hz. Peygamber, burada, nisabı şart koşmamıştır, demişlerdir. Günümüzde, arâzinin sulama masrafından ziyade, gübre, mazot ve işçilik masraflarının önemli yekün tuttuğu göz önünde bulundurulursa, bu tür masraflar yapılarak elde edilen ziraî mahsulün de, emek ve masrafla sulanan arâzinin mahsulüne kıyaslanması, daha uygun olur. “Sulama dışında kalan çıktılardan, zekât matrahından düşülmesi, geri kalandan, sulama usûlüne göre zekât verilmesi gerekir” diyen çağdaş âlimler de vardır. İşte bu nisbetten doğan ve onda bir (1/10) anlamına gelen öşr, “toprak ürünlerinden alınan zekât” anlamında kullanılmıştır.

İslâm âlimleri, zirâi mahsullerin 1/10 yahut 1/20 nisbetinde zekâta tabi olduğu

²⁴⁶ Şirbînî, **Mugni’l-Muhtâç**, c. I, s. 394.

²⁴⁷ Erkal, Mehmet, “**Öşür**”, **DİA**, İstanbul 2007, c. XXXIV, s. 97.

²⁴⁸ Bakara 2/267; En’am 6/141.

²⁴⁹ Kudûrî, **Metnu’l-Kudûrî**, s. 22; Merğînânî, **el-Hidâye**, c. I, s. 109; **DİB, İlmihal**, c. I, s. 446.

²⁵⁰ Buhârî, “Zekât”, 1483, 3, 347; Müslim, “Zekât”, 981, 2, 675.

hususunda görüş birliğine varmışlardır. Ancak, hangi nevi toprak ürünlerinin zekâta tabi olup olmadığı hususunda, farklı görüşler vardır. Ebû Hanîfe'ye göre, bütün toprak ürünleri zekâta tabidir. Ebû Yusuf ve İmam Muhammed, toprak ürünlerinin, zekâta tabi olabilmeleri için, bir sene, çürümeden kalabilmelerini gerekli görmüşlerdir. Hanefî fıkıh kitapları, İmâm-ı Âzam'ın, bütün toprak ürünlerinin zekâta tabi olduğu hususundaki görüşünü destekledikleri gibi, çağdaş İslâm âlimleri de, bu görüşü savunurlar.

Şâfiî mezhebine göre, toprak ürünlerinde de nisab şartı aranır.²⁵¹ Nisabın da, beş vesk (653 kg), her veskin de 60 sa' olduğunu belirtmişlerdir. Bunun delili de Hz. Peygamber'in "*beş vesk'ten az (üründe) zekât yoktur*"²⁵² hadisidir. Bu, malda gerekli olan bir haktır. Şâfiî mezhebinin delili: Hz. Peygamber'in (s.a.v): "*Beş vesk ten az (üründe) zekât yoktur*"²⁵³ hadisini delil getirmişlerdir. Burada, diğer mallarda olduğu gibi, nisab şart koşulmuştur.²⁵⁴ İhtilafın nedeni, bu meselede biri âmm, diğeri hâss iki hadisin bulunmasıdır. Bu ihtilâf, âmm lafızların delaleti konusunda, iki mezhebin sergiledikleri tavırla ilgilidir. Şâfiî, bu konuda, kendi metodunu uygulayarak, hâssı, âmma takdim etmiş ve hassın gereğine uygun olarak amel edip şu fikhî sonuca ulaşmıştır: Beş veskten az olan mahsulden, zekât gerekmez. Ebû Hanîfe de, kendi metoduna uygun olarak, şu çıkarımda bulunmuştur. Beş veskten az olan mahsul konusunda, âmm ve hâss teâruz etmiştir. Bu hadislerin vürud tarihi, yani hangisinin sonra geldiği de bilinmemektedir. O halde, üstün olana göre amel edilir. Burada, âmm olan tercihe şayandır. Çünkü o, belirtilen miktar için de, zekâtın farziyetini ifade etmekte, hâss olan, bu farziyeti ortadan kaldırmaktadır. İhtiyatlı olan tutum, farziyet hükmünü almaktır. Bu hükme delalet eden ise, âmm ifade taşıyan hadistir.²⁵⁵

1. Zekâta Tabi Olan Toprak Ürünleri

Hanefî mezhebine göre, temel ihtiyaç gıdaları, çoğu zaman saklanan (depolanan) ürünler ve temel gıda maddesi olmayan meyvelerde ve sebzelerde öşür gerekir. Şâfiî'ye

²⁵¹ eş-Şâfiî, *el-Umm*, c. II, s. 36.

²⁵² Buhârî, "Zekât", 1406, 3, 271; Müslim, "Zekât", 979, 2, 673.

²⁵³ Buhârî, "Zekât", 1406, 3, 271; Müslim, "Zekât", 979, 2, 673.

²⁵⁴ eş-Şâfiî, *el-Umm*, c. II, s. 35.

²⁵⁵ Bkz. Şa'ban, Zekiyyüddin, *İslâm Hukuk İlminin Esasları, Usulü'l-Fıkh*, notlarla trc. İbrahim Kafi Dönmez, TDV yay., Ankara 2001, s. 353-357.

göre ise, sadece, temel gıda maddelerinde öşür gereklidir.²⁵⁶ Hanefilere göre, bütün toprak ürünleri, zekâta tabidir.

Hanefî mezhebine göre, toprak ürünlerinin, zekâta tabi olabilmeleri için, üzerlerinden bir yılın geçmesi (havl) şart değildir. Bir yıl içinde, kaç defa mahsul alınırsa alınsın, her defasında zekât verilmesi gerekir. Hanefilere göre, toprak ürünlerinde zekât, öşür arâzisi için geçerlidir, Şâfiî mezhebine göre ise, öşürde toprağın statüsünün bir tesiri yoktur. Hanefî mezhebinin delili, Hz. Peygamber'in, Muaz b. Cebel'e, "*Baklagillerden onda bir (zekât olarak) al*" buyurmuş olduğu hadistir.²⁵⁷ Ebû Hanîfe'ye göre, yerin çıkarmış olduğundan kasıt, yerden çıkan şeyin ekilmesiyle, normal olarak, yerin verimliliğinin kastedilmiş olmasıdır. Odun, ot, kamış vs. de öşr yoktur. Bunun delili de "*Ey iman edenler! Gerek kazandıklarınızın, gerekse de sizin için yerden çıkardıklarımızın, temiz olanlarından infak edin...*"²⁵⁸ âyetidir.

Şâfiî'ye göre ise, bir sene muhafaza edilebilen, gıda maddesi özelliğine sahip, toprak ürünleri zekâta tabidir. Şâfiîler, meyvelerden sadece hurma ve üzümün zekâta tabi olduğu görüşündedirler.²⁵⁹ Şâfiî mezhebinin delili: Bu sayılan toprak ürünleri (Hanefilerin cevaz verdiği), değeri olmayan mallardır. Bu nedenle Şâfiîler, odunda olduğu gibi, bu ürünlerin zekâtının gerekmediğini savunmuşlardır. Şâfiî, temel ihtiyaç maddesi olmayan ürünleri, oduna kıyas etmiştir, çünkü her ikisinin de kıymeti yoktur. Şöyle ki, Hz. Peygamber (sav) onları Yemen'e gönderirken, "*Şu dört sınıf malın haricinden, zekât almayın; Arpa, Buğday, Hurma ve Kuru üzüm*"²⁶⁰ buyurmuştur.

2. Ziraî Ürünlerde Zekâtın Şartları

Hanefî mezhebine göre ziraî ürünlerde zekâtın vücubunun şartları genel olanlara ilaveten şunlardır.

²⁵⁶ eş-Şâfiî, a.g.e., c. II, s. 36.

²⁵⁷ Bu hadis farklı lafızlarla gelmiştir. İbn-i Ebi Şeybe Musannefinde, Mücahid yoluyla İbn Ömer'den rivâyet etmiş olduğu hadiste 'yeşilliklerde zekât vardır' demiştir. Abdurrezzak da Musannefinde İbrahim en-Nehai'den rivâyetinde 'yerin bitirdiği (yerden çıkan) her şeyde öşr vardır' demiştir. İbn-i Ebi Şeybe, buna ek olarak, 'hatta baklagillerde de' demiştir. Ömer b. Abdullaziz de benzer rivâyette bulunmuştur. Bkz. Abdurrezzak, *el-Musannef*, (7195-7196), c. IV, s. 121.

²⁵⁸ Bakara 2/267.

²⁵⁹ Erkal, "*Öşür*", *DİA*, c. XXXIV, s. 98.

²⁶⁰ Bkz. Nevevî, *el-Mecmû*, c. V, s. 434.

1-Toprağın öşür toprağı olması. Çünkü haraci topraktan elde edilen üründen zekât alınmaz. Zira Hanefî mezhebine göre öşür ile haraç beraber aynı topraktan alınmaz.

2-Topraktan ürün elde edilmesi. Zira öşür topraktan değil üründen dolayı çıkarılır. Ürün yoksa öşür de olmaz.

3-Toprağın ekilip biçilmesindeki gaye topraktan ürün elde etmek veya bir gelir kazanmak olmalıdır. Onun için odun, ot gibi gelir temin etmeyen şeylerde zekât vacip değildir.²⁶¹

Şâfiîlere göre de yine genel şartlara ilaveten üç şart bulunmalıdır.

1-Ziraî ürünler, saklanabilir yiyecek maddesi olmalı, buğday, arpa, darı, mısır, pirinç, hurma, kuru üzüm vb. maddeler olmalıdır.

2-Çıkan ürün nisaba ulaşmış olmalıdır.

3-Ekilip biçilen arazi şahsa ait olmalıdır.²⁶²

3. Balın Zekâtı

Hanefî mezhebine göre bal öşri toprakta elde edilmiş ise az olsun çok olsun miktarına bakılmaksızın zekâta tabi olur. Bal yapan arı öşre tabi olan çiçeklerden ve meyvelerden beslendikleri için ürettikleri bal da öşre tabi olur.²⁶³ Hanefî mezhebinin delili: Ebû Seleme (r.a.)'nin, Ebû Hüreyre (r.a.)'den rivâyet ettiğine göre Peygamber (s.a.v) Yemenlilere; *“Balda öşür (onda bir zekât) vardır”*²⁶⁴ diye buyurmuş. Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'e göre de bal öşre tabidir. Ancak onlar balın öşre tabi olması için nisaba ulaşmasını şart koşmuşlardır. Ebû Yusuf'a göre balın nisabı en ucuz ziraî ürünün günümüz ölçülerine göre bir tonunun o günkü değeri kadardır. İmam Muhammed'e göre ise, balın nisabı 60 batman (menn)dır. Bu Günümüz ölçülerine göre 61 kilo gramdır.²⁶⁵

²⁶¹ Bkz. Zuhaylî, **İslâm Fıkıh Ansiklopedisi**, c. III, s. 306-307; el-Cezerî, **el-Kitâbü'l-Fıkhî 'ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a**, c. II, s. 880.

²⁶² Bkz. Zuhaylî, **İslâm Fıkıh Ansiklopedisi**, c. III, s. 307; el-Cezerî, **el-Kitâbü'l-Fıkhî 'ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a**, c. II, s. 881; Zahit Demirel, **Hanefî ve Şafî fıkıhında zekâtla ilgili farklı görüşler**, Yüksek lisans çalışması, Van 2007, s. 61.

²⁶³ es-Serahsî, **el-Mebsût**, c. II, s. 325.

²⁶⁴ Ebû Davud, *“Zekât”*, 12.

²⁶⁵ es-Serahsî, a.g.e., c. II, s. 325.

Şâfiî mezhebinin kavli kadimine göre diğer zirai ürünler gibi bal da öşre tabidir. Elde edilen balın onda biri zekât olarak verilmesi gerekir. Şâfiî'nin kavli ceditine göre ise bal hiçbir surette zekâta tabi değildir. Bu görüş her ne kadar Şâfiî mezhebinde geçerli görüş olarak değerlendirilmiş ise de, günümüzde arıcılığın (balcılığının) geliştiğini, düzenli ürün elde edildiğini dikkate aldığımızda balın da diğer zirai ürünler gibi yerine göre öşür veya nisfu'l üşra tabi olması gerekir.²⁶⁶

F. BORÇ ve ALACAKLARIN ZEKÂTI

1. Borcun Zekâtı

Borçlunun elinde bulunan nisâp miktarı malda borç çıkarılmadan zekâtın vacip olup olmayacağı hususunda mezheplerin görüşü farklı olmuştur.

Hanefî mezhebine göre borç zekâtın vücubiyetini engeller. Çünkü borçlunun elinde bulunan mal borçluya değil alacaklıya aittir. Şâyet borç çıkarıldıktan sonra geriye nisâp miktarı kadar mal borçlunun elinde kalıyorsa, borçlu kalan malın zekâtını vermesi gerekiyor. Borç çıkarıldıktan sonra nisâp miktarı mal kalmıyorsa o zaman borç zekâtın vücubiyetini düşürür.²⁶⁷

Şâfiî mezhebine göre ise, borçlunun elinde bulunan mal borçlunun tasarrufunda olduğu için kendisininmiş gibi kabul edilir. Senesi dolunca da zekâtını verir. Dolayısıyla Şâfiîlere göre borç zekâtın vücubiyetini düşürmez. Şöyle ki elde bulunan malın tamamı borç olsa dahi, yine de zekâtını vermek gerekiyor. Ancak borç olarak alınan mal senesi dolmadan elden çıkarılırsa ve elden çıkarıldığı takdirde de kalan mal nisabın altına düşüyorsa bu durumda zekâtını vermek gerekmez.²⁶⁸

2. Alacakların Zekâtı

Ebû Hanife'nin görüşüne göre alacaklar üç kısımdır.

Kuvvetli alacaklar: Kuvvetli alacaklar mal karşılığı gerçekleşen alacaklardır. Bu

²⁶⁶ Bkz. Zuhayli, **İslâm Fıkıh Ansiklopedisi**, c. III, s. 311-312; es-Serahsî, **el-Mebsût**, c. II, s. 325.

²⁶⁷ es-Serahsî, a.g.e., c. II, s. 296.

²⁶⁸ eş-Şâfiî, **el-Umm**, c. II, s. 31; Şirbînî, **Mugni'l-Muhtâc**, c. I, s. 396.

alacaklar için zekât ödenir. Kuvvetli alacaklardan teslim alınan her kırk dirhem için bir dirhem, her kırk dinar için de bir dinar zekât olarak verilir.²⁶⁹ Şâyet teslim alınan alacak zekâtı verilmeyen birkaç yılın alacakları ise, zekâtı verilmeyen bütün yılların zekâtı çıkarılmalıdır.

Orta derecede alacaklar: Orta derecede alacaklar ticari olmayan alacaklardır. Bu tür alacak nisâp miktarı kadar tahsil edilmedikçe zekâtı verilmez. Ev kirası gibi alacaklar bu tür alacaklardır. 200 dirhem tahsil edilirse 5 dirhemi zekât olarak verilir.

Zayıf olan alacaklar: Bu tür alacaklar mal kabul edilmeyen şeylerin karşılığıdır. Mehir, hul²⁷⁰ bedeli, kasten adam öldürmenin niyeti gibi mal karşılığı olmayan alacaklardır. Bu gibi alacaklar kabz edildikten sonra senenin devri ile beraber zekâtı çıkarılır.²⁷¹

Şâfîlere göre ise, koyun ve yiyecek cinsi alacaklar için zekât vacip degildir. Ancak alacak altın, gümüş ve ticaret malından ise peşin olsun borç olsun fark etmez zekâtı vaciptir. O alacak tahsil edildiği zaman zekâtını vermek gereki. Şâyet alacağın birkaç yıllık zekâtı verilmemiş ise, Remli'ye göre alacak alındığı zaman bütün geçmiş yılların zekâtı verilir. Ancak birinci yılın zekâtı çıkarıldıktan sora ikinci yıl için hesaplama yapılırken, birinci yılın zekâtı olarak verilen % 2,5 düşürüldükten sonra kalanın % 2,5'u ikinci yılın zekâtı olarak çıkarılır. Bu hesaplama son yıla kadar bu şekilde devam eder.²⁷²

3. Mal Sahibinin Ölümünün Zekâta Etkisi

Hanefî mezhebine göre, mal sahibinin ölümüyle, (vasiyet etmemişse) malın üzerinden zekât düşer. Hanefî mezhebinin delili: Zekât, bir ibâdetdir. Diğer ibâdetlerde olduğu gibi, ölümle düşmesi gerekir. Çünkü kişinin ölümüyle, malı artık kendisinin değil, varislerindedir.²⁷³

Şâfî mezhebine göre, mal sahibinin ölümüyle, maldaki zekât düşmez. Şâfî

²⁶⁹ es-Serahsî, a.g.e., c. II, s. 297.

²⁷⁰ Hûl: Kadının kocasına vereceği mal mukabilinde boşanmadır.

²⁷¹ Bkz. Zuhaylî, **İslâm Fıkıh Ansiklopedisi**, c. III, s. 280; es-Serahsî, **el-Mebsût**, II, 297; el-Cezerî, **el-Kitâbü'l-Fıkıh 'ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a**, c. II, s. 861.

²⁷² el-Cezerî, a.g.e., c. II, s. 861.

²⁷³ Kudûrî, **Metnu'l-Kudûrî**, s. 21; es-Serahsî, a.g.e., c. II, s. 185-186.

mezhebi, zekâtı, kişiye değil, mala ait bir yükümlülük olarak gördüklerinden, malın üzerinden bir yıl geçtiği için, zekât kulların borçlarında olduğu gibi, kişinin zimmetinde borç olur.²⁷⁴ Yani, bu malın zekâtının verilmesi gerekir. Hanefiler, zekâtı mali bir sorumluluktan ziyade, bir ibâdet olarak gördüklerinden, kişinin ölümüyle, zekâtın düşeceğini savunmuşlardır.

V. ZEKÂTIN VERİLECEĞİ KİMSELER

Zekâtın verilebileceği kimseler Kur'ân-ı Kerim'de sekiz sınıf olarak zikredilmiştir. *“Zekâtlar Allah'tan bir farz olarak ancak, yoksullara, düşkünlere, zekât toplayan memurlara, kalpleri İslâm'a ısındırılmak istenenlere, kölelere, borçlulara, Allah yolunda cihad edenler ve yolda kalanlara verilir. Allah her şeyi bilir, hüküm ve hikmet sahibidir.”*²⁷⁵ Bu âyet-i kerime zekâtın sekiz sınıf insana verilebileceğini açıklamaktadır.

Hanefî mezhebine göre zekât, bu sekiz sınıfın tamamına dağıtılabildiği gibi yalnızca birine de verilebilir. Şâyet verilen zekât nisabın altında ise evla olan tek bir şahsa verilmesidir.²⁷⁶

Şâfiî mezhebine göre ise evla olan zekâtın, Kur'ân-ı Kerim'de geçen sekiz sınıfa taksim edilmesidir. Bu sekiz sınıfın tamamı bulunmadığı takdirde aynı sınıftan en az üç kişiye verilmesi evladır. Bir görüşe göre tek bir fakire de verilebilir.²⁷⁷ Şâfiî mezhebinin delili: *“Zekâtlar yalnız fakirlerin ve miskinlerin... hakkıdır”*²⁷⁸ mealindeki âyetidir.

A. FAKİRLER

Sekiz sınıftan birincisi fakirler sınıfıdır. Kur'ân-ı Kerim'de fakirliğin ilk sırada zikredilmiş olması önemine binaendir.

Hanefî mezhebine göre fakir; bir kimsenin aslı ihtiyacı (evi, elbisesi, silahı, hizmetçisi vs.) dışında nisab miktarı mala sahip olmayan kimsedir. Şâyet nisâp miktarı mala sahip olsa da, eğer sahip olduğu mal gelir getirici (nâmi) değilse yine de fakir sayılır. Aynı şekilde fakir, bedenen sağlam ve çalışır durumda da olsa bu onun zekât almasına

²⁷⁴ eş-Şâfiî, *el-Umm*, c. II, s. 15.

²⁷⁵ Tevbe 9/60.

²⁷⁶ el-Cezerî, *el-Kitâbü'l-Fıkhî 'ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a*, c. II, s. 886.

²⁷⁷ el-Cezerî, a.g.e., c. II, s. 892.

²⁷⁸ Tevbe 9/60.

engel değildir. Hanefî mezhebinin bir görüşüne göre de ilim talebesinin kırk yıllık nafakası olsa bile zekât alabilir. Dolayısıyla bedenen sağlam ve çalışır durumda olmak zekât alıp almamak için ölçü değildir. Ölçü yoksulluk ve ihtiyaç sahibi olup olmamaktır.²⁷⁹

Şâfiî mezhebine göre ise çalışabilir durumda olan biri çalışma imkânı varsa fakir sayılmaz. Ancak çalışma imkânı yoksa veya çalışmak için iş bulamıyorsa fakir sayıldığı için zekât alabilir. Şâfiî mezhebine göre fakir, hiçbir malı olmayan veya malı olduğu halde ihtiyacını karşılamayandır.²⁸⁰

B. MİSKİNLER (YOKSULLAR)

Miskinler, zekâtta hisse almaya ikinci derecede hâk kazanan kimselerdir.

Hanefî mezhebine göre miskinın durumu fakirden daha kötüdür. Miskin hiçbir malı olmayan için kullanılır. Hanefî mezhebine göre kadının sahip olduğu altın ve gümüş takılar, kadını yoksulluktan çıkardığı için takısı olan kadına zekât verilmez.²⁸¹

Şâfiîlere göre ise miskin, fakire nazaran durumu biraz daha iyi olandır. Dolayısıyla Hanefî mezhebine göre miskin, malı olan fakat var olan malı ihtiyacını karşılamayandır. Şâfiîlere göre ise bu durumda olan fakir değil miskin sayılır. Kadının sahip olduğu ziynetleri ve âlimin ihtiyaç duyduğu kitapları, onları yoksulluktan çıkarmaz. Kadının takısı dışında, âlimin de kitapları dışında gelirleri yoksa İmam Şâfiî'ye göre fakir sayıldıkları için zekât alabilirler.²⁸²

C. ZEKÂT İŞLERİNDE ÇALIŞANLAR

Bunlar zekâtı toplamak için görevlendirilen memurlardır.

Hanefî mezhebine göre zekât görevlileri, Haşimi soyundan olmamak şartıyla zengin dahi olsalar sadece çalışmalarının mukabili olarak zekât alırlar. Şâyet zekât görevlileri ihtiyaç sahibi insanlar ise, zekât alabilen sınıftan sayıldıkları için onlara zekât

²⁷⁹ Bkz. el-Cezerî, a.g.e., c. II, s. 886; Zuhaylî, **İslâm Fıkıh Ansiklopedisi**, c. III, s. 358; es-Serahsî, **el-Mebsût**, c. II, s. 10.

²⁸⁰ el-Cezerî, a.g.e., c. II, s. 892.

²⁸¹ el-Cezerî, **el-Kitâbü'l-Fıkâhî 'ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a**, c. II, s. 886-887; Zuhaylî, **İslâm Fıkıh Ansiklopedisi**, c. III, s. 358.

²⁸² el-Cezerî, a.g.e., c. II, s. 892.

verilebilirler.²⁸³

Şâfiî mezhebine göre ise, şâyet zekât görevlilerine beytu'l-maldan bir maaş verilmiyorsa bunlara zekâttan bir hisse verilir. Eğer maaşlı iseler zekâttan ayrıca bir hisse verilmez.²⁸⁴ Ayrıca zekât görevlileri Kur'ân-ı Kerim'de zekât alabilenlerden bir sınıf olarak zikredildikleri için maaş almadıkları sürece zengin ve Haşimi soyundan olsalar bile zekâttan onlara bir hisse verilir.

D. MÜELLEFE-İ KULÛB (KALPLERİ İSLÂM'A ISINDIRILMAK İSTENEN KİMSELER)

Kalpleri İslâm'a ısındırılmak istenenlerin bir kısmı müslümandır, fakat imanları zayıftır, imanlarını ve Müslümanlıklarını kuvvetlendirmek için zekât verilebilir. Bir kısmı ise kâfir olanlardır. Kalpleri İslâm'a ısındırmak için İslâm'ın ilk dönemlerinde bunlara zekât verilmiştir. Ancak Hanefî ve Şâfiî mezhepleri her hangi bir surette kâfire zekât verilemeyeceği üzerinde ittifak etmişlerdir.²⁸⁵

Hanefî mezhebine göre kalpleri İslâm'a ısındırılacak olanlar üç sınıftır. Birinci sınıf olanlar; Hz. Peygamber (s.a.v)'in onları, ailelerini ve çevrelerini İslâm'a ısındırmak için zekât verdikleridir. İkinci sınıf olanlar ise; Müslüman olmuş, fakat İslâm'a tam gönül bağlamayanlardır. Bunlar, Hz. Peygamber (s.a.v)'in İslâm'da sebat etmeleri için zekât verdiği kimselerdir. Üçüncü sınıf olanlar da şerhlerinden korunmak için zekât verdikleri kimseler olmuştur. Ancak Hanefî mezhebi ulemasına göre, Allah İslâm'ı aziz kılmıştır. Her ne kadar Hz. Peygamber döneminde bu sınıfa zekât verilmişse de ihtiyaca binaen verilmiştir. Ancak Hz. Ömer döneminden itibaren İslâm'ın bunlara ihtiyaç duymadığına hükmedilmiş ve onlara zekâttan bir hisse verilmemiştir. Zira böyle bir sınıfın devam etmediğine sahabenin icma-i hâsıl olmuştur. Dolayısıyla Hanefî mezhebine göre zekâtın verilebileceği kimseler yedi sınıftır.²⁸⁶

Şâfiî mezhebine göre ise, müellefe-i kulûb (kalpleri İslâm'a ısındırılacak olan) sınıf aynen devam ediyor. Günümüzde de bu durumda olanlarla karşılaşıldığı takdirde onlara

²⁸³ es-Serahsî, **el-Mebsût**, c. III, s. 12.

²⁸⁴ el-Cezerî, a.g.e., c. II, s. 893.

²⁸⁵ Zuhaylî, **İslâm Fıkıh Ansiklopedisi**, c. III, s. 359.

²⁸⁶ el-Cezerî, **el-Kitâbü'l-Fikhî 'ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a**, c. II, s. 887.

zekâtтан hisse vermek gerekir. Şâfiî mezhebi uleması kalpleri İslâm'a ısındırılacak olanları birkaç gruba ayırmışlar.²⁸⁷

1. İslâmdaki niyetleri zayıf olanlar. Müslümanlıklarını küvvetlendirmek için kendilerine zekât verilir.

2. Bölgesinde ve halkı içinde yüksek mevkisi bulunan Müslüman kimselere zekât vermekle emsallerinin Müslüman olması beklenir.

3. Kâfir ülkelere yakın olan sınırlardaki kalelerde ikamet eden kişilere, savaş yaparak yakınlarından bulunan kafirlerin kötülüklerinden bizleri kurtarmaları için zekât verilir.

4. Zekât memurları göndermek mümkün olmayan bir kavmin zekâtlarını toplayacak olan kimselere de verilir.²⁸⁸

E. BORÇLULAR (GÂRİM)

Hanefî mezhebine göre borçlu olan bir kimse eğer borcunu ödedikten sonra bir nisâp miktarı malı kalmıyorsa ona zekât verilir. Ya da borcunu ödemeyecek durumda ise borçlu olanlar sınıfından sayılır. Hanefî mezhebinde borçlular sınıfından sayılabilmek için borçlu olmanın dışında başka şartlar aranmıyor.²⁸⁹

Şâfiî mezhebine göre ise, zekât alabilen borçlular birkaç gruba ayrılır. Bunlardan bir kısmı zekât alabilir bir kısmı ise borçlu olsa dahi ona zekât verilmez.

Birinci grup, iki kişinin arasını bulmak için borçlanan kişiler.

İkinci grup, halkın çıkarı için veya ammeye ait bir işi yapmak için örneğin bir camii yapmak veya bir köprü yapmak için borçlananlar. Bu iki grup zengin dahi olsalar borçlandıkları için onlara zekât verilir.

Üçüncü grup ise, kendi menfaati için borçlananlar. Bu durumda olanların zekât alabilmeleri malını helal yollardan harcamış olmasına bağlanmıştır. Şâyet malını haram

²⁸⁷ eş-Şâfiî, **el-Umm**, c. II, s. 40.

²⁸⁸ es-Serahsî, **el-Mebsût**, c. III, s. 13; el-Cezerî, **el-Kitâbü'l-Fıkhî 'ale'l-Mezâhibi'l-Erba'**, c. II, s. 892-893.

²⁸⁹ el-Cezerî, a.g.e., c. II, s. 887; Zuhaylî, **İslâm Fıkıh Ansiklopedisi**, c. III, s. 361.

yollarla harcayarak borçlanmış ise, ancak tövbe etmesi şartıyla ödemeyecek durumda olduğu borcu kadar ona zekât verilebilir.

Dördüncü grup ise; bir borca kefil olup ta borçlananlar. Başkasının borcuna kefil olanların, borçlular sınıfından sayılıp zekât alabilmeleri için hem kendisinin hem de borcuna kefil olduğu kişinin fakir olması gerekir. Veya kefil olduğu şahıs fakir değildir. Ancak malında tasarruf etmesi engellenmiş ise, böyle bir durumda da yinede zekât verilebilir.²⁹⁰

Bütün bunlardan anlaşılıyor ki Şâfiî mezhebine göre borçlu kendi şahsı için borçlanmış ise fakir olmadıkça zekât almaz. Amme menfaati için borçlanmış ise zenginde olsa fakirde olsa zekât alabilir.

F. KÖLELER

Kur'ân-ı Kerim'de zikredien gruplardan biri de özgürlüğünü elde etmek için efendisi ile anlaşma yapan kölelerdir. Bu tür kölelere mukâtep köle denir.

Hanefî mezhebine göre anlaşmalı köleye zekât verilebilmesi için, kölenin Haşimi soyundan olmaması gerekir. Bir de fakir olması gerekir.²⁹¹

Şâfiî mezhebine göre ise, anlaşmalı köle ancak birkaç şartla zekât alabilir.

Birincisi; mukâtep kölenin Müslüman olması gerekir.

İkincisi; kölenin serbest kalmak için efendisiyle yapmış olduğu anlaşmanın gerçek bir anlaşma olduğu tespit edilmiş olmalıdır.

Üçüncüsü; mukâtep köle, hür olmak için sahibiyile anlaştığı miktarda mala sahip olmaması gerekir.

Dördüncüsü; mukâtep kölenin anlaştığı sahibi köleye zekât veren kişilerden olmamalıdır. Çünkü köle serbest kalmadığı sürece kazancı sahibine aittir. Dolayısıyla böyle bir durumda zekâtın şartlarından olan temlik hem zekâtı veren hem de alan içinde gerçekleşmemiş olacaktır.

²⁹⁰ el-Cezerî, **el-Kitâbü'l-Fıkhî 'ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a**, c. II, s. 893-894; es-Serahsî, **el-Mebsût**, c. III, s. 13.

²⁹¹ el-Mevsili, **el-İhtiyar**, c. I, s. 154.

Şâfî mezhebine göre sayılan bu şartlar mukâtepe kölede mevcut ise ona zekâtтан bir hisse verilir.²⁹²

G. ALLAH YOLUNDA ÇALIŞANLAR

Ebû Yusuf'a göre Allah yolunda çalışanlardan kasıt, gönüllü olarak savaşıp cihad edenlerdir. Bunların maaşlı olmamaları durumunda nafaka, silah vs. ihtiyaçlarını temin etmeleri için zekât verilir. Ebû Hanife ve İmam Muhammed'e göre hac yolunda olanlar da Allah yolunda çalışanlar kapsamına girerler. Dolayısıyla hacca gitmek isteyenlere de hacca gidiş ile dönüşüne yetecek miktarda zekât verilebilir.

Bir diğer görüşü göre de "Allah yolundan" kasıt Allah'a yaklaştıran bütün işler olarak anlaşılmasıdır yönündedir. Dolayısıyla Allah yolunda çalışanlar sınıfı bütün hayır işlerini kapsamaktadır.²⁹³

Şâfî mezhebine göre ise, Allah yolunda çalışanlar cihada giden gazilerdir. Bunlar zengin dahi olsalar maaş almadıkları sürece onlara zekât verilir.²⁹⁴

H. YOLDA KALMIŞ OLANLAR

Yolda kalanlardan gaye, malıyla bağlantısı kesilenlerdir. Evinde zengin olsa bile yolculukta parası veya malı bitirse ihtiyacını giderebileceği kadar zekât verilir.

Hanefî mezhebine göre, yolda kalanlar eğer memleketlerinde zengin iseler, imkânları varsa borçlanmaları zekât almalarından daha evladır.²⁹⁵

Şâfîlilere göre ise, yolda kalanların yaptıkları yolculukları bir günah işlemek üzere başlatılmışsa bu yolculuk bunun dışında kabul edilir. Dolayısıyla bu durumdakilere zekât verilmez. Bu sınıftan sayılabilmeleri için yolculuğun mubah bir yolculuk olması ve yolculukta iken zekâta da ihtiyaç hâsıl olmalıdır.²⁹⁶

²⁹² el-Cezerî, a.g.e., c. II, s. 894; es-Serahsî, a.g.e., c. III, s. 12.

²⁹³ Zuhaylî, **İslâm Fıkıh Ansiklopedisi**, c. III, s. 359.

²⁹⁴ el-Cezerî, **el-Kitâbü'l-Fıkhî 'ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a**, c. II, s. 894; es-Serahsî, **el-Mebsût**, c. III, 13.

²⁹⁵ el-Cezerî, a.g.e., c. II, s. 887; Zuhaylî, a.g.e., c. III, s. 363.

²⁹⁶ el-Cezerî, a.g.e., c. II, s. 893; Zuhaylî, a.g.e., c. III, s. 363; es-Serahsî, a.g.e., c. III, s. 14.

VI. SADAKA-İ FITİR

A. SADAKA-İ FITİRİN HÜKMÜ

Sadaka-i fitir, Hicretin ikinci yılında vacip kılınmıştır.

Hanefî uleması, Hz. Peygamberin “*Zengin olunmadan sadaka vermek yoktur,*” hadisi ile “*her bir hür, küçük veya büyük kul için yarım sâ’ verin*” hadislerini delil göstererek sadaka-i fitrın vacip olduğunu söylemişler.²⁹⁷

Şâfiî mezhebinde hüküm açısından farz ile vacip ayrımı bulunmadığı için sadaka-i fitrın hükmü farz olarak kabul edilmiştir.²⁹⁸

B. SADAKA-İ FITİRİN VÜCUBUNUN ŞARTLARI

Hanefî mezhebine göre sadaka-i fitrın vücubunun şartları üç tanedir.

1-Müslüman olmak: Bütün ibâdetlerde olduğu gibi sadaka-i fitrın vücubu için de Müslüman olmak şartı geçerlidir. Dolayısıyla sadaka-i fitir gayrimüslime hiçbir surette vacip değildir.

2-Hürriyet: Sadaka-i fitrın vücubunun ikinci şartı da hür olmaktır. Dolayısıyla sadaka-i fitir köle üzerine vacip değildir. Çünkü kölenin fitir sadakası kölenin kendisine değil, sahibi üzerine vaciptir. O halde köle sahibi kölesinin fitir sadakasını vermek zorundadır.

3-Aslî ihtiyaçlarından fazla nisâp miktarı mala sahip olmak: Aslî ihtiyaçlarından gaye kişinin ve bakmakla yükümlü olduğu şahısların, barınma, yazlık kışlık elbise, bineği, silahı ve yiyecekleridir. Müslüman bir kimse bu malların dışında nisâp miktarı olan 200 dirhem gümüşe tekabül eden yaklaşık 390 TL’ ye sahip olur ve bayram sabahına ulaşırsa fitir sadakasını vermesi vacip olur.²⁹⁹

Şâfiîlere göre de fitir sadakasının vücubunun şartı üçtür.

1- Müslüman olmak: Bu şart aynı Hanefîlerde olduğu gibidir. Ancak Şâfiîlere göre

²⁹⁷ el-Cezerî, **el-Kitâbü'l-Fıkhî 'ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a**, c, II, s. 895.

²⁹⁸ eş-Şâfiî, **el-Umm**, c. II, s. 43.

²⁹⁹ el-Cezerî, a.g.e., c. II, s. 895; Zahit Demirel, **Hanefî ve Şâfiî fıkhdında zekâtla ilgili farklı görüşler**, Yüksek lisans çalışması, Van 2007, s. 73.

Gayri Müslim, Müslüman olan hizmetçisinin ve nafakasından sorumlu olduğu Müslüman yakınlarının fitir sadakasını vermek zorundadır.

2- Hürriyet. Fitir sadakası kölenin kendisine vacip değildir, ancak köle sahibi kölenin fitir sadakasından sorumludur.

3- Bayram akşamı ve sabahı kendisinin ve bakmakla yükümlü olduğu hanımı, ana-babası, çocukları ve kölesinin barınma ve diğer ihtiyaçlarından fazla “küt” diye tabir edilen azıklarının olması gerekir. Aynı zamanda bu şartları taşıyan bir Müslüman’ın bayram akşamının güneş batışına ulaşması da gerekir. Güneşin batışından önce ölüm gerçekleştiği takdirde o yılın fitir sadakasının Farziyeti de düşer. Aynı şekilde güneş battıktan sonra doğan biri için de sadaka-i fitri vacip değildir. Güneşin batışından sonra kıyılan nikâh neticesinde babaya vacip olan fitir sadakasının vücutbiyyeti kocaya geçmez. Güneşin batışından sonra Müslüman olan biri için de aynı şey söz konusudur. Ona da o yılın fitir sadakası vacip değildir.³⁰⁰

C. ÜZERİNE SADAKA-İ FITİR VACİP OLAN KİMSELER

Hanefî mezhebine göre, sadaka-i fitir vücutunun şartlarını taşıyan bir kimseye vacip olduğu gibi, o kişinin bakmakla yükümlü olduğu kimselerin fitir sadakasını ödemesi de vaciptir. Bunlar:

1-Bir kimsenin bulûğ çağına erişmeyen çocukları.

2-Hizmetçileri; kadın erkek fark etmez.

3-Akıl hastası olup da bulûğ çağını eren çocuklar. Zira akıllı olan bâliğ çocuklar fakir olsalar bile fitir sadakaları babaları üzerine vacip değildir.

Hanefî mezhebine göre koca hanımının fitir sadakasını vermekle mükellef değildir. Zira kocanın karısı üzerindeki velâyeti tam değildir. Fakat bir kimse hanımının ve büyük çocuklarının fitir sadakalarını onlardan izin almadan öderse istihsânen geçerli kabul edilmiştir.³⁰¹

³⁰⁰ el-Cezerî, *el-Kitâbü'l-Fıkhî 'ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a*, c. II, s. 897; Zahit Demirel, *Hanefî ve Şafîî fıkhında zekâtla ilgili farklı görüşler*, Yüksek lisans çalışması, Van 2007, s. 75.

³⁰¹ el-Cezerî, a.g.e., c. II, s. 896.

Şâfiî mezhebine göre de fitir sadakasının vücubunun şartlarını taşıyan kimseler kendi fitir sadakalarından mükellef oldukları gibi bakmakla mükellef olduklarının fitir sadakalarını ödemekten de sorumludurlar. Şâfiîlere göre bir kimsenin nafakasından sorumlu olduğu kimseler dört gruptur.

1- Ric'i talakla boşanmış dahi olsa kişinin hanımı, şâyet boşanmış kadın hamile ise, boşanma bâin talakla dahi olmuş olsa nafaka takdir edilmediği sürece boşanan kadının fitir sadakası boşayan kocası üzerine vaciptir. Aynı şekilde eğer onlara bir nafaka bağlanılmamışsa; kölenin fitir sadakası sahibi üzerine, hizmetçilerin ise patronları üzerine vacip olur.

2- Bir kimsenin fakir olan ana-babası ve yukarıya doğru asılları.

3- Bir kimsenin bulûğ çağına ermemiş çocuklarının fitir sadakası da babaları üzerine vaciptir. Şâyet bulûğ çağına ulaşan çocuklar fakir iseler onların fitir sadakaları da babaları üzerine vaciptir.

4- Müslüman Köleler, bunların fitir sadakaları da sahipleri üzerine vaciptir. Bu dört maddede sayılanların nafakaları kimlere ait ise onların fitir sadakaları da aynı kişiye aittir.³⁰²

D. SADAKA-İ FITRİN VÂCİP OLMA VAKTİ

Hanefî mezhebine göre sadaka-i fitir bayram sabahı fecrin doğuşuyla vacip olur. Geniş zamanlı bir emirdir. Ölmeden önce her hangi bir zamanda vermek yeterli olur. Ancak bayram namazına gelmeden önce ödemek müntahaptır. Bunun dışında Ramazanın başında verebileceği gibi Ramazandan bir yıl veya on yıl sonra da edâen verilebilir. Her ne kadar Ramazandan önce de ödenebilir yönünde görüş varsa da muteber olan görüşe göre Ramazandan önce vermek caiz değildir. Bayram sabahı fecrin doğuşuyla vacip olduğu için, fecrin doğuşundan sonra Müslüman olan birine ve fecrin doğuşundan sonra doğan bebeğe fitir sadakası vacip olmaz. Hanefî mezhebinin delili: Bu, yerine getirilmesi gereken bir zekâttır, diğer malların zekâtında olduğu gibi, vaktinden önce yerine getirilebilir,³⁰³

³⁰² el-Cezerî, **el-Kitâbü'l-Fıkhî 'ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a**, c. II, s. 898.

³⁰³ Merğînânî, **el-Hidâye**, c. II, s. 299.

bunda bir sakınca yoktur. Ramazan ayının içinde de verilebileceği görüşü vardır.

Şâfiî mezhebine göre fitir sadakası dar vakitli bir ibâdetdir. Bayram akşamı güneşin batışından sonra vacip olur. Ramazanın birinci gününden itibaren verilebilir. Ancak, bayramın birinci günü güneşinin batışına kadar mazerete binaen geciktirilebilir. Mazeretsiz bayramın birinci günü güneşin batışına kadar geciktirmek veya güneşin batışından sonraya bırakmak caiz değildir. Bir kimse bayram akşamı güneşin batışında hangi memlekette ise fitir sadakasını da orda vermesi vaciptir. Şâyet daha önceden fitir sadakasını vermiş ise bayram akşamı bulunduğu yerde tekrardan vermesine gerek yoktur. Şâfiî mezhebinin delili: Kurban ibâdetinde olduğu gibi, fitir sadakasının da, bir vakti vardır. Vaktinden önce yerine getirmek için acele etmek caiz değildir.³⁰⁴

E. SADAKA-İ FITİR MİKTARI

Hanefî mezhebine göre fitir sadakasının miktarı yarım sâ' ile bir sâ' olarak takdir edilmiştir. Zira buğdaydan verilmek istenildiği zaman yarım sâ', arpa, hurma ve kuru üzümünden ise bir sâ' verilir. Ancak Ebû Hanefî'ye göre buğday unu da buğday gibi kabul edilmiş, verilmek istenildiği zaman buğday unundan yarım sâ' verilir. Arpanın unu da arpa gibi kabul edilmiş, verilmek istenildiği zaman bir sâ' verilir. Ebû Yusuf'a göre ise, fakirin ihtiyacının giderilmesi hususunda buğday unu buğdaydan, parada undan daha hayırlıdır. Zira fitir sadakasının hikmeti fakirin ihtiyacını gidermektir. O halde fakirin ihtiyacı en çok neye varsa fitir sadakasını ondan vermek en uygun olanıdır. Dolayısıyla Hanefî fukahası fakir için en menfaatlı olanı takdir etme yönüne gitmişler.³⁰⁵

Şâfiî mezhebine göre ise, sadaka-i fitrin miktarı bir sâ'dır. Fitir sadakası olarak verilmesi gerekenler ise; fitir sadakasını vermek isteyeninin yaşadığı beldenin veya şehrin genel yiyecek maddeleridir. Her ne kadar fıkıh kitaplarında bunlar; buğday, arpa, darı, dövme, hurma, pirinç, kuru üzüm ve akt (kaymağı çıkarılmış kurutulmuş süt) olarak sayılsa da Şâfiî'ye göre belirli bir madde yoktur. Ancak en değerlisi hangisi ise ondan verilir.³⁰⁶

³⁰⁴ Nevevî, **el-Mecmû'**, c. VI, s. 155 vd.

³⁰⁵ Zuhaylî, **İslâm Fıkıh Ansiklopedisi**, c. III, s. 391.

³⁰⁶ eş-Şâfiî, **el-Umm**, c. II, s. 58.

İmam Şâfiî'nin bir görüşüne göre de öşre tabi olan hububat ve meyveler sadaka-i fitır olarak çıkarılabilir. Ancak önemli olan fakirin lehine uygun hareket etmektir. Şâfiî mezhebine göre bütün bu yiyecek sınıflarında bir fitır sadakası olarak çıkarılması gereken miktar bir sâ'dır.³⁰⁷

F. KOCANIN, KARISININ FİTRESİNİ VERİP VEREMEYECEĞİ MESELESİ

Hanefî mezhebine göre, kocanın, karısı için fitır sadakası vermesi gerekmez. Hanefî mezhebinin delili: Zekât iki kısımdır. Biri malın zekâtıdır, diğeri de bedenın (fitır) zekâtıdır. Malın zekâtı verilirken, başkasının zekâtla yükümlülük sebebi, kendisine yüklenmediği gibi, bedenın zekâtında (fitır) da, başkasının (eşinin) sorumluluğunun, kocaya yüklenmemesi gerekir.³⁰⁸

Şâfiî mezhebine göre ise, bu fitre, kocaya gereklidir.³⁰⁹ Şâfiî mezhebinin delili: Fitır sadakası, kişinin bakmakla yükümlü olduğu kimselere de gereklidir, bu kişilerin de fitre vermeleri gerekir. Kişi, diğeri nafakalarda olduğu gibi, karısına bakmakla yükümlü olduğundan, karısının da fitresini çıkarmalıdır. Şâfiî, meseleye İbn Ömer'den rivâyet edilen: “Hz Peygamber, bize, küçük, büyük, hür, köle, bakmakla yükümlü olduğumuz kimselerin fitır sadakasını emretti.”³¹⁰ şeklindeki nakli delil getirmiş ve kişinin bakmakla yükümlü olduğu kişilerin fitresini vermekle yükümlü olduğunu belirtmiştir.³¹¹

VII. ZEKÂT KONUSUNDAKİ BAZI İHTİLAFLAR

1. Hanefî mezhebine göre, İslâm'dan çıkan (mürted olan) kimsenin malından zekâtın farziyeti düşer. Şâfiî mezhebine göre, İslâm'a dönünceye kadar mürtede zekât, askıda kalarak vacib olur.
2. Hanefî mezhebine göre, anlaşmalı (mukâtep) köle üzerinde zekât vacip değildir. Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'e göre ise, borçlu kölenin kazancı her halükarda sahibine aittir. Dolayısıyla mukâtep kölenin kazancı sahibi tarafından teslim alındıktan sonra senenin devriyle beraber zekâtı vacip olur. Şâfiî mezhebine göre, anlaşmalı (mukâtep)

³⁰⁷ eş-Şâfiî, a.g.e., c. II, s. 59.

³⁰⁸ es-Serahsî, **el-Mebsût**, c. III, s. 45; Kudûrî, **Metnu'l-Kudûrî**, s. 23.

³⁰⁹ eş-Şâfiî, **el-Umm**, c. II, s. 63.

³¹⁰ Buhârî, “Zekât”, 1504, 3, 369; Müslim, “Zekât”, 984, 2, 677.

³¹¹ eş-Şâfiî, a.g.e., c. II, s. 62-63.

köle tam hürriyetini henüz kazanmadığından tam mülkiyete sahip olduğu kabul edilmez. Tam mülkiyete sahip olmadığı içinde kazandığı malın zekâtını vermekte üzerine vacip olmaz.

3. Akıl ve bülûğu, ibâdetlerde vücubun şartı olarak kabul eden Hanefî mezhebi uleması, akıl hastasının ve bulûğ çağına gelmemiş çocuğun malında zekâtın vacip olmadığı yönünde görüş beyan etmişler. Şâfiî mezhebine göre, akıl hastasının ve çocuğun malından da zekat alınır. Ancak bu sorumluluk veliye yüklenmiştir.
4. Ebû Hanife, Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'e göre bir maldan zekâtın vacip olabilmesi için senenin başında ve sonunda nisâp miktarına ulaşmasına itibar edilir. Ancak Şâfiî mezhebine göre zekât vacip olan malın senenin tamamında nisâp miktarının altına düşmemesi gerekir.
5. Hanefî mezhebine göre nisâp miktarı hesaplanmasında altın ile gümüş birbirlerini tamamlar. Şâfiî mezhebine göre ise, nisâp miktarı hesaplamasında altın ile gümüş aynı cins kabul edilmezler. Aynı cins kabul edilmedikleri için de nisâp miktarı hesaplamasında birbirlerini tamamlayamazlar.
6. Nisâp miktarına ulaşan malda zekâtın vacip olması için malın tam mülkiyetle elde bulunması gerekir. Hanefî mezhebine göre tam mülkiyet, mülkiyetin aslı ile birlikte zilyet (kendi eli altında bulundurma)dır. Hanefîlerin bir başka görüşüne göre de tam mülkiyet, malın elde bulunması veya mal sahibinin belli olmasıdır. Şâfiî mezhebine göre ise tam mülkiyet, mülkiyetin aslının bulunması ve tasarruf yetkisine sahip olunmasıdır. Dolayısıyla tam mülkiyet malın menfaatiyle beraber sahibinin tasarrufunda olması ile gerçekleşir.
7. Hanefî mezhebi ulemasına göre senenin devri (havelan-ı havl), ekin ve meyvelerdeki öşür (1/10) ile maden ve definelerdeki humus (1/5) için şart değildir. Bunların dışında kalan altın, gümüş, ticaret malları, hayvanlar vs. gibi mallarda zekâtın vacip olması için bir kameri yılın geçmesi şarttır. Buna göre sene başında nisâp miktarına ulaşan mal, sene sonunda yine aynı nisâp miktarına sahip ise havelan-ı havl gerçekleşir. Şâfiî mezhebine göre, senenin devri (havelan-ı havl) hangi cins malda şart olduğu hususunda Hanefî mezhebi ile aynı görüştedir. Ancak İmam Şâfiî, Hanefî mezhebinden farklı olarak ticaret malını, ana sermaye ile ana sermayenin kazancı olarak ayırmış ve havelan-ı havl noktasında farklı değerlendirmiştir. İmam Şâfiî'ye göre havelan-ı havl'ın sene boyunca devam etmesi gerekir. Buna göre sene başında nisâp miktarına

ulaşan malın sene ortasında da nisâp miktarının altına düşmemesi gerekir. Düştüğü takdirde havelan-ı havl bozulmuş olur.

8. Hanefî mezhebine göre, sene ortasında satın alınan, hibe edilen veya miras yoluyla kazanılan mal eğer nisâp miktarına ulaşan ana sermaye ile aynı cinsten ise bir kabul edilir. Sene sonunda da ikisinin hesabı beraber çıkarılır ve öylece de zekâtı verilir. Şâfiî mezhebine göre ise, bu şekilde kazanılan mal, ana sermaye ile aynı cinsten ise, nisâp miktarı hesaplanmasında birleştirilir. Ancak havelan-ı havl de birleştirilemez.
9. Hanefî mezhebine göre, zekat verirken niyet şarttır. Niyet etmeden ödenen zekâtın geçerli olup olmayacağı ile ilgili Hanefî mezhebi fukahası ihtilâfa düşmüştür. İmam Muhammed ile İmam Züfer'e göre niyet getirmeksizin malın tamamının zekâtı bir anda verilmiş ise zekât geçerlidir. Ebû Yusuf'a göre ise, zekât bütün olarak verildiği zaman niyet söylenilmemiş olsa bile zekât geçerlidir. Şâfiî mezhebinde de niyet, zekâtın ödenmesinin şartı olarak kabul edilmiştir. Ancak niyetin dil ile telaffuz edilmesi şart değildir. Kalben niyet etmek ise vaciptir, dil ile söylemek ise sünnettir. Hanefî mezhebi ulemasına göre zekâtın ödenmesinde vekil tayin edildiği zaman müvekkilinin niyeti geçerlidir.
10. Ebû Hanife'ye göre kadının malı bir yönüyle kocanın malı sayıldığı için eşlerin birbirlerine verecekleri zekât geçerli değildir. Ancak Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'in görüşüne göre erkeğin eşine vereceği zekât geçerli olur. Fakat kadının, eşine (kocasına) vereceği zekât geçerli olmaz. İmam Şâfiî'ye göre ise, erkeğin karısına şahadeti kabul olacağından, koca zekâtını karısına verebilir. Ancak kadının kocasına zekâtını vermesi kabul edilmemiştir.
11. Hanefî mezhebine göre mal, para, altın, gümüş, buğday, arpa, hayvan cinsleri, elbiseler, vs. gibi insanların sahip oldukları şeylerin zekatı verilmelidir. Şâfiî mezhebine göre mal tarifi de yukarıdaki tarifi benzeridir. Dolayısıyla her iki mezhep imamlarının yaptıkları tariflerde ortak nokta, insan ihtiyacını karşılamasıdır. Fakat İmam Şâfiî haramı ihtiyaç kabul etmediği için, haram olan şeyler elde edilmiş olsa bile onları mal tanımı dışında bırakmıştır.
12. Evcil hayvan ile yabani hayvan çiftleşmesi neticesinde doğan hayvanlara zekâtın düşüp düşmeyeceği konusunda ihtilâfa düşmüşlerdir. Hanefî mezhebine göre, anne vahşi ise doğan yavru ehli hayvana benzese bile sâime hayvandan sayılmaz. Şâfiî mezhebine göre ise, ehli ve vahşi hayvanın çiftleşmesi neticesinde doğan yavru herhalukarda vahşi

hayvandan sayılacağı için zekâta tabi olmaz.

13. Hanefî mezhebine göre, koyunların zekâtında erkek-dişi karışımından herhangi birisi verilebileceği gibi sadece erkek koyunlara dişi koyun, sadece dişi koyunlara da erkek koyun zekât olarak çıkarılabilir. Nisaba ulaşan sâime hayvanların tamamı koyunsa koyun verilir. Keçi ise keçi verilir. Şâfiî mezhebine göre ise, koyun yerine keçi alınabildiği gibi keçi yerine de koyun alınabilir.
14. Ebû Hanife ve İmam Muhammed'e göre bir yaşını doldurmamış oğlak ve kuzular zekâta tabi değildir. İmam Ebû Yusuf'a göre ise, sürünün içinde koyun veya keçinin varlığına bakılmaksızın kuzuların ve oğlakların sayısı nisâp miktarına ulaşıyorsa zekâta tabi olur. İmam Şâfiî'nin kavli-i cedidine göre kuzular ve oğlaklar zekâta tabi kabul edildikleri gibi zekât olarak da kuzu verilebilir. İmam Şâfiî'nin kavli-i kadimine göre ise, kuzular ve oğlaklar zekâta tabidirler. Ancak zekât olarak verilmezler.
15. Otlarak beslenen sığırların sayısı kırk olunca zekât olarak verilecek şey konusunda iki mezheb imamları ihtilâf etmişlerdir. Ebû Hanife'ye göre belirlenen bu sayıların aralıkları zekâta tabi değildir. Ancak kırk ile altmış aralığı istisna edilerek zekâta tabi tutulmuştur. Buna göre sığır sayısı kırk olunca "müsinne" verilir. Kırkın üzerindeki fazlalık için de örneğin kırk bir olursa, "musinne" ile "müsinnenin" kırkta biri verilir. Kırk iki olursa; "müsin" ile "müsinnenin" yirmi de biri verilir. Bu hesaplama altmışa kadar böyle devam eder. İmam Şâfiî'ye göre ise, belirlenen aralıklar için af vardır. Onlara zekât düşmez. Ancak sayının kırka ulaşmasıyla zekât olarak sadece iki yaşını doldurmuş dişi bir dana (müsinne) verilir. İmam Şâfiî'nin görüşünden anlaşılan, zekât olarak verilmesi gereken "müsinne" dir. "Müsin" zekât olarak verilmez.
16. Nisap miktarına ulaşmış develerin zekâtı olarak verilecek koyunun vasfı konusunda mezhepler ihtilâf etmişlerdir. Hanefî mezhebine göre zekât olarak verilecek olan, koyun olsun keçi olsun bir senesini bitirmiş, ikinci seneye girmiş olması gerekir. Aynı zamanda hastalıklı olmaması da gerekir. Şâfiî mezhebine göre ise, eğer zekât koyun cinsinden verilmek isteniliyorsa, koyunun bir yaşını bitirmiş olması gerekir. Ancak süt dişini atmış olması şartıyla altı aylık kuzuda zekât olarak verilebilir. Eğer zekât keçi cinsinden verilmek istenilirse, verilecek olan keçinin iki yaşını bitirmiş üç yaşına girmiş olması gerekir. Ayrıca zekâtı verilmek istenilen develer özürlü olsalar bile, zekât olarak verilecek koyun ve keçilerin sağlıklı olması gerekir.
17. Yüz yirmiden fazla olan develerde ise mezhepler zekat olarak ne verileceği konusunda

- da ihtilâfa düşmüşler. Şâfiî mezhebine göre, yüzyirmiden sonra, her on deve, zekât farzını gerektirir. Her kırk deve, üç yaşına girmiş dişi deve, (bint-i lebûn), her ellide, dört yaşına girmiş dişi deve (hukka) verilir.
18. Ebû Hanife'ye göre atlara zekât düşer, İmam Şâfiî, Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'e göre ise ticaret amaçlı olmayan atlara zekât düşmez.
 19. Hanefî mezhebine göre, ceylan ve koyun gibi, iki cinsin birleşmesinden doğanlar, (koyunun anne olması şartıyla) zekât malına eklenir ve bunlara zekât gerekir. Şâfiî mezhebine göre ise, bu şekilde bir doğumla meydana gelenlerin zekâtı gerekmez.
 20. Hanefî mezhebine göre, birleştirilen hayvanların nisâp miktarı hesaplamasında her bir ortağın hayvanı ayrı hesaplanır. Şâfiî mezhebine göre ise, aynı cinsten hayvanların ortak olması durumunda belli şartlara riâyet edildiği takdirde ancak zekâta tabi olur.
 21. Dirhem ve miskalin grama dönüştürme hesabında iki mezhep ulamasının görüşü farklı olmuştur. Hanefî mezhebine göre, gümüşün nisabı örfî dirheme göre 218,2 dirhem olarak tespit etmiştir. Bunun gram olarak ta karşılığı 710,2 gramdır. Şâfiî mezhebine göre ise, örfî dirheme göre gümüşün nisabı 157,5 dirhemdir. Bunun gram olarak ta karşılığı 512 gramdır. Hanefî mezhebine göre bir şer'i dirhem 700 gr olur. Şâfiî mezhebine göre ise bir ser'i dirhem 641,6 gr olur. Miskal de dirhem gibi farklı değerlendirilmiştir. Hanefî mezhebine göre zekâtın nisabı, örfî miskale göre, 96 gram, ser'i miskale göre ise, 100 gramdır. Şâfiî mezhebine göre ise, örfî dirheme göre, 115,2 gram, şer'i dirheme göre ise, 86,4 gram olur.
 22. Ayrıca Hanefî mezhebi fakihlerinden Serahsî ile İbn Âbidîn'ne göre altın ve gümüş, ne surette olursa olsun ister eritilmiş olsun, ister işlenilmiş olsun, ister takı (süs eşyası) olarak kullanılsın fark etmez nisaba ulaştığı zaman senenin devriyle beraber mutlak olarak zekâta tabi olurlar. Şâfiî mezhebine göre ise kadının takı (süs) olarak kullandığı altın ve gümüşler zekâta tabi değildir. Ancak kadının kullandığı takılar 200 dinar ve insanların gözüne takı olarak yansımayacak kadar aşırı ise, takılması haram kabul edildiği gibi kullanılan takıların tamamı zekâta tabi olur.
 23. Hanefî mezhebi ulemasına göre karışık (mağşuş) madenlerde, oranı fazla olana göre çıkarılır. Şâfiî mezhebine göre ise altın ve gümüşün diğer madenlerle karışımı durumunda her biri kendi başına nisâp miktarına ulaşmadıkça zekâta tabi olmaz.
 24. Hanefî mezhebine göre, mehrini almadığı müddetçe kadına üzerine zekât vacip olmaz. Şâfiî mezhebine göre ise, kadın mehrini teslim almamış olsa bile zekâtını ödemek

kadına vacip olur.

25. Hanefî ve Şâfiî mezhebi uleması, bir malın ticaret malı sayılabilmesi için ticari niyetin şart olduğunda ittifak etmişler. Ancak hangi durumda niyet etmenin gerekli olduğu hususunda ihtilâfa düşmüşler. Hanefî mezhebine göre ticari niyetin, ticaret ile birlikte olması gerekmektedir. Bir malın ticaret malı sayılabilmesi için sadece ticari niyet yeterli değildir. Niyetle beraber fiilde de gerçekleşmelidir. Ayrıca Hanefî uleması ticari niyetin, ticaretin başlangıcında gerçekleştirilmesi gerekli görmüşlerdir. Şâfiîlere göre ise, ticaretin başlangıcında niyet etmeyi yeterli görmemişler.
26. Malın artan olması konusunda iki mezheb imamları ihtilaf etmişlerdir. Hanefî mezhebine göre, zekât verilecek olan mala eklenir ve hepsinin üzerinden bir yıl geçince, zekâta tabi olur. Şâfiî mezhebine göre, mal-i müstefâd, zekât malına eklenmez.
27. Bir malın ticaret malı sayılabilmesi için bazı şartların bulunması gerekir. Bu şartların bir bölümünde mezhepler ittifak etmişler. Bir bölümünde ise ihtilâf etmişler. Altın ve gümüş piyasada para olarak kullanıldıkları için ticaret malı olarak kabul edilmemişler. Hanefî mezhebine göre, ticaret malının zekâta tabi olması için dört şart ileri sürmüşlerdir. Şâfiî mezhebine göre ise altı şart gereklidir.
28. Ticaret mallarının zekatının nasıl ödeneceği konusunda ihtilaf edilmiştir. Ebû Hanife'ye göre fakirler için en avantajlı olan parayla yapılır. Ebû Yusuf'a göre ise ticaret malı hangi parayla satın alınmışsa o mal aynı parayla kıymetlendirilir. İmâm Muhammed'e göre de ticaret malının kıymetlendirilmesi tedavülde olan parayla yapılır. Şâfiî mezhebine göre ise, ticaret malı altın karşılığında satın alınmış ise altın ile kıymetlendirilir, gümüş ile satın alınmış ise malın nisabı gümüş ile kıymetlendirilir.
29. Ticaret mallarında zekâtın misli veya kıyemi olarak ödenmesi konusunda ihtilaf etmişler. Hanefî mezhebine göre mal sahibi malın ayni ile kıymeti arasında tercih etmekte serbesttir. İmam Şâfiî'nin kavli-i cedidine göre, malın aynından çıkarmak caiz görülmemiştir. Ona göre zekât ancak malın kıymetinden çıkarılır. İmam Şâfiî'nin kavli-i kadimine göre de ticaret malının zekâtını malın aynından çıkarmak vacip kabul edilir. Şâfiî mezhebinin bir diğer görüşüne göre de Hanefî mezhebinde olduğu gibi mal sahibi, malın ayni ile kıymeti arasında tercih etmekte serbesttir.
30. Hanefî ve Şâfiî uleması maden ve rikâzın gerek ifade ettikleri mana bakımından gerekse zekât oranlarıyla ilgili görüşleri farklı olmuştur. Hanefî mezhebine göre maden

ve rikâz aynı manayı ifade eder. Şâfiî mezhebine göre ise maden ve rikâzdan her biri ayrı ayrı anlamları ifade eder.

31. Hanefî mezhebine göre borç zekâtın vücbiyyetini engeller. Çünkü borçlunun elinde bulunan mal borçluya değil alacaklıya aittir. Şâfiî mezhebine göre ise, borçlunun elinde bulunan mal borçlunun tasarrufunda olduğu için kendisininmiş gibi kabul edilir. Senesi dolunca da zekâtını verir. Dolayısıyla Şâfiîlere göre borç zekâtın vücbiyyetini düşürmez.
32. Ebû Hanife'nin görüşüne göre alacaklar; kuvvetli alacak (mal karşılığı gerçekleşen alacak), orta derece alacak (ev kirası gibi) ve zayıf alacak (mehir, hul', diyet alacağı) şeklinde üç kısımdır. Kuvvetli alacağın geçmiş yıllara dönük zekatı verilir. Orta dereceli alacaklarda 200 dirhem alınır 5 dirhem zekatı verilir. Şâfiîlere göre ise, koyun ve yiyecek cinsi alacaklar için zekât vacip değildir. Ancak alacak altın, gümüş ve ticaret malından ise peşin olsun borç olsun fark etmez zekâtı vaciptir.
33. Hanefî mezhebine göre, mal sahibinin ölümüyle, (vasiyet de etmemişse) malın üzerinden zekât düşer. Şâfiî mezhebine göre ise, mal sahibinin ölümüyle, maldaki zekât düşmez.
34. Hanefî mezhebine göre, toprak ürünlerinde, nisab şartı aranmaz ancak, bütün toprak ürünleri, zekâta tabidir. Şâfiî mezhebine göre, toprak ürünlerinde de nisab şartı aranır.
35. Hanefî mezhebine göre, temel ihtiyaç gıdaları, çoğu zaman saklanan (depolanan) ürünler ve temel gıda maddesi olmayan meyvelerde ve sebzelerde öşür gerekir. Şâfiî'ye göre ise, sadece, temel gıda maddelerinde öşür gereklidir.
36. Hanefî mezhebine göre bal öşri toprakta elde edilmiş ise az olsun çok olsun miktarına bakılmaksızın zekâta tabi olur. Şâfiî mezhebinin kavli kadimine göre diğer zirai ürünler gibi bal da öşre tabidir. Şâfiî'nin kavli cedidine göre ise bal hiçbir surette zekâta tabi değildir.
37. Zekât verilecek kimseler, Hanefî mezhebine göre bu sekiz sınıfın tamamına dağıtılabildiği gibi yalnızca birine de verilebilir. Şâyet verilen zekât, nisabın altında ise evla olan tek bir şahsa verilmesidir. Şâfiî mezhebine göre ise evla olan zekâtın, Kur'ân-ı Kerim'de geçen sekiz sınıfa taksim edilmesidir. Bu sekiz sınıfın tamamı bulunmadığı takdirde aynı sınıftan en az üç kişiye verilmesi evladır. Bir görüşe göre tek bir fakire de verilebilir.
38. Sadaka-i fitır, Hanefî mezhebine göre, vaciptir. Şâfiî mezhebine göre ise hüküm

farzdır. Üzerine sadaka-i fitır vacip olan kimse hem kendisi için hem de bakmakla mükellef olduğu konusunda ittifak olmakla birlikte, bakmakla mükellef olunan kişilerin kimler olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir.

39. Sadaka-i fitır, Hanefî mezhebine göre bayram sabahı fecrin doğuşuyla vacip olur. Şâfiî mezhebine göre ise, bayram akşamı güneşin batışından sonra vacip olur.
40. Sadaka-i fitır miktarı, Hanefî mezhebine göre fitır sadakasının miktarı yarım sâ ile bir sâ olarak takdir edilmiştir. Şâfiî mezhebine göre ise, sadaka-i fitırın miktarı bir sâ'dır. Fitır sadakası olarak verilmesi gerekenler ise; fitır sadakasını vermek isteyenin yaşadığı beldenin veya sehrin genel yiyecek maddeleridir. İmam Şâfiî'nin bir görüşüne göre de öşre tabi olan hububat ve meyveler sadaka-i fitır olarak çıkarılabilir.
41. Hanefî mezhebine göre, kocanın, karısı için fitır sadakası vermesi gerekmez. Şâfiî mezhebine göre ise gereklidir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HAC ve UMRE KONULARINDA HANEFÎ ve ŞÂFÎÎ MEZHEPLERİNİN FARKLI GÖRÜŞLERİ ve DELİLLERİ

I. HAC İBADETİ VE KONUYLA İLGİLİ İHTİLAFLAR

A. HACCIN ANLAM, MAHİYETİ ve DİNDEKİ YERİ

1. Haccın Sözlük Anlamı ve Mahiyeti

Sözlükte hac kelimesi kastetmek demektir. Dinde hac, dinin temel direklerinden rükünlerinden büyük bür direği rüknü yerine getirmek için ta'zim saygı göstermek maksadıyla Allah'ın evini Beytullah'ı ziyaret etmekten ibarettir. Bu amaca da ancak tam anlamıyla buna yönelmek, azimli olmak ve uzun mesafelerin aşılması ile ulaşılabilir. Bu isim, dini olup lügat anlamını da içermektedir.³¹²

Fıkhî ıstılahta ise hac, “Özel zamanda hac işlemlerini gerekli yerlerde özel bir şekilde yapmak” olarak tanımlanır. Hacca giden müslümana Hacı, çoğuluna ise Huccac adı verilir.³¹³

Hac İslâm'ın farzlarından biridir. Farz kılındığı günden beri bütün müslümanlarca haccın farz olduğunun kabulü ve uygulaması bir icma-ı ümmet meydana getirmiştir. Hac hicretten dokuz yıl sonra farz kılınmıştır. Bu yıl yapılan ilk haccı, Hz. Ebû Bekir yaptırmıştır. Peygamber'imiz (s.a.v), ilk kez hicretin onuncu yılında haccetmiştir.³¹⁴

2. Haccın Kur'an'da ve Sünnetteki yeri

Kur'ân-ı Kerîm'de konuyla ilgili olarak şöyle denilir: “*Orada apaçık deliller*

³¹² es-Serahsî, *el-Mebsût*, c. IV, s.2.

³¹³ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, c. IV, s. 287.

³¹⁴ Akyüz, a.g.e., c. IV, s.138-139.

vardır, İbrahim'in makamı vardır; kim oraya girerse, güvenlik içinde olur; oraya yol bulabilen insana Allah için Kâbe'yi haccetmesi gereklidir. Kim inkâr ederse, bilsin ki; doğrusu Allah âlemlerden müstağnidir”³¹⁵ buyurmaktadır. Başka bir âyette de şöyle geçmektedir: “Haccı ve umreyi Allah için tamamlayın. Eğer hacdan engellenmiş olursanız, size gücünüzün yettiği bir kurban gerekir. Kurban, kesileceği yere varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. Sizden kim hasta olur veya başında bir rahatsızlık bulunursa tıraş olabilir. Ve bunun için oruç tutmak veya sadaka vermek yahut da kurban kesmek suretiyle fidye versin. Sonra güvene kavuştuğunuzda, hac zamanına kadar umre yapana, gücünün yettiği bir kurban gerekir. Kurban bulamayan kimseye hac sırasında üç gün, döndüğümüzden sonra da yedi gün oruç tutması gerekir. Bu, tam on gündür. Bu, ailesi Mescid-i Haram çevresinde oturmayan kimseler içindir. Allah'tan korkun ve bilin ki, Allah cezası çetin olandır”.³¹⁶

Konuyla ilgili olarak Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “İslâm beş temel üzerine kurulmuştur; Allah'tan başka ilah olmadığına, Muhammed'in Allah'ın resulü bulunduğuna inanmak, namazı tamı tamına kılmak, zekâtı titizlikle vermek, Beyt'i (Kâbe'yi) haccetmek ve Ramazanda oruç tutmak”.³¹⁷ Hz. Peygamber (s.a.v), birçok hadisinde hac ibâdetini belirtmiş ve sahabe döneminden zamanımıza kadar geçen süre içerisinde bütün âlimler, gücü yeten kimsenin ömründe bir defa hac yapmasının farz olduğu üzerine ittifak etmişlerdir. Ancak hac ibâdeti, genelde Hz. Peygamber'den (s.a.v) ve sahabeden rivâyet edilen nakli delillere, özellikle de uygulama örneklerine dayandığından ve nesilden nesile bu şekilde aktarılarak devam ettiği için, fakihler ve mezhepler arasındaki görüş farklılıkları, haccın ifa şeklinden ziyade, “menasik” terimiyle ifade edilen, çeşitli davranışların fikhî hüküm ve değeri etrafında yoğunlaşmıştır. Buna göre haccın, kişiye farz oluşu gerçekleştiği anda eda edilmesinin gerekip gerekmediği, tehir etmenin caiz olup olmayışı, haccın farziyet, eda ve geçerlilik şartları, hacca güç yetirmenin mali ve bedeni yönü, haccın vacip ve sünnetleri, hacda ihlallerin müeyyidesi gibi hususlarda, mezhepler arasında, görüş farklılıkları bulunmaktadır.

³¹⁵ Âl-i İmran 3/97.

³¹⁶ Bakara 2/196.

³¹⁷ Buhârî, “İman”, 1. I, 8; Müslim, “İman”, 19-22.

3. Haccın Önemi

İslâm'ın beş temel esasından biri olan Hac, İslâm'ın evrenselliğinin, birlik ve beraberliğinin, ırk, renk, cinsiyet, dil, ülke ve kültür ayırımı yapmadan müminlerin kardeşlik ve eşitliğinin temsil edildiği bir ibâdetdir.

Hac kefen misali bembeyaz giyisiler içinde ahiretteki mahşeri hatırlatan, aynı kıyafet içinde zengin-fakir, şehirli-köylü ayırımı ortadan kaldıran, “Ben”liği yıkıp “Biz”i öne çıkaran, şeytan taşlama, tavaf ve sa’y gibi “temsili” görevlerin ifa edildiği, helal olan bazı şeylerin ihrama girdikten sonra haram kılındığı ve böylece nefis terbiyesi, irade ve sabır eğitiminin yapıldığı, yüz binlerle birlikte Allah’a açılan ellerin boş çevrilmediği, dini duyguların, ihlas ve samimiyetin doruk noktaya çıktığı bir ibâdetdir.

B. HACCIN FARZ OLMASININ ŞARTLARI

Haccın bir kimseye farz olması için, şu şartların birlikte bulunması gerekir.³¹⁸ Haccın farz olma şartlarını, teklifin genel şartları ve haccın sahih olmasının şartları şeklinde iki grupta ele alabiliriz:

Teklifin Genel Şartları: Müslüman olmak, Baliğ Olmak, Akıllı Olmak ve Kadının Mahreminin Bulunması.

1. Müslüman Olmak

Müslüman olmayan kimse, her şeyden önce iman etmekle yükümlüdür. Kişinin iman etmedikçe ibâdetleri makbul olmaz. Çünkü iman, ibâdetlerin kabul görmesinin olmazsa olmaz şartıdır.³¹⁹ Bu şart hem Hanefî mezhebi hem de Şâfiî mezhebi imamlarınca kabul gören ve üzerinde ittifak edilen bir şart olmuştur. Müslüman olmayan haccetse bile sahih değildir.

Hanefî mezhebine göre, Müslüman olarak haccını yapıp, sonra mürted duruma

³¹⁸ el-Cezerî, *el-Kitâbü'l-Fıkhî 'ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a*, c. I, s. 632-636; es-Serahsî, *el-Mebsût*, c. IV, s.2; eş-Şâfiî, *el-Umm*, c. II, s. 109-110.

³¹⁹ Maide 5/5.

gelen kişi, tekrar Müslüman olursa, haccını iade etmesi gerekir.³²⁰ Hanefî mezhebinin delili: “Allah’a şirk koşarsan, elbette amelin boşa gider”³²¹ ibaresidir. Allah, (c.c) bu âyette geçen ibareyle, Allah’a şirk koşmanın, yapılan ameli yok ettiğini haber vermiştir. Hac, bu kimseye önceden farz idi. Âyetin hitabı gereği, şirk ile hac yok olduğundan, bu kimse, tekrar Müslüman olunca, haccı kaza etmesi, tekrar yerine getirmesi gerekir.

Şâfiî mezhebine göre, bu durumdaki kimsenin, haccını iade etmesi gerekmez.³²² Şâfiî mezhebinin delili: Hac, ömürde bir defa da olsa, yapılması gereken bir ibâdetdir. Bu kimse, haccı daha önce eda etmiştir. Böylece, hac farizasının, bu kimsenin sorumluluğundan, düşmüş olması gerekir. Bu meseledeki ihtilâf, amelin boşa çıkması, mürted olmanın zamanına bağlıdır. Hanefî Âlimlere göre, bu kimse, daha sonra İslâm’a girsin veya girmesin, mürted olduğu anda, ameli boşa gider ve hac etmemiş gibi olur. Şâfiî âlimlere göre ise, amelin boşa çıkması “...sizden her kim, dininden dönüp de kâfir olduğu halde ölüirse, ameli boşa gider”³²³ âyetinin hitabı gereği, bu kimsenin mürted iken ölmesi durumunda olur.³²⁴

2. Baliğ Olmak

Erkekler ihtilam olmadıkça, kızlar adet görmeye başlamadıkça veya ihtilam olacak ve adet görecek yaşa gelmedikçe mükellef olmazlar.

Çocuğun haccının sıhhatı konusunda iki mezhep arasında ihtilaf edilmiştir.

Hanefî mezhebine göre, sabinin haccı sahih olmaz. Sabi iken hac eden ve sonra baliğ olan kimsenin, yapmış olduğu hac geçerli olmaz.³²⁵ Dikkatle araştırıldığında, sabinin haccının nafile (tatavvu) olduğu üzerinde, çoğunluğun görüşü vardır. Ancak İbn Âbidîn, Haşiyesi’nde; “ocuğun ve sabinin akılları tam olmadığından, hac, kendilerine vacip

³²⁰ et-Tahâvî, Ebü Cafer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî, **Muhtasaru’t- Tahâvî**, tahk. Ebü’l-Vefâ el-Afgâni, Daru’l-Kitabi’l-Arabi, Kahire h.1370, s. 261.

³²¹ Zümer 39/65.

³²² en-Nevevî, **el-Mecmu’ Şerhu’l- Mühezzeb**, Mısır, ty, c. VII, s. 10.

³²³ Bakara 2/217.

³²⁴ en-Nevevî, a.g.e., c. VII, s. 10.

³²⁵ Bkz. el-Kâsânî, **Bedâiu’s-Sanaî**, c. III, s. 1082.

olmadığı gibi, haccetmeleri de caiz olmaz” demiştir.³²⁶ Kâsânî: “Sabinin haccı sahihtir, ancak nafîle olur” demiştir.³²⁷ Bu iki görüşü birleştirecek, şöyle bir sonuca varmamız mümkün olur, sabinin haccında, ihram yasakları işlendiğinde, bu hac, kefâretin terettüp edeceği, sahih bir hac olarak değerlendirilmez. Mümeyyiz olsun olmasın, çocuğun haccı nafîle olarak kabul edilir.

Şâfiî mezhebine göre çocuk, mümeyyiz olup, velisinin izniyle ihrama girerse haccı sahih olur. Mümeyyiz değilse de, velisi, onun yerine ihrama girer, onun yerine hac menasiklerini yapar ve ihram yasaklarından çocuğu sakındırır. Haccın sahih olup olmamasıyla ilgili ihtilâf, çocuğun mümeyyiz olup olmamasına bağlıdır. Hanefî mezhebine göre, iki rekât ihram namazı, sabiden sakıt olur. Şâfiîlere göre, velisi sabinin yerine ihram namazını kılar. Mümeyyiz olmayan çocuk, ancak kendisi ihrama girer, Hanefîlere göre ise, bu durum, hem velisinin izni ile hem de velisinin izni dışında olur. Şâfiî mezhebine göre, velisinin, sabinin yerine ihrama girmesi sahihtir. Kendisi ihrama girecekse, kabul edilen görüşe göre, velisinin izni olursa, bu sahih olur. Mümeyyiz, gücünün yettiği hac menasiklerini kendisi yapar. Gücünün yetmediği yerde, her iki mezhepte de ittifakla velisi, onun yerine, hac menasiklerini yapabilir. Hanefî mezhebine göre, sabi kişi, ihram yasaklarından birini işlerse veya haccın farz ve vaciplerinden birini terk ederse, ehliyeti olmadığından dolayı, kendisine ceza terettüp etmez. Sabi olduğu için, bunları yapması normaldir.³²⁸ Şâfiî mezhebine göre sabi, ihram yasaklarından birini işlerse veya haccın farz ve vaciplerinden birini terk ederse, kendisine ceza gerekir, ancak, velisinin izni ile ihrama girmişse, ceza, sabinin malından verilir. Velisinin izni dışında da olsa, cezanın sabinin malından verilmesi gerekir.³²⁹ İhtilâfın sonucu, çocuk ile ilgilidir. Sabi, nafîle ibâdet ve sadakalardan bir şey yaparsa, bu, sahih olur mu? Ebû Hanîfe’ye göre, sabinin haccı sahih olmaz. Hanefîlerin yanında sahih olan, sabinin ibâdetinin gerekmesi de, sahih olmasıdır. Kabul gören kavle göre de, sevabı kendisine aittir. İbn Rüşd’e göre, ihtilâfın sebebi, usûlde ortaya çıkmaktadır. Burada da, iki görüş bulunmaktadır. Sabinin haccını sahih sayanlar,

³²⁶ İbn Abidîn, Muhammed Emîn, **Haşiyetü Reddül Muhtar ‘ala’-d-Dürril Muhtar**, Şerhu Tenviru’l-Ebsar, Mustafa el-Halebi, Mısır h.1386, c. II, s. 459-466.

³²⁷ Bkz. Kâsânî, **Bedâiu’s-Sanaî**, c. III, s. 1082.

³²⁸ es-Serahsî, **el-Mebsût**, c. IV, s. 50; el-Cezerî, **el-Kitâbü’l-Fıkhî ‘ale’l-Mezâhibi’l-Erba’a**, c. IV, s. 69.

³²⁹ eş-Şâfiî, **el-Umm**, c. II, s. 111.

İbn Abbas'ın, şu meşhur hadisine dayanmaktadır; Bir kadın, çocuğunu göstererek, “*Ya Rasûlallah, bu çocuğun haccı olur mu?*” diye sordu. Hz. Peygamber (s.a.v): “*Evet olur ve sana da ecir vardır*”³³⁰ dedi. Sabinin haccını, sahih saymayanlar ise, “Akıl olmayanda ibâdetin sahih olmadığı” usûl kaidesine dayanmaktadır.³³¹ Şâfiî mezhebine göre, sabinin, ibâdet ve sadakalardan, nafîle bir şey yapması, sahihtir.³³²

3. Akıllı Olmak

İnsanın dini görevlerle sorumlu olabilmesi için akıllı olması gerekir. Aklı olmayanın dini sorumluluğu da yoktur. Peygamberimiz (s.a.v): “*Üç kişiden kalem yani sorumluluk kaldırılmıştır: Uyuyandan uyanıncaya kadar, çocuktan ergenlik çağına buluncaya dek, deliden, akıllı hale gelinceye kadar*”³³³ buyurmuştur.

4. Hür Olmak

Köleye hac farz değildir. Çünkü hac, uzun yollar aşmayı ve uzunca bir süreyi göze almayı gerektiren bir ibadettir. Ayrıca maddî imkânı sahip olmak, binek ve yiyecek-içecek gibi şartların da olması lazımdır. Kölenin böyle bir ibadeti yerine getirmeye girişmesi efendisinin haklarının ihlâlüne yol açacağından aynen cihatta olduğu gibi hac da köleye farz olmaz.

5. Sağlıklı Olmak

Hac ibâdetinin bir kimseye farz olabilmesi için beden bu ibâdeti yapmaya gücü yetmesi gerekir. Bu görevi yapamayacak derecede hasta, felçli, kötürüm, özürlü ve kendi başına binite veya vasıtaya binip inemeyecek derecede yaşlı olan kimselere hac farz değildir. Çünkü yüce Allah haccı “*gücü yetenlere*” farz kılmıştır. Hac beden ile yapılan bir ibâdetdir. Bedenen hac yapmaya gücü yetmeyen kimseye hac farz olmaz. Sahabeden

³³⁰ Müslim, “Hac”, c. III. s. 409-411; c. I, s. 497; Ebû Davud, “Hac”, c. VIII, s. 352-353; Tirmizi, “Hac”, s. 83, c. III, s. 265.

³³¹ İbn Rüşd, Ebû'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubi, **Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktasid**, Mustafa Halebi yay., Mısır h.1379, c. I, s. 139.

³³² İbn Rüşd, a.g.e., c. I, s. 390-391.

³³³ Ebû Davud, “Hudud”, 17. IV, 560; Buhârî, “Talâk”, 11., VI, 169, “Hudud”, 22. VI-II, 21; Tirmizi, “Hudud”, 17, 1.

Abdullah ibn Abbâs “ona bir yol bulabilen kimseye” şartını, “bedenen sağlıklı olmak, azık ve binit” olarak tefsir etmiştir.³³⁴ Bu kimselere haccın farz olduğunu söylemek “Allah, dinde üzerinize hiçbir güçlük yükledi”³³⁵ anlamındaki âyete ters düşer. Çünkü sağlığı yerinde olmayan kimseyi hac ibâdetiyle sorumlu tutmak dinde güçlük çıkarmak olur. Ancak sağlık dâhil bütün şartları taşıdığı yıl hacca gitmeyen kimse daha sonra sağlığını kaybedecek olursa, üzerinde hac borcu kalır, bu takdirde yerine bedel göndermesi gerekir.

Ebû Hanife’nin bir görüşüne göre ekonomik gücü olsa ve kendisine refakat edecek bir kimse bulunsa bile âma kimseye hac farz değildir.

İmam Muhammed ile İmam Ebû Yusuf’un tercih ettikleri görüşe göre ekonomik gücü ve kendisine refakat edecek biri varsa o zaman âmaya hac farz olur.³³⁶

Şâfiî mezhebine göre, ekonomik imkânı bulunan ve diğer şartları da taşıyan ancak çok yaşlı olması veya felçli ve kötürüm olma gibi bedensel bir engeli ve tedavisi imkânsız bir hastalığı bulunması sebebiyle bizzat haccı yapamayacak durumunda olan kimselerin yerlerine bedel göndermeleri gerekir.³³⁷ Bu kimselerin bedenen hac yapmaya güçleri yetmiyorsa da maddî yönden buna imkânları vardır. Şâfiî mezhebinin delili şu hadistir: Has’am kabilesinden bir kadın, “Ey Allah’ın Elçisi! Babam, çok yaşlıdır. Üzerinde hac borcu vardır. Şu anda kendisi deve üzerinde durmaya bile gücü yetmiyor” dedi. Hz. Peygamber (s.a.v), “Onun yerine sen haccet” buyurdu.³³⁸

7. Kadının Mahreminin Bulunması

Hanefî mezhebine göre, bir kadına hac farz duruma gelince bu kadın, hacca ancak mahremi³³⁹ ile gidebilir. Kudûrî ve Merğînânî, kadının bulunduğu yer ile Mekke arasında, üç günlük seferilik mesafesi veya daha fazla mesafe var ise, kadın ile beraber mahreminin olmasını, şart koşmuşlardır. Diğer Hanefî âlimler de, mesafe şartı olmaksızın, kadının,

³³⁴ Bkz. el-Kâsânî, **Bedâiu’s-Sanaî**, c. II, 121-122.

³³⁵ Hac 22/78.

³³⁶ Bkz. el-Kâsânî, a.g.e., c. II, s. 121.

³³⁷ İbn Rüşd, **Bidâyetü’l-Müctehid ve Nihâyetü’l-Muktasid**, c. I, s. 391.

³³⁸ Bkz. Buhârî, “Hac”, 1, II, 140; Müslim, “Hac”, 408. II, 974.

³³⁹ “Mahrem”, kadının babası, oğlu, erkek kardeşi ve dayısı gibievlmesi kendisine ebedi olarak haram olan yakınlarına denir.

mahremsiz olarak hacca gitmesini, mutlak olarak caiz görmemişlerdir.³⁴⁰ Hanefî mezhebinin delili: Hz.Peygamber'den (s.a.v) rivâyet edilen: “Allah’a ve ahiret gününe inanan bir kadına, kocası veya mahremi olmaksızın, üç günden fazla mesafeye yolculuk etmesi, helal olmaz”³⁴¹ hadis-i şerifidir. Hanefîler, “Kocası veya mahremi olmaksızın, kadına, hacca gitmeyi gerekli kılsak, bu habere muhalif oluruz ki, bu da caiz değildir” yorumunu yaparak, kadının, mahremi olmaksızın haccetmesini, caiz görmemişlerdir.³⁴²

Şâfiî mezhebine göre, kadının mahreminin yerine, birkaç güvenilir kadından oluşan bir toplulukla gitmesi durumunda, kadına hac gerekli olur.³⁴³ Şâfiî mezhebinin delili: Haccın şartları oluşmuş ve bu kadına artık hac diğer şartlar yerine gelince farz olmuştur. Biz eğer bu durumdaki bir kadına, kocası ile hac etmesini gerekli kılsak, kocanın, kadının gitmesini, kabul etmemesi, söz konusu olabilir. Bu da, ibâdetin iptaline götürür. Bu nedenle, kadının hacca gitmesi hususunda, kocasının veya mahreminin şart koşulmaması gerekir. İmam-ı Şâfiî, şu hadisin manasından hareketle istidlalde bulunmuştur: “...oraya gitmeye imkân bulabilenlerin Kâbe’yi haccetmesi Allah’ın insanlar üzerindeki bir hakkıdır...”³⁴⁴, âyetinde geçen, “sebil” kelimesinin, ne olduğu hakkında sorulan soru üzerine, Hz. Peygamber (s.a.v): “Sebil, azık ve binittir” cevabını vermiştir. Ayrıca, İmam-ı Şâfiî, Hz. Aişe, İbn Ömer ve İbn Zübeyr’den nakledilen bu rivâyetin benzeri olan; “Kadının, mahremi olmadan, hac için sefere çıkabileceği” sözünü de, delil olarak belirtmiştir. Bu konuyla ilgili diğer bir husus da, boşanma veya vefat iddeti bekleyen kadınlara has bir durumdur. Beklemeleri gereken süre’yi tamamlamış olan kadınların, haccetme durumu, Hanefîlere göre, eda şartı iken, Şâfiîlere göre, bu durum yükümlülük şartıdır. Eda şartlarını taşıyan kimselerin, bizzat haccetmeleri, bu şartlardan herhangi birisinin gerçekleşmemesi durumunda, bedel göndermeleri veya bunu vasiyet etmiş olmaları gerekir.³⁴⁵

³⁴⁰ el-Kudûrî, **Metnu’l-Kudûrî**, s. 26; es-Serahsî, **el-Mebsût**, c. IV, s. 163.

³⁴¹ Buhârî, “Hac”, 1864, 4, 73; Müslim, “Hac”, 1340, 2.

³⁴² es-Serahsî, a.g.e., c. IV, s. 163.

³⁴³ eş-Şâfiî, **el-Umm**, c. II, s. 117; İbn Rüşd, **Bidâyetü’l-Müctehid ve Nihâyetü’l-Muktasid**, c. I, s. 394.

³⁴⁴ Âl-i İmran 3/97.

³⁴⁵ Bkz. eş-Şâfiî, a.g.e., c. II, s. 118.

C. HACCIN FARZ OLMASININ VAKTİ

Hanefî mezhebine göre, haccın şartları gerçekleştiği vakit, kişinin hac farızasını yerine getirmesi gerekir.³⁴⁶ Hanefî mezhebinin delili: Bu ibâdet, vakti belirlenmiş bir ibâdetdir. Bu durum da, şartları gerçekleştiğinde, diğer ibâdetlerde oruç ve namazda olduğu gibi, fevren yerine getirilmesi gerektirir. Bunun manası da, şartları oluştuğunda, yerine getirmek, evleviyetle sünnettir. Haccın vakti girdiğinde, istitâat şartları da tutuyorsa, yerine getirilmelidir. Yapılmayıp geciktirildiğinde ise, bu ibâdet, vaktinde kılınmamış namaz ve vaktinde tutulmamış oruç gibi, kişinin, üzerine geçmiş olur. Hanefîler, konuyla ilgili, Ali b. Ebi Talib'den rivâyet edilen, şu hadisi delil göstermişlerdir. Şöyle ki, Hz. Peygamber (s.a.v): *“Bir kimse Allah'ın evine götürecektir yeterli azık ve bineğe sahip olduğu halde haccetmezse onun yahudi veya hristiyan olarak ölmesi farketmez.”*³⁴⁷ buyurmuştur. Dolayısıyla, şartları oluştuğu anda, kişinin haccetmesi gerekir.

Şâfiî mezhebine göre, haccın şartları oluştuğu anda, derhal fevren yerine getirilmesi şartı yoktur. Sonraki geniş zamanlı vaktin, herhangi bir diliminde de yerine getirilebilir.³⁴⁸ Şâfiî mezhebinin delili: Hac ibâdeti, mutlak bir ibâdetdir. Bütün ömür içinde, eda etmek için, geniş bir vakti vardır. Bundan dolayı, fevren değil, terahiyen yapılabilmesi söz konusudur. Bunun örneği de, borçları ödeme meselesidir. Borçları ödemek için, geniş bir zaman vardır. İmam Şâfiî, Hz. Peygamber'in (s.a.v), fiil ve takririnden delil getirmektedir. Şöyle ki; hac, hicretin altıncı yılında farz kılınmıştır. Hz. Peygamber ve Ashabı, eda edebilecekleri kudrete sahip iken, haccetmeyip hicretin onuncu yılı, Veda hutbesine kadar haccetmemişlerdir. Bu da, ertelemenin, caiz olduğuna delildir.³⁴⁹

D. HACCIN SAHİH OLMASININ ŞARTLARI

Hac ibadetinin sahih olması için gerekli şartları dört başlık altında toplamak mümkündür:

1. Müslüman olmak
2. Belirli yerlerde bulunup görev yapmış olmak

³⁴⁶ es-Serahsî, **el-Mebsût**, c. IV, s. 163-164.

³⁴⁷ Tirmîzî, “Hac”, 176.

³⁴⁸ Bkz. eş-Şâfiî, **el-Umm**, c. II, s.118.

³⁴⁹ Zuhaylî, **İslâm Fıkıh Ansiklopedisi**, c. III, s. 403-405.

3. Belirli bir vakitte olmak
4. Hac niyeti ile ihram giymiş olmak

Genel olarak bu dört maddenin, haccın farz ve vaciplerini içerdiği görülmektedir. Biz de bu başlık altında haccın farz ve vaciplerini teker teker ele alacağız.³⁵⁰

Hac da yapılan fiillere nusuk (çoğulu menasik) veya menasiku'l-hac denir. Bunların bazıları haccın farzlarını bazıları vaciplerini bazıları ise sünnet ve menduplarını oluşturur. Aşağıda sıralayacağımız fiiller (menasik), gerektiği gibi yapılmadığında hac ibadeti geçerli yani sahih olmaz.

1. İhrama Girmek

İhrama girmek sözlükte “haram kılmak” manasına gelen ihram, hac işlemi olarak “Hac veya umreye başlamaya niyet eden kimsenin, bu iki işlem dışında olduğunda helal olan hal ve hareketleri kendine haram kılması” demektir. İhrama giren kimseye muhrim, ihrama girişe göre yapıma şekli açısından hac ve umrelere ise muhremun bih adı verilir. İhrama girecek kimse, abdest alır veya efdal olan gusül yapar, izar ve rida denen hac elbisesini giyer.³⁵¹

a. İhramın Farzları

(1). Telbiye Gitirmek

İhrama girenlerin “lebbeyk” şeklinde başlayan zikir cümlelerini söylemesi gerekir. Lebbeyk demek, Allah’u Teâlâ’ya, “ben senin taatına bağlıyım, emrine amadeyim” demektir. Şer’i olarak, telbiyeden maksat: “*Lebbeyk Allahümme lebbeyk, lebbeyke lâ şerike leke lebbeyk, innel hamde venni ’mete leke vel mülk, lâ şerike lek*”, “Allah’ım! Senin emrine her zaman itaat ederim. Senin ortağın yoktur. Davetine daima saf kalblilik ve doğrulukla uyarım. Şüphesiz ki, hamd de, nimet de sana mahsustur, mülk de senindir. Senin ortağın yoktur, Allah’ım!”³⁵² ibaresi ile Allah’a bağlılığın ve O’na boyun eğmenin

³⁵⁰ Bilmen, Ömer Nasuhi, **Büyük İslâm İlmihali**, İstanbul ty, s. 384.

³⁵¹ Akyüz, **Mukayeseli İbadetler İlmihali**, c. IV, s. 158; Zuhayli, **İslâm Fıkıh Ansiklopedisi**, c. IV, s. 9.

³⁵² es-Serahsî, **el-Mebsût**, c. IV, s. 6.

göstergesidir.

Hanefî mezhebine göre, hacca başlarken telbiye getirmek, namazdaki tekbirler gibi mutlak manada vaciptir. Hüküm mutlakiyet üzerine değildir, bilakis, bir defa söylemek şarttır, birden fazla söylemek sünnettir. Birden fazla söylenmesi hususunda da, namazın tekbirleriyle kıyas edilmesi, doğru değildir. Çünkü namazdaki iftitah tekbiri (tahrime hariç) diğer tekbirler sünnettir. Hanefî mezhebine göre, birinci telbiye, vacip olup, hacca giriş için de şarttır. Diğer telbiyeler ziyade olanlar mezhebin kitaplarında zikredildiği gibi sünnettir. Telbiyeyi ilave yapmak da caizdir. Telbiyesiz hacca girilmez.³⁵³ Hanefî mezhebinin delili: Telbiye, hac esnasında söylenmesi vacip olan, bir ibâdetdir. Vacip olan bu ibâdeti, hacca başlarken söylemek gerekir. Hanefîler, İbn Abbas, İbn Ömer, İbn Mes'ud'dan rivâyet edilen ve âyette geçen "*Kim o aylarda hacca başlarsa*"³⁵⁴ ibaresi ve yine "*Allah'ı belirli günlerde zikret...*"³⁵⁵ ibaresini, delil olarak göstermişlerdir.³⁵⁶

Şâfiî mezhebine göre, telbiye sünnettir, sadece hacca niyet etmekle, hacca girilmiş başlanmış olur. Fakat telbiye ilave yapmak caiz değildir.³⁵⁷ Şâfiî mezhebinin delili: Hac, bir ibâdetdir. Edasında, kıraat şart olmadığı için, telbiyenin de şart olmaması gerekir. Şirâzi bu meseleyi, oruca kıyas ederek, şöyle demiştir: "Bu, sonunda bir söz söylenmesi gerekmeyen bir ibâdet olduğundan, başlangıcında oruç ibâdetinde olduğu gibi bir şey söylenmesi gerekmez." Şâfiîler, niyet ile ilgili hadisle istidlalde bulunmuşlardır. Şöyle ki Hz. Peygamber (s.a.v) "*Ameller niyetlere göredir*"³⁵⁸ buyurmuştur. Dolayısıyla, haccetmeye niyet etmek yeterli görülmüştür.

(2). İhrama Belirlenen Zaman İçinde Girmek

Hanefî mezhebine göre, hac aylarından önce ihrama girilebilir, ancak sünnete muhalif olduğu için mekruh olur.³⁵⁹

³⁵³ es-Serahsî, **el-Mebsût**, c. IV, s. 6.

³⁵⁴ Bakara 2/197.

³⁵⁵ Bakara 2/197.

³⁵⁶ Bkz. el-Kâsânî, **Bedâiu's-Sanaî**, c. III, s. 1174.

³⁵⁷ eş-Şâfiî, **el-Umm**, c. II, s. 155-157; es-Serahsî, a.g.e., c. IV, s. 5-6,8.

³⁵⁸ Bu hadisi Şeyhân (Buhârî ve Müslim) Ömer b. el-Hattab'dan rivâyet etmişlerdir. Buhârî, "Bedeu'i-Vahy" (1) 1, 9; Müslim, "İmârât", 1907, 3, 1515; Bkz. Nevevî, **el-Mecmû'**, c. VII, s. 226 vd.

³⁵⁹ es-Serahsî, a.g.e., c. IV, s. 116; Zuhaylî, **İslâm Fıkıh Ansiklopedisi**, c. IV, s. 14.

Şâfiî mezhebine göre, hac ayları Şevval, Zilkade ve Zilhicce'nin ilk on günüdür. Bu bakımdan hac için bu aylarda ihrama girmek gerekir. Bu ayların dışında ihrama girilirse hac sahih olmaz. Kişinin yaptığı hac, sahih görüşe göre bu ihram ile yapılan hac için değil umre için geçerli olur. Allah Te'âlâ "*Hac bilinen aylardadır*"³⁶⁰ âyetinde bunu kasdetmektedir.³⁶¹

b. İhrama Girme Yerleri (Mikat Yerleri)

Mikatlar, bunlar Harem-i Şerifi her yönden kuşatan belli sınırlardır. Uzak memleketlerden gelenler için Hz. Peygamber (s.a.v) bu sınırları tesbit etmiştir. Oraya gelenlerin eğer ihrama girmemişlerse orada ihrama girmeleri ve ihramın gereklerini yerine getirmeleri gerekir.

c. Mikat Yerlerinden İhramsız Geçmenin Cezası

Hanefî mezhebine göre, eğer kişi mikata döner ve telbiye getirirse kendisinden dem düşer. Telbiye getirmediği takdirde düşmez. Çünkü mikattan sonra ihrama giren birine İbni Abbas: "*Mikattan dön ve telbiye getir, aksi halde hacetmiş olmazsın*" demiştir.³⁶²

Şâfiî mezhebine göre, mikatı geçtikten sonra ihrama giren birine geri dönmedikçe dem gerekir. İhrama girdikten sonra tavaf gibi hiç bir ibâdete girişmeden mikata dönse, bu durumda telbiye gitirmiş olsun veya olmasın dem kendisine düşer. İbni Abbas'ın rivâyet ettiği: "*Kim bir hac ile ilgili bir ibâdeti terkederse üzerine kurban cezası gerekir*".³⁶³

2. Tavaf

Mescid-i Haram'ın içinde olmak şartıyla, Kâbe'nin çevresinde yapılır. Kâbe-i Muazzama, Harem-i Şerif veya Mescid-i Haram denen büyük bir caminin ortasında bulunur. Çevresinde kubbeler bulunup kalan kısmı açık olan bu yapının yedi minaresi birçok kapıları ve içinde minberi, zezem kuyusu ve İbrahim Peygamber'in makamı

³⁶⁰ Bakara 2/197.

³⁶¹ es-Serahsî, *el-Mebsût*, c. IV, s, 116,117.

³⁶² İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktasid*, c. I, s. 262; es-Serahsî, a.g.e., c. IV. s. 59,167, 170; el-Cezerî, *el-Kitâbü'l-Fıkhî 'ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a*, c. II. s. 916.

³⁶³ Zuhaylî, *İslâm Fıkıh Ansiklopedisi*, c. III, s 459; İbn Rüşd, a.g.e., c. I, s. 262; el-Cezerî, a.g.e., c. II, s. 916.

vardır. Bu yerin dışında Kâbe’yi tavaf etmek, sahih değildir. Ayrıca Mescid-i Haram’daki Hatim veya Hicr denen yerin dışından tavaf yapılır.³⁶⁴Hükümü itibariyle farz, vacip, sünnet ve nafil olmak üzere dört çeşit, uygulaması itibariyle “kudüm”, “ziyaret”, “veda”, “umre”, “nezir”, “nafile” ve “tahiyyetü’l-mescid” olmak üzere yedi çeşit tavaf vardır. Hükümleri ve isimleri farklı olsa da bu tavaflarının hepsinin yapıları, farzları (şartları ve rükünleri), vacipleri, şartları ve sünnetleri aynıdır.

a. Tavafın Çeşitleri

(1). Kudüm Tavafı

Mekke’ye mikatlar dışından gelenlerin, yani afakîlerin yaptıkları tavafa kudüm Tavafı veya Tavafu’l-Lika, Tavafu’t-Tahiyye denir. Kudüm tavafını yapmak, Hanefî ve Şâfiî mezheplerine göre sünnettir. Kudüm tavafı, hac ihramına girdikten sonra ve Arafat vakfesinden önce yapılır. Bu tavaf, afakîler için nafil namaz kılmaktan efdaldır.³⁶⁵

(2). Ziyaret Tavafı

Hac için Mekke’ye gelenlerin Kâbe çevresinde usulüne uygun olarak yedi defa dönmelerine Ziyaret Tavafı veya Tavafu’l İfâdâ denir. Bu tavaf, haccın rükünlerinden ikincisi olup, terki halinde hac batıl olur. Ziyaret tavafının yapılması Kitap, sünnet ve icma-ı ümmetle sabittir: “... Kâbe’yi çok çok tavaf etsinler”³⁶⁶ Peygamberimizin bu konuda birçok hadisi vardır. Ayrıca ziyaret tavafının farz olduğuna dair icma-ı ümmet de bulunmaktadır.³⁶⁷ Ziyaret tavafının geçerli olması için Arafat vakfesinin yapılmış olması ve vaktinde yapılması gerekir.

Hanefî mezhebine göre, ziyaret tavafının vakti, Kurban bayramının ilk günü, fecrin doğmasından başlayıp Arafat’taki vakfeden sonra ömrün sonuna kadar devam eder. Bayramın ilk üç gününde yapılması vaciptir. Bu günlerde yapılamayan ziyaret tavafı daha

³⁶⁴ Akyüz, **Mukayeseli İbadetler İlmihali**, c. IV, s. 177-178; Zuhaylî, a.g.e., c. IV, s. 26.

³⁶⁵ es-Serahsî, **el-Mebsût**, c. IV, s. 68,69; Akyüz, a.g.e., c. IV, s. 205.

³⁶⁶ Hac 22/29.

³⁶⁷ el-Cezerî, **el-Kitâbü’l-Fikhî ‘ale’l-Mezâhibi’l-Erba’a**, c. II, s. 915-920; es-Serahsî, a.g.e., c. IV, s. 22, 69.

sonra yapılabilir, ancak vacip terk edildiği için dem gerekir.³⁶⁸

Şâfiî mezhebine göre, ziyaret tavafının vakti, kurban bayramının ilk gecesini gece yarısında başlar. En faziletli, bu tavafın Kurban bayramı günü yapılmasıdır. Ziyaret tavafının vakti sonsuzdur. Sonraya bırakınca dem gerekmez. Fakat bu tavaf yapılmadıkça cinsi birleşme yapılamaz.³⁶⁹ Şâfiîlerin delilleri ise Hz. Aişe'den rivâyet edilen şu hadistir: “Peygamber (s.a.v) Kurban bayramının ilk gecesinde eşi Ümmü Seleme’yi (önceden) gönderdi. O da fecr-i sadıktan önce şeytani taşıladı, sonra da gidip ziyaret tavafını yaptı.”³⁷⁰

Ebû Yusuf, İmam Muhammed ve Şâfiî mezhebine göre ziyaret tavafının bayramın ilk üç günü içinde yapılması sünnettir. Ömrün sonuna kadar devam eder. Ancak mazeretsiz olarak üçüncü günden sonraya bırakılması mekruhtur. Delilleri de şu hadis-i şerif’tir: Abdullah b. Abbas (r.a)’tan rivâyet edilmiştir: *Sahabeden biri Hz. Peygamber’e (s.a.v): “Şeytan taşlamadan ziyaret tavafını yaptım, olur mu?” diye sordu. Hz. Peygamber (s.a.v), “Zararı yok, olur” cevabını verdi. Bir başka sahâbi, “Kurban kesmeden tıraş oldum, olur mu” diye sordu. Hz. Peygamber (s.a.v), “Zarar yok, olur” buyurdu. Bir başka sahâbi, “Şeytan taşlamadan kurban kestim olur mu diye sordu. Hz. Peygamber (s.a.v), “Zararı yok, olur buyurdu”.*³⁷¹ Bu rivâyette görüldüğü gibi hac amellerinin birbirinden önceye alınmasından veya sonraya bırakılmasından dolayı her hangi bir ihlal söz konusu olmamakta ve ceza terettüp etmemektedir. Ziyaret tavafının son vaktini belirleyen bir delil de yoktur.

(3). Veda Tavafı

Bütün hac işlemleri yapıldıktan sonra, Mina’dan Mekke’ye gidilir. Bu sırada, Mekke’den ayrılacak olanların yapması gereken tavafa, Veda Tavafı veya Tavafu’s-Sader denir.³⁷²

Hanefî mezhebine göre, veda tavafı vaciptir. Hanefî mezhebinin delili:

³⁶⁸ el-Cezerî, a.g.e., c. II, s. 930.

³⁶⁹ el-Cezerî, *el-Kitâbü’l-Fıkhî ‘ale’l-Mezâhibi’l-Erba’a*, c. II, s. 931.

³⁷⁰ Ebû Davud, “Menasik”, 66, II, 481.

³⁷¹ Buhârî, “Eyman ve’n-Nüzur”, 15, VII, 226.

³⁷² es-Serahsî, *el-Mebsût*, c. IV, s. 70.

Peygamberimiz (s.a.v) buyurmuştur ki: “*Kim bu beyti haccederse son vazifesi tavaf (Veda tavafi) olsun.*”³⁷³ Veda tavafını yapmadan yola çıkan kimse, mikat mahallini geçmemişse dönüp tavafını yapması gerekir. Mikatı geçmişse artık dönmesi gerekmez ancak vacibi terk ettiği için dem gerekir. Eğer mikat sınırını geçtikten sonra dönüp veda tavafı yapmak isterse, mikatta umre ihramına girer, umreyi tamamlar, sonra “veda tavafı” yapar, böylece dem düşer. Veda tavafını yaptıktan sonra hemen Mekke’den ayrılmak sünnet ise de ayrılmayıp bazı işlerle meşgul olsa yeniden veda tavafı yapması gerekmez.

Şâfiî mezhebine göre, veda tavafı sünnettir. Ona göre veda tavafı, kudum tavafı değerindedir. Veda tavafını yapmak, Mekkeli olmayanlara, hukukî deyimiyile afakîlere vaciptir. Bilindiği gibi, Mekkeli olmayan hacılara afakî denmektedir. Ebû Yusuf’a göre Mekkelilerin veda tavafı yapması müstehaptır. Çünkü ona göre veda tavafı, hac işlemlerini sona erdirmek için yapılır. Afakî biri Mekke’de yerleşmeye niyet ederse, bu niyet, birinci nefirden önce olduğunda, veda tavafı düşer, fakat birinci nefirden sonra olursa, Ebû Hanife’ye göre veda tavafı yapılır, Ebû Yusuf’a göre başlanmadıysa düşer.³⁷⁴ Veda tavafının bütün işlerini bitirdikten sonra tam yola koyulmak üzere iken yapılması ve yapıldıktan hemen sonra dönüş yolculuğuna başlanması vaciptir. Tavaftan sonra hemen yola çıkmayıp mazeretsiz olarak bekleyen veya başka işlerle uğraşacak olan kimsenin veda tavafını yeniden yapması gerekir.³⁷⁵

b. Tavafın Geçerli Olmasının Şartları

(1). Niyet

Hanefî mezhebine göre, tavafın geçerli olması için niyet etmek şarttır. Niyetsiz yapılan tavaf geçerli olmaz. Ancak niyette farz tavaf, umre tavafı, veda tavafı şeklinde belirleme yapılmayıp mutlak olarak “tavaf yapmaya” niyet edilse yapılan tavaf geçerli olur.

Şâfiî mezhebine göre, “ziyaret” ve “kudum” tavafı için niyet şart değildir. Çünkü

³⁷³ Müslim, “Hac”, 379; İbn Mace, “Menasik”, 82; Tirmizi, “Hac”, s. 99.

³⁷⁴ es-Serahsî, *el-Mebsût*, c. IV, s. 70.

³⁷⁵ Nevevi, Muhiddin Yahya b. Şeref, *Kitabü’l-İzah fi Menasiki’l-Hacці ve’l-Umre*, Daru’l-Beşari’l-İslâmiyye, Beyrut 1994, s. 405-412.

hacca niyet edilirken bu tavaflara da niyet edilmiş olur. Bu ikisinin dışındaki tavaflar için niyet etmek şarttır.³⁷⁶

(2). Tavafın En Az Dört Şavtını Yapmak

Hanefî mezhebinde göre, şavtların dördü rükündür, dördüncüden sonraki üç şavt vaciptir. Dörtten sonrasını yapmayanlar vacibi terk ettikleri için dem gerekir, eğer eksik kalan şavtlar uygun olarak telafi edilirse dem düşer.³⁷⁷

Şâfiî mezhebine göre, şavtların yedisini de tamamlamak farzdır. Yedi şavtan birini eksik yapanın tavafı geçerli olmaz, bunun ceza ile telafisi de mümkün değildir. Eksik kalan şavtın tamamlanması gerekir.³⁷⁸

c. Tavafın Vacipleri

(1). Abdestli Olarak Yapmak

Hanefî mezhebine göre, cünüp olarak tavaf yapılmaz. Abdestsiz kişinin tavaf yapması geçerlidir. Fakat daha faziletli olan bu tavafı yeniden yapmasıdır. Ziyaret tavafının tamamını veya şavtlarının yarıdan çoğunu cünüp, adetli ve loğusa olarak yapan kimseye bedene, abdestsiz olarak yapan kimseye dem kesmesi vacip olur. Mekke’de bulunduğu süre içinde tavafı yeniden yaparsa ceza düşer. Hanefî mezhebinin delili: Nass ile emredilen sadece tavaftır. Allah Teale: “*Tavaf etsinler*”³⁷⁹ buyurmaktadır. Ziyaret tavafının son üç şavtını veya daha az sayıda şavtını abdestsiz, cünüp, loğusa veya âdetli olarak yapan kimseye, her şavt için bir fitre miktarı sadaka gerekir. Hacda cinsel ilişki dışındaki ihram yasaklarının sona erebilmesi için ziyaret tavafının yapılması şart değildir. Bu sebeple son üç şavtın veya daha azının abdestsiz, cünüp, loğusa veya âdetli olarak yapılması umrede olduğu gibi dem gerektirmez, bu eksiklikler sadaka ile telafi edilebilir. Ziyaret tavafının son üç şavtını veya daha az şavtını terk eden kimseye dem gerekir. Ancak abdest aldıktan veya guslettikten sonra veya kadınlar temizlendikten sonra şavtları yeniden yaparlarsa ceza düşer. Bir mazeret olmaksızın ziyaret tavafının üç veya daha az sayıda

³⁷⁶ Nevevi, *Kitabü'l-İzah fi Menasiki'l-Haccı ve'l-Umre*, s. 229.

³⁷⁷ el-Cezerî, *el-Kitâbü'l-Fıkhî 'ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a*, c. II, s. 923.

³⁷⁸ el-Cezerî, a.g.e., c. II, s. 921.

³⁷⁹ Hac 22/29.

şavtını yapmayan, tavafı tekerlekli sandalyeye binerek veya çıplak olarak yapan kimseye dem gerekir. Yeniden yapılması halinde dem düşer.

Ebû Hanife'ye göre ziyaret tavafı, başlangıç vaktinden itibaren ömrün sonuna kadar her hangi bir zamanda yapılabilir. Ancak bayramın üçüncü günü güneş batıncaya kadar yapılmazsa dem gerekir.

Şâfiî mezhebine göre, abdestsiz kişinin tavafı kesinlikle geçerli olmaz. Beytullah'la ilgili bir ibâdet olması açısından namaz yerindedir. Şâfiî mezhebinin delili: Peygamber (s.a.v), tavafı namaza benzeterek şöyle buyurmuştur: “*Beytullah'ı tavaf etmek namazdır. O halde tavafta az konuşun*”. Namazda abdestli olmak, namazın geçerliliğinin koşuludur. Tavafta abdestli olmak da böyledir.³⁸⁰ Dolayısıyla abdestsiz ve cünüp kimse ile âdetli ve loğusa olan hanımların yaptıkları tavaf geçerli olmaz. Bu eksiliğin ceza ile telafi edilmesi mümkün değildir. Mutlaka tavafın yeniden yapılması gerekir.

(2). Tavafı Avret Mahalli Örtülü Olarak Yapmak

Tavaf esnasında kadın ve erkeklerin avret yerlerini örtülü tutmaları gerekir. Cahiliyye döneminde insanlar, Kâ'be'yi çıplak olarak tavaf ederlerdi. Peygamberimiz (s.a.v), Kâ'be'nin çıplak olarak tavaf edilmesini men etmiştir: “*Bu yıldan sonra hiçbir müşrik haccetmez, Kâ'beyi hiçbir çıplak kimse tavaf etmez.*”³⁸¹ Dolayısıyla veda ve ziyaret tavaflarını avret yerleri açık olarak yapan kimsenin, tavaf yeniden yapması gerekir. Yeniden yapmazsa dem gerekir.

Hanefî mezhebine göre, avret yerleri bir rükû veya secde yapacak süre, bir uzvun dörte biri kadar açık olarak tavaf etse tavafı geçerli olur. Ancak vacibi terk etmesi sebebiyle dem gerekir. Usulüne uygun olarak tavafı yeniden yaparsa ceza ortadan kalkar.

Şâfiî mezhebine göre, tavaf esnasında kadın ve erkeklerin avret yerlerinin örtülü olması, tavafın geçerlilik şartlarından biridir. Tavaf yapmakta olan bir kimsenin kendi kusur ve ihmali sebebiyle avret yeri açılırsa, tavafın avret mahalli açık olarak yapılan kısmı geçersiz olur, geçersiz yapılan kısmın yeniden yapılması gerekir. Fakat kendi kusur ve

³⁸⁰ Bkz. eş-Şâfiî, *el-Umm*, c. II, s. 178; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktasid*, c. I, s. 276; es-Serahsî, *el-Mebsût*, c. IV, s. 38-41,56.

³⁸¹ Buhârî, “Hac”, 67, II, 164.

ihmali olmaksızın avret yeri açılır ve hemen örtünürse tavafi bozulmaz.³⁸²

(3). Tavafın İlk Şavtını Hacer-i Esved'den Başlatmak ve Bitirmek

Hanefî mezhebine göre, tavafa Hacer-i Esved'den başlamak ve orada bitirmek vaciptir, buradan başlanmazsa dem gerekir.³⁸³

Şâfiî mezhebine göre, tavafa Hacer-i Esved'den başlamak ve orada bitirmek şarttır. aksi halde bu tavafın yeniden yapılması gerekir.³⁸⁴

(4). Tavafı Yürüyerek Yapmak

Hanefî mezhebine göre, gücü yetenlerin tavafı yürüyerek yapması vaciptir. Dinen geçerli bir mazareti olmaksızın tekerlekli sandalye ve benzeri araçlarla yapılan tavaf geçerli olmaz, bu tavafın yeniden yapılması gerekir. Yapılmadıysa dem gerekir.

Şâfiî mezhebine göre, tavafı yürüyerek yapmak sünnettir. Gücü yettiği halde bir araca binilerek tavaf yapılırsa, yeniden yapması veya dem gerekir. Yürümeye gücü yetmeyenlerin tavafı bir araca binmek suretiyle olur.³⁸⁵ Şâfiî mezhebinin delili: Aişe (r.a) rivâyet ettiği hadisi delil olarak almışlar, “*Resulüllah (s.a.v) veda haccında Ka'be'yi deveye binmiş vaziyette tavaf etti. Elindeki sopasıyla da Hacer-i Esved'i istislâm ediyordu*”³⁸⁶ demiştir.

(5). İki Rekât Tavaf Namazı Kılmak

Hanefî mezhebine göre, iki rekât namaz kılmak tavafın vacibi değil müstakil bir ibâdetidir. Bu sebeple tavaf namazını kılmayana dem gerekmez. Ancak bu namazı kılmayan kimse günahkâr olur. Tavaf namazı kılmadan da iki tavafı peş peşe yapmak mekruhtur. Bu namazın ilk rekâtında Kafirun suresini, ikinci rekâtında da İhlas suresini okumak mendup olduğu gibi, bu namazı Makam-ı İbrahim'de kılmak da menduptur.³⁸⁷

Şâfiî mezhebibe göre, iki rekât namazı kılmak sünnettir. Kerahet vakitinde de

³⁸² Zuhaylî, **İslâm Fıkıh Ansiklopedisi**, c. IV, s. 37-39.

³⁸³ Zuhaylî, a.g.e., c. IV, s. 40; el-Cezerî, **el-Kitâbü'l-Fıkhî 'ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a**, c. II, s. 930-938.

³⁸⁴ el-Cezerî, a.g.e., c. II, s. 930-938.

³⁸⁵ es-Serahsî, **el-Mebsût**, c. IV, s. 44; eş-Şâfiî, **el-Umm**, c. II, s. 174-175.

³⁸⁶ Nesai, “Menasik”, 140. V, 224.

³⁸⁷ Zuhaylî, a.g.e., c. IV, s. 37, 41.

kılınabilir ve tavafı da peş peşe yapmakta bir sakıncası yoktur.³⁸⁸

d. Tavafın Sünnetleri

Vücutta, elbisede ve metafta necaset bulunmaması

Hanefî mezhebine göre, tavaf eden kimsenin bedeninde, giyisilerinde veya metafta pislik bulunmaması sünnettir.³⁸⁹ Eğer bir kimse elbise veya bedeninde necaset varken tavaf yaparsa geçerli olur, fakat mekruhtur.

Şâfiî mezhebine göre, tavaf yapan kimsenin bedeninde, giyisilerinde veya metafta pislik bulunmaması şarttır, böyle yapan kimsenin tavafı geçerli olmaz, yeniden yapılması gerekir. Şâfiî mezhebinin delili: Beyti tavaf etmek de namaz kılmak gibidir. Dolayısıyla tavaf ederken fazla konuşmayın.³⁹⁰

3. Sa'y Etmek

Ka'be'nin yakınında bulunan Safa ve Merve tepeleri arasında usulüne uygun olarak gidip gelme işlemine sa'y adı verilir. Merve'ye dört, Safa'ya üç defa gidilir, Safa ve Merve tepeleri arasındaki gidip gelinen alana Mes'a denmektedir.

Hanefî mezhebine göre, sa'y etmek vaciptir.³⁹¹ Meşru bir mazaret olmadan terk edilirse dem gerekir. Hanefî mezhebinin delili: “*Şüphesiz Safa ile Merve, Allah'ın varlığını ve birliğini gösteren nişanelerindedir. Kim Kâbe'yi hacceder veya umre yaparsa, bu ikisini tavaf etmesinde bir beis yoktur.*”³⁹² Yukarıda zikredilen sa'y ile ilgili âyetin delaleti zannidir. Âyet, sa'yin farz olduğuna kesin olarak delalet etmez. Böyle bir delil ile bir amelin farz oluşu değil, ancak vacip oluşu sabit olur. Konu ile ilgili olarak zikredilen hadis “*Sa'y edin, çünkü Allah sa'y etmeyi size yazdı.*” ise zayıftır, sahih olduğu kabul edilse bile, sa'yin farz olduğunu kesin olarak ifade etmez. Çünkü “*yazmak*” ifadesi her zaman farziyet

³⁸⁸ Zuhaylî, **İslâm Fıkıh Ansiklopedisi**, c. IV, s. 37; es-Serahsî, **el-Mebsût**, c. IV, s. 12; eş-Şâfiî, **el-Umm**, c. II, s. 175-176.

³⁸⁹ Nevevi, **Kitabü'l-İzah fi Menasiki'l-Haccı ve'l-Umre**, s. 211-212.

³⁹⁰ Zuhaylî, a.g.e., c. IV, s. 40.

³⁹¹ el-Cezerî, **el-Kitâbü'l-Fikhî 'ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a**, c. II, s. 940; Zuhayli, a.g.e., c. III, s. 469.

³⁹² Bakara 2/158.

anlamı taşımaz.³⁹³

Şâfiî mezhebine göre, sa'y etmek farz ve rükündür, yapılmazsa hac batıl olur.³⁹⁴ Şâfiî mezhebinin delili: Peygamberimiz (s.a.v) sa'y esnasında insanlara dönüp şöyle dedi: “*Sa'y edin, çünkü Allah sa'y etmeyi size yazdı.*”³⁹⁵ Bu hadisin sa'yin farz oluşuna delil teşkil ettiğini, zira hadiste geçen “*size yazdı*” ifadesinin “*size farz kıldı*” anlamında olduğunu söylemektedirler.³⁹⁶

a. Sa'yin Geçerli Olmasının Şartları

Sa'yin en az dört şavtını yapmak

Hanefî mezhebine göre, sa'yin dört şavtını yapmak rükün, şavtı yediye tamamlamak ise vaciptir. Bir şeyin yarısından fazlası o şeyin tamamı hükmündedir. Bu itibarla en az dört şavt yapan kimse sa'yi yapmış sayılır. Geri kalan şavtlar yapılmazsa her şavt için bir sadaka-i fitır gerekir. Sa'y bütünüyle terk edilirse dem gerekir.

Şâfiî mezhebine göre, sa'yi yedi şavta tamamlamak rükündür. Bir şavt eksik olsa bile sa'y geçerli olmaz. Şâfiî mezhebinin delili: “*Ey insanlar! Hac menasikinizi benden alınız (öğreniniz)*” buyurmuş ve kendisi de sa'yi yedi şavt yapmıştır.³⁹⁷

b. Sa'yin Vacipleri

Gücü yeten kimsenin sa'yi yürüyerek yapması

Hanefî mezhebine göre, gücü yeten kimsenin sa'yi yürüyerek yapması vaciptir. Gücü yettiği halde sa'yi tekerlekli sandalye ile yapmak dem gerektirir.

Şâfiî mezhebine göre sa'yi yürüyerek yapmak sünnettir.³⁹⁸

4. Arafat Vakfesi

Vakfe, sözlük manasıyla “durmak, duruş” demektir. Vakfenin yapılacağı yer,

³⁹³ el-Cezerî, *el-Kitâbü'l-Fıkhî 'ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a*, c.II, s. 930-936.

³⁹⁴ el-Cezerî, a.g.e., c. II, s. 939.

³⁹⁵ Darekutni, c. I, s. 270.

³⁹⁶ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktasid*, s. 278; Zuhaylî, *İslâm Fıkıh Ansiklopedisi*, c. IV, s. 47.

³⁹⁷ Tirmizi, “Hac”, 38, III, 216.

³⁹⁸ Zuhaylî, a.g.e., c. IV, s. 48.

Arafat dağıdır, Bu yer dışında yapılan vakfeler hac işlemi olarak sahih olmaz. Arafat'ta vakfe, haccın birinci ve belli zamanı olan rüknüdür. Bu sebeple, vakfe terkedilirse hac sahih olmaz. Arafat'ta vakfenin haccın bir rüknü olduğu, “*Arafat'tan indiğinizde, Allah'ı Meş'ar-i Haram olan Müzdelife'de anın*”³⁹⁹ âyetiyle sabittir.

Vakfenin yapılması için zaruri vakit, “Zilhicce ayının dokuzuncu günü (kurban bayramının arefe günü) zevalden başlayıp, bayramın birinci günü fecri sadığın doğuşuna kadar devam eden” süredir. Henüz güneş batmadan Arafat'tan ayrılan dem keser.

Hanefî mezhebine göre, Arafat'ta vakfe için niyet, uykulu veya uyanık olmak vb. durumlar önemli değildir, bu süre içerisinde Arafat'ta bulunanların bu duruşu vakfe için sahih olur.⁴⁰⁰

Şâfiî mezhebine göre, ibâdete ehil olmak şarttır.⁴⁰¹

Arefe günü zevalden aynı gün güneş batana kadar Arafat'ta bulunmak hanefî mezhebine göre vaciptir, eğer gündüz Arafat'a gelip vakfe yapan bir kimse güneş batmadan önce Arafat'tan ayrılırsa dem gerekir. Güneş batmadan önce Arafat'a geri dönerse ceza düşer. Güneş battıktan sonra dönerse artık ceza düşmez. Güneş batmadan ayrılanlar da, vacibi terkettiklerinden bir dem keserler. Hanefî mezhebinin delili: Hz. Ali (r.a.) ve Üsâme (r.a.) hadisinde, “*Peygamber (s.a.v) güneş kaybolunca ayrıldı.*” denilmektedir.⁴⁰²

Şâfiî mezhebine göre ise Arafat'ta güneş batıncaya kadar beklemek sünnettir. bundan dolayı güneş batmadan önce Arafat'ın terk edilmesi halinde her hangi bir ceza gerekmez. Güneşin batışından sonra Arafat'a gelenler, vacip süreyi kaçırmış olduklarından hac sahili olup bir dem keserler. Şâfiî mezhebinin delili sahih hadise dayanmaktadır: “*Fecirden önce gece veya gündüz Arafat'a gelen bir kimsenin haccı tamam olur.*”⁴⁰³

³⁹⁹ Bakara 2/198.

⁴⁰⁰ es-Serahsî, **el-Mebsût**, c. IV, s. 156; Zuhaylî, **İslâm Fıkıh Ansiklopedisi**, c. IV, s. 53; el-Cezerî, **el-Kitâbü'l-Fıkhî 'ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a**, c. II, s. 945-946.

⁴⁰¹ eş-Şafii, **el-Umm**, c. II, s. 166; el-Cezerî, a.g.e., c. II, s. 944; es-Serahsî, a.g.e., c. IV, s. 156;

⁴⁰² el-Cezerî, **el-Kitâbü'l-Fıkhî 'ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a**, c. II, s. 945-946; Zuhaylî, a.g.e., c. IV, s. 53.

⁴⁰³ el-Cezerî, a.g.e., c. II, s. 945; es-Serahsî, a.g.e., c. IV, s. 55.

5. Müzdelife Vakfesi

Haccın aslî vacip işlemlerinden biridir. Geceyi Müzdelife’de geçirmek (gecelemek).

Hanefî mezhebine göre, geceyi müzdelife’de geçirmek (fecirden önce, bir anlık zaman için de olsa, Müzdelife’de bulunmak) sünnettir.⁴⁰⁴ Hanefilere göre vacip olan miktar, bir geçip uğramak şeklinde bile çok kısa bir süredir. Sebepsiz fecirden önce Müzdelife’de bulunmayan kişi için ceza olarak dem gerekir.

Şâfiî mezhebine göre, geceyi Müzdelife’de geçirmek vaciptir. Bu, Arafat’taki vakfeden sonra gecenin ikinci yarısında olmalıdır. Bu vakitte Müzdelife’de bulunmayan, kimse için dem gerekir. Müzdelife vakfesinde efdal olan, sabah namazını erken kılıp güneş doğana kadar dua etmek, güneş doğunca ayrılmaktır. Şâfiî mezhebinin delili: Cabir bin Abdullah (r.a.)’dan rivâyet edilen bir hadiste: “*Hz. Peygamber Müzdelife’ye gelip orada akşam ve yatsı namazlarını kaldırdı. Daha sonra fecir doğuncaya kadar orada geceledi ve fecir namazını orada kıldı*”.⁴⁰⁵

a. Müzdelife Vakfesinin Vacipleri

Müzdelife’de akşam ve yatsı namazlarını birleştirmek

Kurban bayramının arefesinde Arafat’ta vakfeden sonra güneşin batması beklenir, akşam namazı kılınmadan Müzdelife’ye hareket edilir. Burada yatsının vakti girdikten sonra, önce akşam, sonra yatsı namazı kılınır.

Ebû Hanife ve İmam Muhammed’e göre Müzdelife’de akşam ve yatsı namazlarını ister cemaatle olsun, ister tek başına olsun yatsı vakti içinde cem-i te’hir ile kılmak vaciptir.⁴⁰⁶ Ebû Hanife’nin ve İmam Muhammed’in delili: Abdullah ibn Ömer, “*Allah’ın Elçesisi, akşam namazı ile yatsı namazını Müzdelife’de birleştirerek kıldı. Akşam üç, yatsı iki rekat olarak bir kametle kıldı*”⁴⁰⁷ demiştir.

Ebû Yusuf ve Şâfiî mezhebine göre, Müzdelife’de akşam ile yatsı namazlarını cem-

⁴⁰⁴ el-Cezerî, **el-Kitâbü’l-Fıkhî ‘ale’l-Mezâhibi’l-Erba’a**, c. II, s. 942.

⁴⁰⁵ es-Serahsî, a.g.e., c. II, s. 136.

⁴⁰⁶ el-Cezerî, a.g.e., c. II, s. 941-943; es-Serahsî, **el-Mebsût**, c. IV, s. 62.

⁴⁰⁷ Müslim, “Hac”, 290, II, 938.

i te'hir ile kılmak sünnettir.⁴⁰⁸

6. Mina'da Gecelemek

Hanefî mezhebine göre Mina'da gecelemek sünnettir. Hanefî mezhebinin delili: Abbas (r.a.)'ın, zezem suyu dağıtma nedeniyle, Resulullah (s.a.v)'tan, taşlama gecelerinde Mekke'de geceleme konusunda izin istediği, Peygamber (s.a.v)'in de izin verdiği şeklindeki hadisidir. Çünkü Mina'da geceleme vacip olsaydı, zezem suyu dağıtma nedeniyle İbn Abbas (r.a.)'a izin vermezdi. Ayrıca Mina'da geceleme, bağımsız yapılan bir ibâdet olmayıp bu günlerde yapılan taşlamaya tabidir. Mina'da geceleme terketmek, bayram gecesini Müzdelife'de geceleme terketmek gibi, sadece günahkâr olmaya neden olur. Ayrıca cezayı gerektirmez.⁴⁰⁹

Şâfiî mezhebine göre Mina'da gecelemek vaciptir. Mina'da geceleme bir gece terkederse o kimseye bir müdd⁴¹⁰ sadaka cezası, iki gece terkederse iki müdd sadaka cezası vardır. Üç gece terkederse kurban cezası gerekir. Cezanın vacip olması hususunda, geceleme terketmeyi, taşlamayı terketmeye kıyas etmiştir.⁴¹¹

a. İşlemler Konusundaki Sıraya Uymak

Hanefî mezhebine göre, Mina'da yapılacak işlemler konusundaki sıraya uymak vaciptir.

Şâfiî mezhebine göre sünnettir. Önce cemrelerle ilgili işlemler yapılır, sonra kurban kesilir, daha sonra da tıraş olunur.⁴¹²

b. Taşlama Yerleri

Mina'ya gelince, Cemre denen yerlerde şeytan taşlanır. Sözlükte cemre, "teyemmüm edilecek taş, toprak parçası veya taş yığını" manasına gelir. Hac işlemlerinden

⁴⁰⁸ Akyüz, **Mukayeseli İbadetler İlmihali**, c. IV, s. 189-190.

⁴⁰⁹ es-Serahsî, **el-Mebsût**, c. IV, s. 50; el-Cezerî, **el-Kitâbü'l-Fıkhî 'ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a**, c. II, s. 955-956.

⁴¹⁰ Müdd - Bir sa'in dörtte birine eşit, iki yüz altmış dirhemlik bir ölçek. Irak rıtlı ile 2 rıtlı, Hicaz rıtlı ile ise bir tam 1/3 rıtlı eşittir. 77 kg. buğday 100 lt. olarak düşünülürse, şeri müdd için 1,05 litrelik değer elde edilir.

⁴¹¹ es-Serahsî, a.g.e., c. IV, s. 50; el-Cezerî, a.g.e., c. II, s. 951.

⁴¹² Akyüz, a.g.e., c. IV, s. 191.

birinin yapıldığı yer olarak cemre, “Kurban bayramı günlerinde Mina’da bulunan taş kümelerine Müzdelife’den toplanan yedi küçük taşın atıldığı yer” demektir. Ayşe (r.a)’nin şu hadisidir. Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: *“Bugün Mina’da ilk ibâdetimiz taş atmamızdır. Sonra kurban kesmemiz, sonra da tıraş olmamızdır”*⁴¹³.

Mina’da üç tane cemre vardır:

- 1) AKâbe cemresi (Cemretu’l-AKâbe),
- 2) Orta cemre (el-Cemretu’l-Vusta),
- 3) Küçük cemre (el-Cemretu’s-Suğra veya el-Cemretu’l-Ula).

(1). Bayramın Birinci Günü

Bu gün, sadece aKâbe cemresi taşlanır; ikinci gün fecir doğana kadar aKâbe cemresi taşlanabilir. Güneşin doğmasıyla öğle arasında taşlanması müstehap, öğleden güneş batana kadar mubah, gece ve bayramın birinci günüyle ikinci günü fecir doğması arasında mekruhtur. Bu günden önce atmakla taşlama yerine getirilmiş olmaz.

Hanefî mezhebine göre bayramın birinci günü Cemre-i AKâbe’ye taş atma vakti, günün tamamlanması ise güneşin batmasıyla olur. Hanefî mezhebinin delili: Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: *“Bugün ilk ibâdetimiz taş atmamızdır”*. Ebû Yusuf’a göre zevale kadar sürer. Zevalden sonrası kaza olur.⁴¹⁴ AKâbe cemresindeki taşlamanın gece yapmayarak ertesi güne bırakınca dem gerekir.⁴¹⁵

Şâfiî mezhebinin bu konuda iki görüşü vardır:

- Güneş batıncaya kadar taşıyabilir. Güneş batınca bu taşlamada vaktini geçirmesi nedeniyle fidye gerekir. Çünkü bu vakitte şeytan taşlama, Peygamber’in fiiliye ibâdet olarak bilinmiştir. Arafat’taki vakfe gibi, vaktin geçmesiyle bu ibâdete erişilememiş olur.

- Taşlamanın vakti teşrik günlerinin sonuna kadar devam eder. Öyle ki, terk ettiği taşlamayı teşrik günlerinin sonunda yapabilir. Hiç bir ceza gerekmez. Çünkü şeytan

⁴¹³ Buhârî, “Lydeyn”, 17; Müslim, “Edahi”, 7.

⁴¹⁴ es-Serahsî, **el-Mebsût**, c. IV, s. 50; el-Cezerî, **el-Kitâbü’l-Fikhî ‘ale’l-Mezâhibi’l-Erba’a**, c. IV, s. 122.

⁴¹⁵ es-Serahsî, a.g.e., c. IV, s. 19-20, 28, 68.

taşlama yeri ve zamanı değişik olsa da tek bir hac fiili hükmündedir. Dolayısıyla vakti geçmediği sürece bu hac fiili kaçırılmış olmaz. Bu da ancak teşrik günlerinin sonu gelince olur. İmam Şâfiî bunu tekbire kıyas etmiştir. Çünkü teşrik günlerinde herhangi bir namazı terk eden kişi, bu namazı teşrik günlerinde tekbirlerle kaza eder.⁴¹⁶

(2). Bayramın İkinci ve Üçüncü Günü Sırasıyla Küçük, Orta ve Büyük Şeytana Yedişer Taş Atılır. Bu Sıraya Uymak, Hanefî mezhebine göre sünnettir. Sıraya uyulmaması durumunda her hangi bir ceza gerekmez.⁴¹⁷

Ebû Hanife'ye göre, her gün atılması gereken taşlar zamanında atılmazsa daha sonra kaza edilemez. Zamanında atılmadığı için dem gerekir.

Şâfiî mezhebine göre, sıraya uyulması ise vaciptir. Bu şarta uyulmadığı takdirde yeniden atılması gerekir, atılmazsa dem gerekir.⁴¹⁸

(3). Teşrik Günlerinde Remyu'l-Cimar İşlemini Yapmayanların, Daha Sonra Bunu Yapmaları Gerekmez

Hanefî mezhebine göre, bütünü veya sadece aKâbe cemresindeki taşlama terkedilirse dem gerekir, bir veya daha fazla cemre terkedilirse, her biri için bir fitre gerekir.⁴¹⁹

Şâfiî mezhebine göre, biri için bir, ikisi için iki müdd buğday tasadduk etmek, üçü için dem gerekir.⁴²⁰

7. Saçları Tıraş Etmek Veya Kısaltmak

Haccın aslı vaciplerinden biri de, temettu veya kıran haccı yapanların bayramın birinci günü Mina'da AKâbe cemresine taşlayıp kurban kestikten sonra saçlarını tıraş etmeleri veya kısaltmalarındır. İfrad haccı yapanlar kurban kesmekle yükümlü olmadıkları için AKâbe ctmresini taşladıktan sonra tıraş olurlar.

⁴¹⁶ es-Serahsî, **el-Mebsût**, c. IV, s. 67.

⁴¹⁷ Zuhaylî, **İslâm Fıkıh Ansiklopedisi**, c. IV, s. 71.

⁴¹⁸ el-Cezerî, **el-Kitâbü'l-Fikhî 'ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a**, c. I, s. 668.

⁴¹⁹ Zuhaylî, a.g.e., c. IV, s. 74.

⁴²⁰ es-Serahsî, a.g.e., c. IV, s. 50; el-Cezerî, a.g.e., c. IV, s. 65.

Hanefî mezhebine göre tıraş olmak veya kısaltmak vaciptir. Hanefî mezhebinin delili: “*And olsun ki Allah, Peygamberin rüyasının gerçek olduğunu tasdik eder. Ey İnananlar! Siz, Allah dilerse, güven içinde, başlarınızı tıraş etmiş veya saçlarınızı kısaltmış olarak, korkmadan Mescid-i Haram'a gireceksiniz.*”⁴²¹

Şâfiî mezhebine göre tıraş olmak veya kısaltmak rükündür. Terk edilmesi halinde başka bir şeyle telafisi mümkün değildir. Aksi takdirde bu kimse hac yapmış olmas. Şâfiî mezhebinin delili: Sahih hadisi şerif, Hz. Peygamber (s.a.v) “*Başını tamamen tıraş edene düşen her kılı kıyamet günü bir nur vardır.*” buyurmuştur.⁴²²

Kadınlar saçlarını tıraş etmeyip kısaltmaları gerektiği hususunda mezhepler arasında görüş birliği vardır. Reygamberimiz söyle buyurmuştur: “*Kadınların saçlarını tıraş etmeleri gerekmez. Onlara düşen, saçlarını sadece kısaltmaktır.*”⁴²³

a. Tıraş Olmanın Vakti

Hanefî mezhebine göre, bayramın üçüncü günü güneş batıncaya kadar tıraş olmak veya saçları kısaltmak vaciptir. Çünkü Peygamber (s.a.v) Kurban bayramı günlerinde ve Harem’de tıraş olmuştur. Geciktirilmesi durumunda dem gerekir.⁴²⁴

Ebû Yusuf’a, İmam Muhammed ve Şâfiî mezhebine göre, bayramın ilk üç gününde tıraş olmak veya kısaltmak sünnettir. Geciktirilmesi mekruhtur ve ceza gerektirmez. Ancak tıraş olmadıkça ihramdan çıkılmış olmaz ve ihram yasakları devam eder.⁴²⁵

Şâfiî mezhebine göre, saçları tıraş etmenin veya kısaltmanın vakti, arefe gününü bayrama bağlayan gece yarısından sonra başlar.⁴²⁶

b. Saçları Tıraş Etme Veya Kısaltmanın Yeri

Ebû Hanife ve İmam Muhammed’e göre, ister hac ister umre için olsun, saçları tıraş etmenin veya kısaltmanın yeri Harem bölgesidir. Harem bölgesi dışında yapılan tıraş

⁴²¹ Feth 48/27.

⁴²² Zuhaylî, **İslâm Fıkıh Ansiklopedisi**, c. IV, s. 77; el-Cezerî, **el-Kitâbü’l-Fıkhî ‘ale’l-Mezâhibi’l-Erba’a**, c. II, s. 913-914.

⁴²³ Ebû Davud, “Menasik”, 79, II, 502.

⁴²⁴ es-Serahsî, **el-Mebsût**, c. IV, s. 50; el-Cezerî, a.g.e., c. IV, s. 134.

⁴²⁵ es-Serahsî, a.g.e., c. IV, s. 134.

⁴²⁶ İbn Rüşd, **Bidâyetü’l-Müctehid ve Nihâyetü’l-Muktasid**, c. I, s. 284.

geçerli ise de vacip terk edildiği için dem gerekir.

Ebû Yusuf ve Şâfiî mezhebine göre, bu vecibenin Harem bölgesinde yapılması sünnettir.⁴²⁷

c. Tıraş Edilecek Veya Kısaltılacak Saçın Miktarı

Saçların tıraş edilmesi veya kısaltılmasında vacip olan miktar, başın en az dörtte biridir. Başın sadece dörtte birinde veya daha az kısmında saç varsa, hepsinin tıraş edilmesi veya kısaltılması gerekir.

Hanefî mezhebine göre, saçların tamamının tıraş edilmesi veya kısaltılması ise sünnettir. Erkeklerin saçlarını tıraş ederken veya kısaltırken sakal ve bıyıklarından da biraz almaları müstehaptır. Saçı olmayanların tıraş aletini başlarının üzerinde dolaştırmaları vaciptir.

Şâfiî mezhebine göre, baştaki saçın tamamını tıraş etmek, erkekler için daha faziletli olmakla birlikte üç telin kesilmesi, koparılması veya ucundan kesilmesi yeterlidir. Saçı dökülmüş olan kimselerin, tıraş bıçağını başlarının üzerinde gezdirmeleri müstehaptır.

d. Tıraş İle Diğer Menasik Arasında Tertip

Peygamberimiz (s.a.v) veda haccında bayram sabahı AKâbe cemresini taşıdıktan sonra Mina'ya dönmüş, kurbanlarını kesmiş, sonra tıraş olmuştur. Aynı günü Kâbe'ye gitmiş ve ziyaret tavafını yapıp Mina'ya geri gelmiştir.⁴²⁸

Taş atma, kurban kesme ve tıraş olma menasiki arasında Peygamberimiz (s.a.v) takip ettiği sıraya uymanın vacip veya sünnet oluşu konusunda iki mezheb imamları ihtilâf etmişler:

Ebû Yusuf, İmam Muhammed ve Şâfiî mezhebine göre, tertibe uymak sünnettir. Bu tertibe uyulmadığı takdirde her hangi bir ceza gerekmez. Delilleri ise: Sahabeden biri Hz. Peygamber'e (s.a.v), "*Şeytan taşlamadan ziyaret tavafını yaptım. (olur mu ?) diye sordu. Hz. Peygamber, "Zararı yok. Bir şey gerekmez" buyurdu. Bir başka sahabe, "Kurban*

⁴²⁷ Nevevî, **el-Mecmu'**, c. VIII, s. 191.

⁴²⁸ Müslüm, "Hac", 333, 947.

*kesmeden tıraş oldum, bir sakınca varmı? Diye sordu. Hz. Peygamber, “Zararı yok. Bir şey gerekmez” buyurdu. Bir başka sahâbı, “Şeytan taşlamadan kurban kestim, ne dersiniz? Dedi. Hz. Peygamber, “Zararı yok. Bir şey gerekmez” buyurdu.*⁴²⁹

Ebû Hanife'ye göre, bunların ilk üçünde Hz. Peygamber'in (s.a.v) takip ettiği sıraya uymak vaciptir. Uyulmadığı takdirde dem gerekir. Ancak, ifrad haccı yapanların nafîle olarak kurban kesmeleri durumunda tertibe uymaları vacip değil, sünnettir.

e. İhramdan Çıkma (Tahallül)

Saçların tıraş edilmesi veya kısaltılması ile ihramdan çıkmış olur. İhramdan çıkınca, elbise giyme, koku sürünme, saç, sakal, bıyık ve tırnak kesme gibi ihram yasakları sona erer buna “Tehallül” denir. Hacda biri cinsel ilişki dışındaki yasakların, diğer ise, cinsel ilişki yasağının kalkması olmak üzere iki çeşit “Tehallül” vardır.⁴³⁰

(1). Birinci Tahallül

Cinsel ilişki dışındaki ihram yasakları bayramın birinci günü tıraş olup sona erer. İhramlı kişi, Akâbe cemresine taşlamış, kurban kesmiş, hatta ziyaret tavafını olsa bile tıraş olmadıkça ihramdan çıkmış olmaz.⁴³¹

(2). İkinci Tahallül

Cinsel ilişki dâhil olmak üzere ihram yasaklarının tamamıyla ortadan kalkması demektir. İkinci tehallül, ziyaret tavafının da yapılmasıyla gerçekleşir.

8. Hedy

Hac ve umre ile ilgili olarak kesilen kurbanlara “hedy” denir. Yüce Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak maksadiyle harem bölgesine veya Kâ'be'ye hediye edildikleri için bu kurbanlara “hedy” adı verilmiştir. Kurban bayramı günlerinde kesilen, hac ve umre ile ilgili olmayan kurbanlara ise “udhiyye” denir. “Udhiyye” olarak kesilecek hayvanda aranan şartlar, “hedy” olarak kesilecek hayvanda da aranır. Buna göre hedy, deve, sığır ve

⁴²⁹ Buhârî, “el-Eyman ve'n-Nüzür”, 15, VII, 226; “Hac”, 135, 187.

⁴³⁰ Zuhaylî, **İslâm Fıkıh Ansiklopedisi**, c. IV, s. 82.

⁴³¹ Zuhaylî, a.g.e., c. IV, s. 80.

davar cinsinden olur. Kurban bayramında, kurban kesmekle yükümlü sayılan kimsenin, Allah'a yaklaşmak niyetiyle keseceği kurbanın hükmü konusunda iki görüş vardır.⁴³²

a. Hedy Kurbanın Hükmü

Hedy kurbanın hükmü konusunda iki mezhep ihtilâf etmiştir.

Hanefî mezhebine göre vâciptir. Hanefî mezhebinin delili: Kur'ân'da Hz. Peygamber'e hitaben "*Rabbin için namaz kıl, kurban kes*"⁴³³ buyrulmasının ümmeti de kapsadığı ve gereklilik bildirdiği görüşündedir. Ayrıca Hz. Peygamber'in birçok hadisinde hali vakti yerinde olanların kurban kesmesi emredilmiş veya tavsiye edilmiş, hatta "*Kim imkânı olduğu halde kurban kesmezse bizim mescidimize yaklaşmasın*"⁴³⁴, "*Ey insanlar, her sene, her ev halkına kurban kesmek vâciptir*"⁴³⁵ gibi ifadelerle bu gereklilik önemle vurgulanmıştır. Öte yandan kurban kesmeyi Hz. Peygamber hiç terketmemiştir. Bu ve benzeri delillerden hareket eden fakihler gerekli şartları taşıyanların kurban bayramında kurban kesmesini vâcip görürler.⁴³⁶

Şâfiî mezhebine göre, kurban kesmek sünnettir. Gücü yetenin onu terk etmesi mekruh olur. Mezhep imamları bu konuda, Kur'ân'da açık hükmün bulunmadığını, Hz. Peygamber'in sürekli olarak kurban uygulamasını ise "sünnet" olarak değerlendirmenin daha uygun olduğunu söylemişlerdir. Şâfiî mezhebinin dayandığı bazı hadis delilleri şunlardır: Saîd b. el-Müseyyeb'in Ümmü Seleme'den naklettiğine göre, Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "*Zilhicce'nin hilâlini gördüğünüzde, sizden biriniz kurban kesmek isterse, saçlarını ve tırnaklarını kesmesin.*" Başka bir rivâyette, hadisin baş tarafı, "*Zilhicce'nin onuncu günü girdiğinde...*" şeklindedir. Bu hadis, gücü yetenin kurban kesip kesmeme konusunda serbest bırakıldığını gösterir. Bir şeyi isteğe bağlı bırakmak ise onun vacip olmadığını gösterir. Başka bir delil İkrime'nin, İbn Abbas (r.a)'dan rivâyet ettiği şu hadistir. İbn Abbas şöyle demiştir: "*Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu işittim: "Üç şey vardır ki, bana farzdır, sizin için nafiledir: Vitir namazı, kurban kesmek ve kuşluk*

⁴³² Zuhaylî, **İslâm Fıkıh Ansiklopedisi**, c. IV, s. 150.

⁴³³ el-Kevser 108/2.

⁴³⁴ İbn Mâce, "Edâhî", 2; Müsned, II, 321.

⁴³⁵ Tirmizî, "Edâhî", 18; İbn Mâce, "Edâhî", 2.

⁴³⁶ Akyüz, **Mukayeseli İbadetler İlmihali**, c. IV, s. 290.

namazı.” Fakihlerin çoğunluğu kurban kesmeyi, çocuk doğunca kesilen akîka kurbanına kıyas etmişlerdir. Diğer yandan Hz. Ebû Bekir ve Ömer’in kurban kesmediklerine dair haberler de bunu göstermektedir. Onların kurban kesmemelerinin sebebi, insanların bunu vacip görmelerinden korkmaları idi. Ancak Hanefiler, onların bir veya iki yıl kurban kesmeyişini nisâp miktarı mala sahip olmayışlarıyla açıklar. Çünkü bu iki halife beytülmalden sadece kendilerine ve aile fertlerine yetecek kadar maaş alıyorlardı. Şâfiîler’e göre kurban kesmek, tek başına olan kimse için, ömründe bir defa aynî sünnettir. Çünkü burada emir tekrarı gerektirmez ve emrin yerine getirilmesi en az miktarla mümkün olur, o da bir defa yapmakla gerçekleşir. Eğer aile fertleri birden fazla ise müekked sünnet olur. Aile bireylerinden her hangi birisi bunu yerine getirince, hepsi için yeterli olur. Dayandıkları delil, Mihnef İbn Süleym (r.a)’in rivâyet ettiği şu hadistir: Hz. Peygamber ile birlikte duruyorduk. Onun şöyle dediğini işittim: *“Ey insanlar! Her ev halkına, her yıl için bir kurban gerekir.”*⁴³⁷

Kesilecek kurbanın geçerli olması için ayrıca niyet etmek de şarttır. Çünkü hayvan ibâdet için de, et elde etmek amacıyla da kesilebilir. Hz. Peygamber: *“Ameller niyetlere göredir ve her kişi için niyet ettiği şey vardır.”*⁴³⁸ buyurmuştur.

Diğer yandan birden fazla kişinin ortak olmasının geçerli olduğu kurbanlarda, hanefiler göre Allah’a yaklaşmayı istemeyip sadece et maksadıyla kesen kimsenin ortak olmaması şarttır. Şâfiîlere göre ise bu şart değildir.⁴³⁹

b. Hedy Kurbanı İle Yükümlü Olanlar

Temettu ve kıran haccı yapanlar ile ihram yasaklarına veya hacla ilgili bazı kurallara aykırı davrananlar “hedy” kurbanı kesmekle yükümlüdürler. İfrad haccı ve umre yapanlar, bir ihram yasağını yahut hac veya umrenin vaciplerinden birini terk etmedikleri takdirde “hedy” kurbanı kesmekle yükümlü değildirler.

Ancak isterlerse Allah rızası için nafile hedy kesebilirler.

⁴³⁷ Tirmizî, “Edâhî”, 18; İbn Mâce, “Edâhî”, 2.

⁴³⁸ Buhârî, Vahiy, 1.

⁴³⁹ Akyüz, **Mukayeseli İbadetler İlmihali**, c. IV, s. 290.

c. Hedyin Çeşitleri

Hedy, vacip ve nafile olmak üzere iki kısımdır.

(1). Vacip Olan Hedy

Vacip olan hedy kurbanı beş çeşittir.

(a). Temettu Ve Kıran Hedyi

Temettu ve kıran haccı yapan kimselerin kesmekle yükümlü olduğu kurbandır. *“Kim umre yapıp (ihramdan çıkarak) hacca kadar (ihramlıya yasak olan şeylerden) yararlanırsa, kolayına gelen kurbanı kesmesi gerekir”*⁴⁴⁰ anlamındaki âyette kastedilen “hedy”, temettu haccı yapan kimselerin kesmekle yükümlü olduğu kurbandır.⁴⁴¹

Hanefî mezhebine göre, sahabeden Abdullah b. Mesud ile Abdullah b. Ömer, Kıran haccını temettu haccına kıyaslayarak, kıran haccı yapanların da temettu yapanlar gibi kurban kesmelerinin vacip olduğunu söylemişler ve görüşlerinin gerekçesini şöyle açıklamışlardır: Temettu yaparak bir yolculukla iki ibâdeti bir arada ifa eden kişinin kurban kesmesi gerektiğine göre, kıran haccı yaparak aynı ihramla iki ibâdeti bir arada ifa eden kişinin de aynı şekilde kurban kesmesi gerekir. Bu kurban “şükür kurbanı”dır. Çünkü kıran ve temettu haccı yapan kimse, bir hac mevsiminde hem umre hem hac yapma imkânı elde etmiştir. Kurban, buna şükür olarak kesilmektedir.⁴⁴²

Şâfiî mezhebine göre ise temmettu ve kıran haccı yapan kimselerin kestikleri kurban, ceza yani “telâfi kurbanı”dır. Çünkü temettu haccında âfâkîler hac için ihrama mîkatta değil Harem bölgesinde girmektedirler. Kıran haccı yapan kimse ise umre ve haccı tek ihramla yapmaktadır. Her iki durumda da bir eksiklik söz konusudur. Kurban, bu eksikliği telafi için kesilmektedir.⁴⁴³

(b). Ceza Hedyi

“Cezâ hedyi”, hac ve umrenin vaciplerinden birinin terki veya bazı ihram

⁴⁴⁰ Bakara 2/196.

⁴⁴¹ Zuhaylî, *İslâm Fıkıh Ansiklopedisi*, c. IV, s. 153.

⁴⁴² Nevevi, *Kitabü'l-İzah fi Menasiki'l-Haccı ve'l-Umre*, s. 137.

⁴⁴³ Nevevi, a.g.e., s. 469.

yasaklarına uyulmaması sebebiyle kesilmesi vacip olan kurbanda denir.

(c). İhsâr Hedyi

Hac veya umre yapmak üzere ihrama girdikten sonra bazı sebeplerle Arafat vakfesi, ziyaret tavafı veya umre tavafı yapma imkânı elde edemeyen kimsenin kesmesi vacip olan kurbandır.

(d). Fevât Hedyi

Hac ihramına giren kimsenin, Arafat vakfesini yapamadığı için haccı kaçırması sebebiyle kesmesi vacip olan kurbandır.

Şâfiî mezhebine göre hac yapmak üzere ihrama giren kimse, Arafat vakfesini yapamazsa, umre yaparak ihramdan çıkar. Bu hac; ister farz, ister vacip, ister nafil olsun, ertesi sene kaza edilir. Kaza edilirken bir de fevat kurbanı kesilir.

Hanefî mezhebine göre bu hac kaza edilirken dem gerekmez.

(e). Adak Hedyi

Harem bölgesinde kesilmek üzere adanan kurbandır.⁴⁴⁴

(2). Nafil Hedy

Hac veya umre maksadıyla Mekke'ye giden kimsenin, yükümlü olmadığı halde Allah rızası için kestiği kurbandır. Peygamberimiz (s.a.v) veda haccında nafil olarak yüz deve kurban etmiştir. Hz. Ali, "*Peygamber (s.a.v) yüz deve kurban etti. Etlerini dağıtmamı emretti, ben de dağıttım*" demiştir.⁴⁴⁵

d. Hedyin Kesim Yeri

Hanefî mezhebine göre, vacip veya nafil bütün hedy kurbanlarının Harem bölgesinde kesilmesi vaciptir. Harem dışında kesilen hedy kurbanları geçerli olmaz. Bu kurbanların Mina'da kesilmesi daha fazîletlidir. "*Mina'nın her yerinde kurban*

⁴⁴⁴ Zuhaylî, *İslâm Fıkıh Ansiklopedisi*, c. IV, s. 150.

⁴⁴⁵ Buhârî, "Hac", 122. II, 186.

kesilebilir.”⁴⁴⁶ Muhsar kimse de kurbanını Harem bölgesinde kestirir.⁴⁴⁷

Şâfiî mezhebine göre ise ihsâr hedyi, mahsur kalınan yerde de kesilebilir.⁴⁴⁸

e. Hedyin Kesim Zamanı

(1). Adak Hedy İle Nafile Hedyin Kesim Zamanı

Kurban bayramının birinci günü güneşin doğmasından sonra bayram namazının akabinde başlar ve bayramın dördüncü günü güneşin batışına kadar devam eder. Bu süre içinde gece ve gündüz kesilebilir. Zamanında kesilmeyen adak hedyinin kaza edilmesi vaciptir. Zamanında kesilmeyen nafile hedy kaza edilmez.

(2). Ceza Hedyinin Kesim Zamanı, İhlalin Gerçekleşmesiyle Başlar

(3). Fevât Hedyi, Haccın Kaza Edildiği Zamanda Kesilir

(4). Temettu Ve Kıran Hedyinin Zamanı

Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed’e göre temettu ve kıran hedyinin kesim zamanı, kurban bayramının ilk günü fecr-i sadıktan itibaren başlar. Bu kurbanın bayramın üçüncü günü güneş batıncaya kadar kesilmesi sünnettir. Bu süre içerisinde kesilmeyip daha sonraya ertelenmesi mekruh ise de ceza gerekmez.⁴⁴⁹

Ebû Hanîfe’ye göre ise bu hedyin kesim zamanı, kurban bayramının ilk günü fecr-i sadıktan itibaren başlar. Bu kurbanın bayramın üçüncü günü güneş batıncaya kadar kesilmesi vaciptir. Bu süre içerisinde kesilmemesi durumunda biri kazâ, biri de ceza olarak iki kurban kesmek gerekir.⁴⁵⁰

Şâfiî mezhebine göre temettu ve kıran hedyinin kesim zamanı, hac ihramına girme vaktiyle başlar. Ancak temettu haccı yapan kimse umreyi tamamladıktan sonra hac için ihrama girmeden önce bu hedyi kesebilir. Bu hedyin kesiminin son vakti yoktur. Ancak

⁴⁴⁶ Müslim, “Hac”, 310. I. 893.

⁴⁴⁷ Zuhaylî, **İslâm Fıkıh Ansiklopedisi**, c. IV, s. 159.

⁴⁴⁸ Nevevi, **Kitabü’l-İzah fi Menasiki’l-Haccı ve’l-Umre**, s. 500.

⁴⁴⁹ Zuhayli, a.ge., c. IV, s. 158.

⁴⁵⁰ Zuhayli, a.g.e., c. IV, s. 158.

Kurban bayramında kesilmesi daha fazîletlidir.⁴⁵¹

f. Hedy Kurbanlarının Etleri

Hanefî mezhebine göre, temettu ve kırân hedyleri ile nâfile olarak kesilen hedylerin etlerinden kesen dâhil zengin ve fakir herkes yiyebilir. Ceza hedyi ile adak fevât ve ihsâr hedylerinin etlerinden, kurbanları kesenler ile bakmakla yükümlü oldukları kimseler ve zenginler yiyemezler.⁴⁵²

Şâfiî mezhebine göre temettu ve kırân haccı yapanların kestikleri hedyler, “şükür hedy” olmayıp “ceza hedy” olduğundan bu kurbanların etlerinden kurbanları kesenler ile bakmakla yükümlü oldukları kimseler ve zenginler yiyemezler. Bu etlerin; sadece Harem bölgesi fakirlerine verilmesi şart değildir, Harem dışındaki yoksullara da gönderilebilir.⁴⁵³

g. Kurban Yerine Oruç

Temettu veya kırân hedyi kesmesi vacip olan ancak kurbanlık hayvan bulamayan veya bulup da satın alacak imkânı olmayan kimselerin, üç gün hac esnasında, yedi gün de hacdan sonra olmak üzere toplam 10 gün oruç tutmaları gerekir. Konuyla ilgili âyet-i kerimede şöyle buyrulmaktadır: *“Kim umre yapıp (ihramdan çıkarak) hacca kadar (ihramlıya yasak olan şeylerden) yararlanırsa, kolayına gelen kurbanı kesmesi gerekir. (Kurban alma imkânı) bulamayan kimse üçü hacda, yedisi de döndüğümüzde (memleketinizde) tam on gün oruç tutar”*.⁴⁵⁴

Hanefî mezhebine göre, ilk üç günlük orucun, hac ayları içinde, ihrama girdikten sonra ve kurban bayramından önce tutulması gerekir. Bu üç günlük orucun peş peşe tutulması daha faziletli ise de şart değildir. Üç gün oruç tutulduktan sonra, kurban kesme günlerinde henüz tıraş olmadan kurban kesme imkânı doğarsa kurbanın kesilmesi gerekir. Kurban kesme imkânı bulunması halinde oruç tutmak kurban yerine geçmez. Ancak, tıraş olduktan veya kurban kesme günlerinden sonra bu imkân elde edilirse kurban kesmek gerekmez. Yaşlılar ile tedavisi imkânsız hastalığı olanların, oruç yerine fidye vermeleri

⁴⁵¹ es-Serahsî, **el-Mebsût**, c. IV, s. 211.

⁴⁵² Akyüz, **Mukayeseli İbadetler İlmihali**, c. IV, s. 305.

⁴⁵³ Zuhaylî, **İslâm Fıkıh Ansiklopedisi**, c. IV, s. 161.

⁴⁵⁴ Bakara 2/196.

caiz olmaz. Bu durumdaki kimseler, kurban kesmeden ve oruç tutmadan ihramdan çıkabilirler. Ancak -yapılan hac çeşidine göre .(kıran veya temettu), diğeri de kurban kesmeden ihramdan çıkmaları sebebiyle zimmetinde iki kurban borcu kalır. Daha sonra imkân bulduklarında bu kurbanları kestirirler. Hacdan sonra tutulması gereken yedi günlük orucun Mekke'den ayrılmadan tutulması mümkün ise de döndükten sonra memlekette tutulması daha fazîletlidir. Hacdan sonra tutulması gereken yedi günlük orucun peş peşe tutulması efdal olmakla birlikte şart değildir.⁴⁵⁵

Şâfiî mezhebine göre hacda tutulması gereken üç günlük orucu hacda iken mazeretleri sebebiyle tutamayanlar bu oruçları hacdan sonra kaza edebilirler ve kendilerine her hangi bir ceza gerekmez. Kurban bulamadığı için üç günlük oruca başladıktan sonra kurban bulan kimse, orucuna devam eder, artık kurban kesmesi gerekmez.⁴⁵⁶

h. Udhiye Kurbanı

Ebû Hanife'ye göre akıllı, ergen, mukim ve dinen zengin sayılanlar için kurban kesmek vaciptir.

İmam Evzaî, İmam Sevri, İmam Muhammed, İmam Züfer, bir rivâyete göre İmam Ebû Yusuf ile İmam Malik ve Caferilere göre de vaciptir.

İmam Şâfiî, İmam Ahmed b. Hanbel ve Malikiler ile bir rivâyete göre İmam Ebû Yusuf'a göre müekked sünnettir.

Hanefî mezhebine göre, dinen zengin olan müslüman hacda ister mükim, ister misafir olsun udhiye kurbanı kesmekle yükümlü değildir.⁴⁵⁷

Şâfiî mezhebine göre, hacda dinen zengin olan müslümanlar udhiye kurbanı kesmekle yükümlüdür. *“Hz.Aişe (r.a) Hz. Peygamberin Mina'da eşleri adına bir sığır udhiye kurbanı kestirdiğini söylemiştir.”*⁴⁵⁸ Buna göre udhiye kurbanı kesmek isteyen zengin müslüman bu kurbanı Mekke'de kesebileceği gibi memleketinde de kestirebilir.

⁴⁵⁵ Zuhaylî, **İslâm Fıkıh Ansiklopedisi**, c. IV, s. 116.

⁴⁵⁶ Nevevi, **Kitabü'l-İzah fi Menasiki'l-Hac ve'l-Umre**, s. 472-473.

⁴⁵⁷ Akyüz, **Mukayeseli İbadetler İlmihali**, c. IV, s. 289.

⁴⁵⁸ Müslim, “Hac”, 119.

i. Kurban Etleri

Hanefî mezhebine göre, temettu ve kıran hacı yapan kimseler kestikleri hedy kurbanları ile nafîle olarak kesilen kurban etlerinden kurban kesenler yiyebilirler. Ceza kurbanlarının etlerine yiyemezler.⁴⁵⁹

Şâfiî mezhebine göre ise sadece nafîle kurban kesenler bu kurbanın etinden yiyebilirler. Temettu, Kıran ve Ceza kurbanı kesenler bu kurbanın etlerinden yiyemezler. Çünkü Temettu ve Kıran hacı yapanların kestikleri kurbanlar da ceza kurbanı hükmündedir.⁴⁶⁰

E. İHSÂR VE FEVÂT

1. İhsâr

İhsar Sözlükte, “önlemek, alıkoymak, men” manasına gelen ihsâr, hac deyimi olarak, “İhrama giren mükellefin hacın rükünlerini, yani vakfe ile ziyaret tavafını yapmazdan önce, ihramın gerektirdiği işlemleri yapmasının önlenmesi” demektir.⁴⁶¹ Bu halle karşılaşan kimseye, Muhsar adı verilir.

a. İhsara Sebep Olan Engeller

Hanefî mezhebine göre, düşmanın engellemesi, savaş sebebiyle yolların kapanması, hastalık, parasız kalmak, kadının yanındaki mahreminin ölmesi gibi, hac yolculuğunu ve dolayısıyla tavaf ve vakfeyi önleyen her türlü engel, ihsâr sebebi sayılır.⁴⁶²

Şâfiî mezhebine göre ihsâr, ancak düşmanın engellemesiyle meydana gelir.⁴⁶³ Bu konudaki görüş ayrılığının sebebi, “Hacı ve umreyi Allah için tamamlayın. Eğer engellenmiş olursanız, artık size kolay gelen kurbanı gönderin. Bu kurban yerine ulaşıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin” anlamındaki âyetin farklı şekillerde

⁴⁵⁹ Zuhaylî, **İslâm Fıkıh Ansiklopedisi**, c. IV, s. 155.

⁴⁶⁰ Zuhaylî, a.g.e., c. IV, s. 156.

⁴⁶¹ Zuhaylî, a.g.e., c. IV, s. 142.

⁴⁶² es-Serahsî, **el-Mebsût**, c. IV, s. 199.

⁴⁶³ Şirbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed el-Hatîb, **el-Muğni'l-Muhtaç ilâ Ma'rifeti Me'ânî' Elfâzi'l-Min hâc**, thk., Ali Muhammed Muavvad ve Adil Ahmed el-Mevcûd, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1 baskı, Beyrut 1994, c. II, s. 313.

yorumlanmış olmasından kaynaklanmaktadır. Hanefîler âyette geçen: “*Engellenirseniz*” ifadesinin mutlak oluşundan hareketle düşman dâhil her türlü engelin ihsâr sebebi olacağını söylemişlerdir. Şâfiîler ise, âyetin, Hudeybiye barışında, müşriklerin Hz. Peygamber’i umre yapmaktan engellemesi üzerine indiğini, dolayısı ile âyetteki “*eğer engellenirseniz*” ifadesini “*eğer düşman tarafından engellenirseniz*” şeklinde anlamak gerektiğini söylemişlerdir.⁴⁶⁴

b. İhsar Sebebiyle İhramdan Çıkma

İhramdan ancak hac veya umre yapılarak çıkılır. Hac ve umre yapması engellenen kişiye gelince eğer sadece umre veya ifrad haccı için ihrama girmişse bir adet, şâyet kıran haccı için ihrama girmişse iki adet “ihsâr hedyi” keserek ihramdan çıkar.

Hanefî mezhebine göre ihsâr hedyi de, diğer hedy kurbanları gibi, ancak Harem bölgesinde kesilir. İhsâr durumuyla karşılaşan kişi, Harem bölgesi dışında ise, kesilme vaktini belirleyerek Harem bölgesinde kendi adına ihsâr kurbanı kestirir. Kurbanın kesilmesiyle tıraş olmasa bile, ihramdan çıkmış sayılır. Kurban yerine ulaşıp kesilmeden ihram yasaklarından hiç biri işlenmez, işlenirse dem gerekir. İhsar kurbanının harem bölgesi dışında kesilmesi caiz değildir. Çünkü âyetteki “*Kurban yerine varıncaya kadar başınız tıraş etmeyin*” ifadesi bunu gerektirmektedir.⁴⁶⁵

Şâfiî mezhebine göre, ihsârlı kişinin kurbanının Harem bölgesinde kesilmesi şart değildir. Bu kurban, ihsârın vuku bulunduğu yerde kesilebilir. Çünkü Hz. Peygamber Hudeybiye barışı gününde ihsâr kurbanını bulunduğu yerde kesmiştir. Tıraş olmadıkça ihramdan çıkılmaz. Henüz ihsâr hedyi kesilmeden ihramdan çıkılır veya ihram yasakları yapılırsa ceza gerekir.⁴⁶⁶

c. İhsâr Sebebiyle Yapılamayan Menâsikin Kazası

İhsâr sebebiyle yapılamayan hac ve umrenin kazası gerekir. Hanefî mezhebine göre hac için ihrama girenler, bir hac ve bir umre, kıran haccı için ihrama girmiş olanlar, bir hac

⁴⁶⁴ Şirbînî, *el-Muğni’l-Muhtaç ilâ Ma’rifeti Me’ânî’ Elfâzı’l-Min hâc*, c.II, s. 315; es-Serahsî, *el-Mebsût*, c. IV, s. 200-201.

⁴⁶⁵ Zuhaylî, *İslâm Fıkıh Ansiklopedisi*, c. IV, s. 145.

⁴⁶⁶ Şirbînî, a.g.e., c. II, s. 314; es-Serahsî, *el-Mebsût*, c. IV, s. 206; Nevevî, *el-İzah*, s. 500.

ve iki umre ve umre için ihrama girmiş olanlar ise, sadece bir umre kaza ederler.⁴⁶⁷

Şâfiî mezhebine göre farz veya vacip olmayanların kaza edilmesi gerekmez.⁴⁶⁸

Kıran Haccı ve İhsâr Hedyi

Hangisi için ihrama girilmişse ancak onun kazası gerekir. Muhrim, kıran haccına niyet etmişse, Hanefî mezhebine göre biri hac, diğeri umre için Mekke Harem'inde kesilmek üzere iki kurban gönderir.⁴⁶⁹

Şâfiî mezhebine göre sadece bir hedy kesilir.⁴⁷⁰

2. Fevât

Sözlükte “kaçırmak” manasına gelen fevât, hac deyimi olarak “Arafat'ta vakfenin zamanını kaçırmak” demektir.⁴⁷¹ Bayramın birinci günü fecir doğduktan sonra Arafat'a gelince, fevât gerçekleşmiş olur. Bu durumda;

a. Umre İşlemlerini Tamamlamak

Fevât haliyle karşılaşan mükellefin, tavaf ve sa'yederek umre işlemlerini tamamlaması gerekir:

Şâfiî mezhebine göre, bu umre, yapılması gerekli umre yerine geçmezken,⁴⁷² Ebû Hanife ve eş-Şeybanî'ye göre, ihram, hac ihramı olarak kalır, Ebû Yusuf'a göre ihram, umre ihramına dönüşür. Hanefî mezhebine göre hac, kıran haccı olunca, iki tavaf ve iki sa'y yapılır.⁴⁷³

Şâfiî mezhebine göre, bu durumda hedy gerekiyor, yalnızca hacca veya kıran haccına niyet edilmişse, dem kesilir. Şâfiî mezhebinin delili: Hz. Peygamber (s.a.v)'in: “*Haccı kaçırın kimseye kurban gerekir. O kimse bu haccı umreye çevirsin, gelecek sene*

⁴⁶⁷ Zuhaylî, **İslâm Fıkıh Ansiklopedisi**, c. IV, s. 147-148.

⁴⁶⁸ Şirbînî, **el-Muğni'l-Muhtaç ilâ Ma'rifeti Me'âni' Elfâzı'l-Min hâc**, c. II, s. 319; Şîrâzî, Ebû İshâk, **el-Mühezzeb**, Dâru'l-kalem-Daru'ş-Şâmiyye, 1 baskı, Dimaşk 1992, c. II, s. 821.

⁴⁶⁹ Nevevî, **el-İzah**, s. 137.

⁴⁷⁰ Nevevî, a.g.e., s. 469.

⁴⁷¹ Zuhaylî, a.g.e., c. IV, s. 140.

⁴⁷² Kâsânî, **Bedâiu's-Sanaî**, c. II, 220.

⁴⁷³ Zuhaylî, a.g.e., c. IV, s. 140-141.

yeniden haccetsin” şeklindeki buyurmuştur.

Hanefî mezhebine göre gerekmez.⁴⁷⁴

Hanefî mezhebine göre, umre işlemleri tamamlandıktan sonra tıraş olunarak ihramdan çıkılır, bununla birlikte, tıraş olmadan ihramdan çıkılırsa hiçbir ceza gerekmez.

Ebû Hanife ve eş-Şeybanî’ye göre, umre işlemlerini yaptıktan sonra tahallul için tıraş olmak şart değildir.

b. Haccı Kaza Etmek

(1). Kıran Haccının Kazası

Hanefî mezhebine göre, kıran haccına niyetli olan mükellef, fevât halinde bir hac kaza eder, tıraş olduktan sonra ihramdan çıkar.⁴⁷⁵

Şâfiî mezhebine göre, fevât halinde, biri kaçırılan hac, diğeri kıran haccı, bir başkası da kaza ederken kesilmek üzere üç kurban kesmek gerekir. Şâfiî’ye göre, yalnızca kıran haccı kaza edilirken, Ebû Hanife’ye göre ifrad haccı da kaza edilir, zira bu mükellef umresini yapmıştır.⁴⁷⁶

(2).Diğer Hacların Kazası

Hanefî mezhebine göre, fevâtla karşılaşan mükellef, daha sonraki yıllarda haccını kaza eder, başka bir şey gerekmez, niyet ederek ihramdan çıkar.

Şâfiî mezhebine göre, umre işlemleri (tavaf ve sa’y) yapılır, fakat bu yapılması gerekli umre yerine geçmez, gelecek yıl fevrî olarak kaza etmesi gerekir. Kaçırılan hac nafîle bile olsa kaza edilir, temettu’ kurbanı gibi bir kurban kesilir ve bu kurban, kaza edilen senede kesilir, haccın kaçırıldığı sene kesilmesi caiz değildir.⁴⁷⁷

⁴⁷⁴ Serahsi, **el-Mebsût**, c. IV, s. 325.

⁴⁷⁵ Serahsi, a.g.e., c. IV, s. 330.

⁴⁷⁶ Şîrâzî, **el-Mühezzeb**, c. II, s. 836.

⁴⁷⁷ Şîrâzî, a.g.e., c. II, s. 835.

F. HACDA VEKALET VEYA BEDEL HACCI

Hacca başka birini göndermeye, ihcac, niyabeten hac veya bedelen hac adı verilir. Bedel, bazı ibâdet ve borçlarda asli şekliyle ifanın mümkün olmaması durumunda onun yerini alan îfa şeklidir. Ayrıca İslâm hukuk literatüründe, toprakla teyemmümün su ile abdest almaya, fidyenin oruca, otuz günün bir aya bedel sayılması gibi, bedel haccı da, kişinin, belirli nedenlerden dolayı, haccedememesi durumunda, yerine haccetmesi için, başka birisini göndermesidir.⁴⁷⁸ Namaz, oruç, Kur'ân okuma gibi bedeni ibâdetlerde niyet ve şahsi ifa asıl olup, bunlarda bedel ve niyabet caiz değildir. Zekât, kurban, bazı kefaretlar, sadaka-i fitır gibi mali amellerin ibâdet mahiyetini kazanması için asıl borçlunun bu yönde niyeti ön şart ise de bizzat ifa etmesi şart olmayıp, bunları, bedel veya vekil vasıtasıyla yapabilir.⁴⁷⁹ Haccedecek olan kişi, varlıklı olup daha sonra eski durumundan uzak, sıkıntılı ve fakir bir duruma gelirse, her iki mezhebe göre de, hac farızası, bu kişiden sakıt olmaz. Yerine, bedel olarak birisini göndermesi gerekir. İmam Serahsî, önceden malı var iken, sonradan malının yok olması, tükenmesi ile fakir duruma gelen kişiye, haccın farziyetinin devam ettiğini belirtmiştir.⁴⁸⁰

1. Farz Olan Hac İçin Vekalet Şartları

Hanefî mezhebine göre, kronik hastaların veya mahsur durumunda olanları bedel haccı yaptırması gerekmez. Bu kimselerden bu durumları ölünceye kadar devam ederse hac sakıt olur. Eğer, bu durumdaki kimseler, ölmeden, bu durumları ortadan kalkıp, sağlıklarına kavuşurlarsa, haccetmeleri gerekir.⁴⁸¹ Hanefî mezhebine göre hac, mal ile yapılan bir ibâdet olduğu gibi, aynı zamanda bedeni bir ibâdettir. Namazda, kıyamda olduğu gibi, acziyet durumunda sakıt olur. Asıl olan bedenin sıhhati, gücün yetmesidir. Mal ise, bu kastedilene ulaşmak için bir şarttır. Şart ise, aslın yerine kaim olmaz. Hacca beden ile güç yetirmenin delili de, Serahsî'nin belirttiği gibi, *“yolculuğuna gücü yetenlerin haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır”*⁴⁸² âyetinde geçen *“men istata'a ileyhi*

⁴⁷⁸ Bardakoğlu, Ali, **“Bedel”, DİA**, İstanbul 1992, c. V, s. 298.

⁴⁷⁹ Bardakoğlu, a.g.e.md., s. 298.

⁴⁸⁰ Bkz. es-Serahsî, **el-Mebsût**, c. IV, s. 50; el-Cezerî, **el-Kitâbü'l-Fıkhî 'ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a**, c. IV, s. 153; eş-Şâfiî, **el-Umm**, c. II, s.123.

⁴⁸¹ es-Serahsî, a.g.e., c. IV. s. 153.

⁴⁸² Âl-i İmran 3/97.

sebile” -oraya gitmeye gücü yeten- ibaresiyle, Allahu Te’ala’nın, bu âyetinde, gücü yetenlere, Kâbe’yi tavaf etmeyi farz kılmış olmasıdır. Ancak, kronik hastalar oraya gitmeye güç yetiremezler. Bu, onlar için meşakkat ve zorluktur, bu hitabla muhatab değildirlir.⁴⁸³

Şâfiî mezhebine göre, zengin olup, kronik hasta veya mahsur olan kimselerin de, bedel haccı yaptırması gerekir.⁴⁸⁴ Şâfiî mezhebinin delili: Şâfiî’ye göre hac, mala taalluk eden bir ibâdetdir. Zekâtta olduğu gibi, acizlikle sakıt olmaz. Şâfiî âlimlere göre, hacca güç yetirme (istitâat) iki yönlüdür. Birinci yönü, bedeni olarak güç yetirmek ve hacca gitmeye, mali imkânının olmasıdır. Buna tam istitâat denir ve hac, tam olarak farz olur. Bu durumdaki kişinin, kendi bedeniyle haccı eda etmesi gerekir. İkincisi ve delilin üzerine kaim olacağı istitâat ise, başkasının vasıtasıyla güç yetirmektir. Bu da, kendi bedeniyle hacedemeyecek durumda olup, başkasını bedel olarak hacca göndermeye mali durumunun bulunmasıdır. Bu durumda, kişi, yerine bedel olarak başka birisini gönderir ve bu hac, gücü yettiği haldeki farz olan haccın yerine geçmiştir olur. Bu duruma örnek olarak, İbn Abbas’tan rivâyet edildiğine göre, Has’am kabilesinden bir kadın, Hz. Peygamber’e (s.a.v) gelerek, *“Ya Rasûlallah! Allah’ın kulları üzerine farz kıldığı hacca, babam yaşlanınca (aciz durumda) vâkıf oldu. Fakat bineğe binip, hacca gidecek gücü bulunmamaktadır. Onun yerine ben haccetsem olur mu?” diye sordu. Hz. Peygamber: “Evet, olur” dedi. Kadın “Peki, ona faydası olur mu?” diye sordu. Hz. Peygamber: “Evet, borcu olduğu anda, onun borcunu ödediğin zaman, faydası olduğu gibi, faydası olur” dedi.*⁴⁸⁵ İmam Şâfiî, bu hadise istinaden: “Eğer, bu kimseye hac gerekmeyecek olsaydı, Hz. Peygamber, müslüman olup, bineğe binip tutunamayacak halde olan babasına, hac farz değil derdi” yorumunu yaparak, bu durumda, bedel haccının gerekliliğini ve geçerliliğini belirtmiştir.⁴⁸⁶

2. Ölünün Yerine Bedel Haccının Yapılıp Yapılamayacağı

Hayatta iken, kendisine hac farz olduğu halde, haccını eda etmeden ölen kimse. Hanefî mezhebine göre, vasiyet etmişse, terekesinden, bedel olarak hac farızası yerine

⁴⁸³ es-Serahsî, **el-Mebsût**, c. IV, s. 152-153.

⁴⁸⁴ eş-Şâfiî, **el-Umm**, c. II, s.123.

⁴⁸⁵ Buhârî, “Hac”, 66; Müslim, “Hac”, 973.

⁴⁸⁶ eş-Şâfiî, a.g.e., c. II, s. 113-126.

getirilir. Vasiyet etmemişse, yerine getirilmesi gerekmez. Hanefîlere göre, kişinin vasiyeti önemli rol oynamaktadır.⁴⁸⁷ Tahâvî demiştir ki: “Ölen kişi, yapılmasını vasiyet etmeyip, haccını eda etmeden, bu ibâdetten geri durarak, günahkâr ölmüş olmakla beraber, varislerinden biri, teberru niyeti ile bu kişinin yerine bedel haccı yaparsa, bu, ölen kişiye yeterli olur”.⁴⁸⁸ Hanefî mezhebinin delili: Hac, bedenle yapılan bir ibâdetdir. Kişi öldüğü zaman, diğer ibâdetlerde olduğu gibi, kendisinden sâkıt olması gerekir. Varislere, kişinin üzerine geçmiş olan namazları, tutmadığı oruçları ve verilmesini vasiyet etmediği zekâtını, vermeleri gerekmez.

Şâfiî mezhebine göre, bu kimse, ölmeden önce vasiyet etsin veya etmesin, üzerine farz olan haccı, eda etmeden ölürse, hac farızası, bu kimseden sâkıt olmaz. Terekesinden, yerine getirilmesi gerekir.⁴⁸⁹ Şâfiî mezhebinin delili: Hac, mala taalluk eden bir ibâdetdir. Zekâta olduğu gibi, kişi, bunu yerine getirmeden ölürse, yerine getirilmesi gerekir. İmam-ı Şâfiî, Hz. Peygamber’e gelerek, babasının yerine hac edip edemeyeceğini soran kadına, Hz. Peygamber’in (s.a.v), hacedebileceğini söylemiş olduğu hadise binaen, sonuç çıkararak, bu kişiye, haccı borç olarak kabul etmiştir ve bu durumda olan her şeyden, bu mananın hâsıl olduğunu belirtmiştir.⁴⁹⁰

3. Hacca Gitmemiş Birisinin Bedel Haccı Yapıp Yapamayacağı

Hanefî mezhebine göre, kendi haccını eda etmek için hacca gitmemiş birisinin, bedel haccı yapması caizdir.⁴⁹¹ Hanefî mezhebine göre bu, içerisinde bedel (niyâbet) olan bir ibâdetdir. Bu ibâdeti başkası adına yapmak, üzerine farz olan haccı eda etmediği halde, caiz olur. Bunun delili de, zekâttır. Hanefîler, bu meselede, yine Hz. Peygamber’in (s.a.v), yaşlı ve aciz olan babasının yerine hac edip edemeyeceğini soran kadına, kendisinin (kendi adına) hac edip etmediğini sormaksızın, babasının yerine, bedel haccı yapabileceğine cevaz verdiği hadisi⁴⁹² delil olarak göstermişlerdir.⁴⁹³

⁴⁸⁷ Bardakoğlu, “**Bedel**”, c. V, s. 299.

⁴⁸⁸ es-Serahsî, **el-Mebsût**, c. IV, s. 50; el-Cezerî, **el-Kitâbü'l-Fikhî 'ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a**, c. IV, s. 162-164.

⁴⁸⁹ eş-Şâfiî, **el-Umm**, c.II, s. 125-126.

⁴⁹⁰ Bkz. eş-Şâfiî, a.g.e., c.II, s. 123.

⁴⁹¹ es-Serahsî, a.g.e., c. IV, s. 50; el-Cezerî, a.g.e., c. IV, s. 151.

⁴⁹² Buhârî, “Hac”, 66; Müslim, “Hac”, 973.

Şâfiî mezhebine göre ise, caiz değildir. Başkasının yerine haccedecek olan kimsenin, daha önce haccetmiş olması şarttır.⁴⁹⁴ Şâfiî mezhebinin delili: Hz. Peygamber'den (s.a.v) rivâyet edilen, *Hz. Peygamber, bir adamın, yakını olan Şübrüme'nin yerine haccettiğini işitti. Hz. Peygamber, adama: "Kendin için haccettin mi?" diye sordu. Adam: "Hayır" dedi. Hz. Peygamber: "Kendin için haccet, (haccını eda et) sonra, Şübrüme için haccet".*⁴⁹⁵ Bu hadis de, bu mesele ile ilgili açık bir delildir.

4. Haccın, Maddi Durumu Olmayan Baba Üzerine Farz Olmasında Zengin Çocuğun Etkisi

Hanefî mezhebine göre maddi durumu olmayan bir babanın oğlu, itaatkâr olsa ve babasına, maddi yardımda bulunacak olsa dahi, bu durumdaki babaya, hac farz olmaz. Bu durum fakir olan babanın iki durumundan birisidir. Diğer durum ise babanın bedenen haccedip edememesi meselesidir, yani babanın gücünün yetmemesinden dolayı çocuğunun babasının yerine haccetmesi durumudur.⁴⁹⁶ Hanefî mezhebinin delili şudur: Hac, bir ibâdettir ve bu ibâdeti eda etmek için, yolculuk etmeye, kişinin gücünün yetmesi gerekir. Kişinin, kendi oğlunun maddiyatıyla, hacca güç yetirmesi, üzerine haccın farz olmasını gerektirmez, çünkü asıl muteber olan şey, kişinin Mescid-i Haram'a gitmeye bedenen ve mal olarak gücünün yetmesidir. Mal, kasedilene ulaşmak için vasıtaadır. Asıl olan ise, bedenen ulaşma şartıdır.⁴⁹⁷

Şâfiî mezhebine göre, bu durumdaki babaya, hac gerekli olur. Şâfiî mezhebinin delili: Hz. Peygamber'den rivâyet edilen şu hadistir: *Bir adam, Hz. Peygamber'e gelerek: "Babamın, benim malıma ihtiyacı var" dedi. Bunun üzerine, Hz. Peygamber: "Sen ve malın babana aitsiniz"*⁴⁹⁸ buyurdu. Burada, Hz. Peygamber, çocuğunun malında, babasının, tasarruf etme hakkının olduğunu belirtmiştir. Bu durumda da, babaya hac gerekli duruma gelir. İki mezhep arasındaki iki farklı görüşün, hac ibâdetinde mali yönün

⁴⁹³ Bkz. es-Serahsî, **el-Mebsût**, c. IV, s. 151.

⁴⁹⁴ eş-Şâfiî, **el-Umm**, c. II, s. 123.

⁴⁹⁵ Bkz. Ebû Dâvûd, "Hac", 162; İbn Mâce, "Menâsik", 969.

⁴⁹⁶ Bkz. es-Serahsî, a.g.e., c. IV, s. 50; el-Cezerî, **el-Kitâbü'l-Fıkhî 'ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a**, c. IV, s. 154.

⁴⁹⁷ es-Serahsî, a.g.e., c. IV, s. 152-153.

⁴⁹⁸ Ebû Dâvûd, "Buyû", III, 289; İbn Mâce, "Ticârât", II, 769.

mü yoksa bedeni yönün mü esas alınması gerektiği, bu çerçevede hacca güç yetirmenin farklı tanımlanması ve bedel haccına cevaz veren hadislerin, şahsın mükellef olduğu ibâdeti bizzat ifa etmesi şeklindeki genel ilkeye uymaması şeklinde olduğu görülmektedir. Bu durum fakir olan babanın iki durumundan birisidir.⁴⁹⁹

5. Bedel İçin Gerekli Şartlar

a. Bedel Olmak İçin Ücret Almamak

Hanefî mezhebine göre, bedel olacak kimsenin, hac işlemlerini yerine getirme ve barınma-tabîî ihtiyaçlarını gidermeyle ilgili her türlü masrafı amir tarafından karşılanır. Fakat bedel, bu masraflar dışında bedel olabilmek için ayrıca ücret alamaz. Hacca gitmek için masraf dışında bir ücret şart koşulmuşsa yapılan hac amir için değil, naib için sahih olur. Çünkü ibâdetler, ücretle yapılmaz.⁵⁰⁰

Şâfiî mezhebine göre, hac, niyabeti ve ücreti kabul eden ibâdetlerdendir. Niyabet için yapılacak ücret akdinin sahih olması için, şu şartların gerçekleşmesi gerekir:

(a) Amir ve naibin, farz ve nafîle her türlü işlemlerini bilmek. Bedel sünnetlerden birini yapmazsa, bu sünnetin payı olan para geri alınır.

(b) Bedelin hac işlemlerini yapmaya başlama kudreti bulunması. Herhangi bir mazereti bulunan kimseyi naib göndermek sahih değildir.⁵⁰¹

(c) Amirin şartlarına uymak. Bedel olacak kimse kendisini hacca gönderenin hangi haccı yapacağına dair olan şartlarını aynen yerine getirir. Amirin istediği şekilde hac yapmayan bedel, yaptığı masrafı amirine geri öder:

Ebû Yusuf ve eş-Şeybanî'ye göre ödemez. Kendi parasından karşılayarak bedel, kendi için umre yapabilir.

Şâfiî mezhebine göre, âmirin belirttiği mikatta ihrama girmek gerekir, fakat mikat

⁴⁹⁹ es-Serahsî, *el-Mebsût*, c. IV, s. 154.

⁵⁰⁰ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, c. IV, s. 152.

⁵⁰¹ Akyüz, a.g.e., c. IV, s. 153.

belirtilmemişse naib dilediğinde ihrama girebilir.⁵⁰²

b. Bedelin Haccının Fasid Olması Ve Cinâyetleri

Bedelin hareket ve davranışlarıyla haccının fasid olması veya cinâyet işlemesi halinde, aşağıdaki gibi hareket edilir.

(1) Arafat'ta vakfeden önce: Bedelin haccı, vakfeden önce fasid olursa, hac işlemlerini tamamlaması ve âmirin parasını geri vermesi gerekir. Çünkü en önemli rükün yapılmamıştır. Haccı da gelecek yıl naib kendi parasıyla kaza eder.

(2) Arafat'ta vakfeden sonra: Bedelin haccı vakfeden sonra fasid olursa, parayı geri vermek gerekmez. Çünkü en büyük rükün olan vakfe yerine getirilmiştir. Ziyaret tavafı ve diğer işlemler yapılarak geri dönülür.⁵⁰³

Şâfiî mezhebine göre, naibin haccı fasid olunca, yine kendisinin kaza etmesi gerekir, aldığı ücreti de geri verir. Gelecek yıl iki kaza haccı için kendisi gidebildiği gibi, başka birini naib olarak hacca gönderebilir.⁵⁰⁴

G. İHRAMIN YASAKLARI VE CEZALARI

1. İhramlının Yapması Ve Yapmaması Gerekenler

İhrama giren kimsenin, ihramdan çıkıncaya kadar yapmaması gereken iş ve davranışlar vardır. Bunlara "ihram yasakları" denir. Şimdi, bu ihram yasakları ve ihramlıya mübah olan durumları, mezheplerin görüşleri ve bu görüşlerini destekleyici delilleriyle birlikte, değerlendirelim.

a. İhramlının Eldiven Giymesi

Hanefî mezhebine göre, ihramlı olan kimsenin eldiven giymesi, sadece kadınlar içindir.⁵⁰⁵ Hanefîler, Sad b. Ebi Vakkas'ın kızlarının, ihramda, eldiven giydiği rivâyetini ve

⁵⁰² Akyüz, a.g.e., c. IV, s. 154.

⁵⁰³ Akyüz, **Mukayeseli İbadetler İlmihali**, c. IV, s. 154.

⁵⁰⁴ Akyüz, a.g.e., c. IV, s. 155.

⁵⁰⁵ es-Serahsî, **el-Mebsût**, c. IV, s. 50; el-Cezerî, **el-Kitâbü'l-Fıkhî 'ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a**, c. IV, s. 128.

buna benzer, diğerk başka rivâyetleri de, delil göstermişlerdir.⁵⁰⁶

Şâfiî mezhebinde, bir görüşe göre, ihramlının eldiven giymesi, caiz değildir, diğerk bir görüşe göre de caizdir. Nevevî'ye göre: Erkeklerle, eldiven giymek, ihtilâfsız olarak haramdır. Kadının eldiven giymesi ile ilgili, iki görüş vardır. Cumhura göre en sahih olan görüş, ihramlının eldiven giymesinin, haram olmasıdır. Cumhurun bu görüşü, aynı zamanda, İmam Şâfiî'nin el-Ümm'deki delilidir. Ayrıca, eldiven giyen kişinin, fidyeye vermesi de gerekir.⁵⁰⁷ Şâfiî mezhebi, İbn Ömer'den rivâyet edilen: “Hz. Peygamber (s.a.v), kadının ihramlı iken, yüzünü örtmesini ve eldiven giymesini, men etmiştir.”⁵⁰⁸ hadisidir. Yüz gibi, eller de bedeninin bir parçasıdır. Yüzü örtmek haram olduğu gibi, elleri örtmek de, haramdır.

b. İhramlının Pantolon Ve Şalvar Giymesi

Hanefî mezhebine göre, hacda iken izar bulamayıp da, pantolon, şalvar vs. giyen kimselere, fidyeye (ceza) gerekir. Bu durum, ihramlının, normal olarak, bu giysiyi üzerine geçirdiği (giydiği) zamandır. İhramlı kimse, pantolon vs.-i, bir gün boyunca giymeye devam ederse, kendisine, fidyeye olarak, dem (koyun, keçi) gerekir. Bundan daha kısa bir müddet giymiş olursa, sadaka gerekir. Ancak, kişi, pantolon, şalvar vs. yi giymeksizin, üzerine sararsa veya onu yırtarak (pantolon olmaktan çıkınca) giyerse, kendisine, ceza gerekmez.⁵⁰⁹ Hanefî mezhebinin delili: İbn Ömer'in, Hz. Peygamber'den (s.a.v) rivâyet ettiği, Hz. Peygamber'in: “İhramlı kimse gömlek, sarık, fes, şalvar ve mest giyemez.”⁵¹⁰ buyurduğu hadistir. Hz. Peygamber (s.a.v), dikişli elbise giymeyi yasaklamıştır. İhramlı kimsenin, bunları da giydiği zaman, fidyeye ödemesi gerekir. Bunun delili de, gömlek veya dikişli elbise giymesi durumudur.

Şâfiî mezhebine göre, ihramlı olan kimse, pantolon, şalvar vs. giyerse, kendisine, fidyeye gerekmez.⁵¹¹ Şâfiî mezhebinin delili: İhramlı kimse, izar bulamadığında, bu, onun

⁵⁰⁶ Bkz. es-Serahsî, a.g.e., c. IV, s. 128.

⁵⁰⁷ eş-Şâfiî, **el-Umm**, c. II, s. 148.

⁵⁰⁸ Buhârî, “Cezâu's-Sayd”, 1238, 4, 52; Beyhâkî, “es-Sünenü'l-Kübrâ”, V, 46-47.

⁵⁰⁹ es-Serahsî, **el-Mebsût**, c. IV, s. 126.

⁵¹⁰ Şeyhân Buhârî-Müslim İbn Ömer'den rivâyet etmişlerdir. Buhârî, “Hac”, 1542, 3, 401; Müslim, “Hac”, 1177, 2, 834.

⁵¹¹ eş-Şâfiî, a.g.e., c. II, s. 147.

için özür sayılır ve bu durumda ki kimseye, fidyenin gerekmemesi lazımdır. Şâfiîler, delil olarak, İbn Abbas'ın "Hz. Peygamber'in (s.a.v) hutbede şunları söylediğini işittim" dediği nakli, delil olarak göstermişlerdir. Şöyle ki, Hz. Peygamber (s.a.v): "İhramlı olan kimse, ayakkabı bulamazsa mest giyer, izar bulamadığında da, şalvar giyer."⁵¹² buyurmuştur. Şâfiî demiştir ki: "Kim, izar bulamazsa, şalvar giyer, bunlar aynıdır (eşittirler). Şalvarı da yırtması, parçalaması vs. gerekmez, çünkü, Peygamberimiz (s.a.v) bunu emretmemiştir."⁵¹³ İhramlı kimse, şiddetli soğukta, kaba'yı (palto, aba) giymeksizin, omzuna alırsa (sırtına atarsa), ona, bu durumda fidye gerekmez. Şalvar giymede de durum böyledir.

c. İhramlının Koku Sürünmesi Ve Elbise Giymesi

Hanefî mezhebine göre, ihramlı olan kimse, herhangi bir uzvuna koku sürse veya elbise giyse, bilerek ya da unutarak da olsa, bu durum, gündüzün çoğunda büyük bir bölümünde devam ederse, fidye gerekir. Hanefî fukahası, bu durumun, tam bir gün boyunca devam etmediği sürece, fidyenin gerekmeyeceğini belirtmişlerdir. Gündüzün çoğu sözü, Ebû Hanîfe'nin kavli kadimidir. Ebû Hanîfe'nin, daha sonra, bu görüşünden rücu ederek, Kâsânî'nin de zikrettiği gibi "Tam bir gün devam etmezse, bu kimseye, dem gerekmez" dediği rivâyet edilmiştir. İhramlının, koku sürme veya elbise giyme durumu, gündüzün yarısı veya daha az bir süre olursa, Hanefî mezhebine göre, fidye (dem) gerekmez, sadaka gerekir.⁵¹⁴ Hanefî mezhebinin delili: Fidyeye vermek, bir şeyden, tamamen faydalanmakla hâsıl olur. Bir günden az bir müddet, elbise giyse veya bir uzuvdan az bir yere, koku sürse, kastedilen faydalanma, tamamı ile hâsıl olmaz. Böylece, fidye de gerekmez. Tek bir tırnağın kesilmesi durumunda olduğu gibi, bu durumda, ancak, sadaka gerekir.⁵¹⁵

Şâfiî mezhebine göre, ihramlı olan kimse, gündüzün yarısından az olsun veya çok olsun, koku sürerse veya elbise giyerse, bundan dolayı kendisine, fidye gerekir.⁵¹⁶ Elbise giymek veya koku sürmek gibi, menfaatin elde edilmesi ile fidye hâsıl olur. Kişi, bir saat

⁵¹² Buhâri, "Libas", 5804, 10, 272; Müslim, "Hac", 1178, 2, 835.

⁵¹³ eş-Şâfiî, *el-Umm*, c. II, s. 147.

⁵¹⁴ es-Serahsî, *el-Mebsût*, c. IV, s. 50; el-Cezerî, *el-Kitâbü'l-Fıkhî 'ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a*, c. IV, s. 122-125.

⁵¹⁵ es-Serahsî, a.g.e., c. IV, s. 77.

⁵¹⁶ eş-Şâfiî, a.g.e., c. II, s. 147-151.

dahi elbise giyse, “günün çoğunda elbiseyi giymek gibi” faydalanma, hâsıl olmuş olur ve fidye gerekir. Şâfiîler, İbn Ömer’den nakledilen hadisi, delil göstermişlerdir. Şöyle ki; “Hz.Peygamber (s.a.v), dikişli elbise giymeyi yasaklamıştır.”⁵¹⁷ Günün çoğunda onu giydiği gibi, bu dikişli elbiseyi daha az bir müddet giyen kimseye de, fidye gerekir.⁵¹⁸

d. Başına Yağ Sürmesi

Hanefî mezhebine göre, ihramlı kimse, başına yağ sürse Ebû Hanîfe’ye göre, kokulu olsun olmasın fark etmez ve sürdüğü yer, başının dörtte birinden az⁵¹⁹ olsa, bu kimseye fidye gerekmez.

Şâfiî mezhebine göre, ihramlı kimse, başına yağ sürse, kendisine fidye gerekir. Şâfiîler, yağı, kokulu ve kokusuz olarak ikiye ayırmışlardır. Sürülen yağ kokulu olursa, bunun hükmü, koku sürmek gibidir, yani fidye gerekir. Sürülen yağ kokusuz olursa, vücutta kullanılması haram değildir. Ancak; baş ve sakalda kullanılması, ittifakla haramdır ve fidyeyi gerektirir.⁵²⁰

e. İhramlının Aspur, Safran veya Alaçehre Sürülmüş Kaftan Giymesi

Hanefî mezhebine göre, mekruhtur. Hanefî mezhebinin delili: Ayşe (r.a) hadisin alıyorlar: Ayşe (r.a), ihramlı iken aspur sürülmüş elbiseyi mekruh görmüştü.

Şâfiî mezhebine göre, aspur sürülmüş elbiseyi giymekte bir zarar yoktur. Şâfiî mezhebinin delili, Osman (r.a), Abdullah b. Ca’fer (r.a)’in üzerinde ihramlı iken aspur sürülmüş rida görmüş ve bunu yadırgamıştı. Bunun üzerine Ali (r.a), “Bize sünneti öğretecek birini göremiyorum” demişti. Ayrıca aspur güzel koku değildir. Bu, Heart Elbisesi’ne kıyas edilmiştir. Dolayısıyla ihramlının bu elbiseyi giymesinde ise zarar yoktur.⁵²¹

f. İhramlı İken Baş ve Yüzünü Örtmek

⁵¹⁷ Bkz. Buhârî, “Hac”, 1542, 3, 104; Müslim, “Hac”, 1177, 2, 834.

⁵¹⁸ eş-Şâfiî, *el-Umm*, c. II, s. 147.

⁵¹⁹ Çünkü dörtte bir, abdestte başı meshetmede olduğu gibi, tamamın hükmündedir.

⁵²⁰ Bkz. es-Serahsî, *el-Mebsût*, c. IV, s. 50; el-Cezerî, *el-Kitâbü’l-Fıkhî ‘ale’l-Mezâhibi’l-Erba’a*, c. IV, s. 122.

⁵²¹ el-Cezerî, a.g.e., c. II, s. 915. es-Serahsî, a.g.e., c. IV, s. 125.

Haneî mezhebine göre yasaktır. Haneî mezhebinin delili: “*Onun başını ve yüzünü örtmeyin*” buyurmuştur.⁵²²

Şâfiî mezhebine göre erkek başını örtmez. Ama yüzünü örtmesinin zarar yoktur. Kadın ise ihramlı iken başını örter. Ama yüzünü örtmez. Şâfiî mezhebinin delili: Peygamberimiz (s.a.v) “*Erkeğin ihramı başında, kadının ihramı ise yüzündedir*” buyurmuştur.⁵²³

2. Hacda Avlanmanın Cezası

a. Harem Bölgesinde Avlanmanın Cezası

Haneî mezhebine göre, ihramlı olmayan bir kimse, harem sınırları içerisinde, bir av öldürürse veyahut ihramlı olan kimse, şehrin dışında bir av öldürürse öldürdüğü avın kıymetini öder. Kişi, kıymetini tazmin etmekte serbesttir. İster hedy kurban keser, ister yemek yedirir, isterse oruç tutar. Eğer, avlanmayı gerçekleştiren kişi, ihramsız olursa, yemek yedirme veya hedy kesme tazmin arasında, iki görüşten birisini tercih edebilir.⁵²⁴ Haneî mezhebinin delili: Kur’ân-ı Kerimde geçen “*Ey iman edenler! Sizler ihramdayken avı öldürmeyin. İçinizden kim, onu kasten öldürürse, kendisine, öldürdüğünün benzeri bir hayvanı kesme cezası vardır. Buna bunun öldürülenin benzeri olduğuna içinizden, adalet sahibi iki kişinin hükmetmesi gerekir...*”⁵²⁵. Haneîler, bu âyete göre, bu cezanın, bazen, misli ile bazen de, kıymeti ile ödenebileceğini beyan etmişleridir.

Şâfiî mezhebine göre, kişi, bu av yasaklarını işlerse, öldürdüğü hayvanlardan misli ile tazmin eder.⁵²⁶ Şâfiî mezhebinin delili: Allah (c.c) hacda avlanmayı, hayvanlardan öldürdüğü şeyin misli ile tazmin etmeyi gerekli kılmıştır.⁵²⁷ Bir şeyin misli de cinsidir.

b. Kıran Hacı Yapanın Avlanma Cezası

Haneî mezhebine göre, Kıran hacı yapan kimse, bir av öldürürse, kendisine iki

⁵²² Buhârî, “Cenaiz”, 19; Müslim, “Hac” 93.

⁵²³ es-Serahsî, **el-Mebsût**, c. IV, s. 10.

⁵²⁴ es-Serahsî, a.g.e., c. IV, s. 50; el-Cezerî, **el-Kitâbü'l-Fıkhü 'ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a**, c. IV, s. 82-83-97.

⁵²⁵ Mâide 5/95.

⁵²⁶ eş-Şâfiî, **el-Umm**, c. II, s. 187.

⁵²⁷ Mâide 5/95.

ceza gerekir.⁵²⁸ Çünkü Hanefîler, kıran haccını iki ayrı ihram ile yaparlar.

Şâfiî mezhebine göre ise, kıran haccı yapan, bir av öldürüse, kendisine, tek ceza gerekir. Bu mesele, hangi haccın (kıran haccı mı, ifrad haccı mı) daha faziletli olduğu ile ilgilidir. Şâfiîler, Kıran haccında, hac ihramı ile umreye başlarlar. Bu şekilde, umrenin menasikleri, haccın menasikleri ile kaynaşarak, bir Tavaf ve bir Sa'y yeterli olur. Bu da, ihramın bir olmasından dolayıdır. Böylece Kıran haccı yapan kimse, cinâyet av işlediğinde, mahal, bir olduğundan, tek ceza öder. Hanefîler ise, umreye, haccın ihramı ile girmediklerinden dolayı, biri diğerine (umre-hac) karışmaz. Her birine ayrı Tavaf, ayrı Sa'y gerekir. Çünkü Kıran haccında, birbirine bağlı olmadan iki ibâdet yapılmaktadır. Bu şekilde, Kıran haccı yapanın, haccı ayrı, umresi ayrı değerlendirildiğinden, cinâyet av işlediğinde de, kendisine iki ceza gerekir.⁵²⁹

c. Hacda Birlikte Avlanmanın Cezası

Hac esnasında, hacceden kimseler, tek av için, ortaklaşa hareket edip, avlanırlarsa, Hanefî mezhebine göre, ava ortaklık edenlerden her birine, ayrı ayrı avlanma cezası gerekir.⁵³⁰ Hanefî mezhebine göre adam öldürmede olduğu gibi, birkaç kişi herhangi bir kişiyi öldürmek üzere birleşir ve öldürme (katl) fiilini gerçekleştirirlerse, fiili gerçekleştiren her şahsa, kefâret gerekir. Hanefîler “Sizden her kim, kasıtlı olarak öldürürse, cezası, öldürdüğü şeyin mislinden...”⁵³¹ âyetinden, nakille istidlalde bulunmuşlardır. Buradaki “men”-her kim- kelimesi, katillerden, fiili işleyen, herkesi kapsamaktadır. Allah'ın (cc) “Sizden her kim, kasıtlı olarak bir mü'mini öldürürse, cezası cehennemdir...”⁵³² âyetinde buyurduğu gibi, her bir kişiye ceza gerekir.⁵³³

Şâfiî mezhebine göre, avlananların hepsine, tek ceza gerekir. Şâfiî mezhebinin delili: Hacda fidye, birlikte avlananların, hepsine birden gerekir. Diyetle olduğu gibi; bir cemaat, bir adamı öldürmek üzere toplanırsa, hepsine, sadece bir diyet gerekir. Bu meselede de, durum aynıdır. Şîrâzi, sahâbe uygulamasını, bu meselede delil olarak

⁵²⁸ Kudûrî, **Metnu'l-Kudûrî**, s. 31; es-Serahsî, **el-Mebsût**, c. IV, s. 81.

⁵²⁹ es-Serahsî, a.g.e., c. IV, s. 81.

⁵³⁰ es-Serahsî, a.g.e., c. IV, s. 80-81.

⁵³¹ Maide 5/95.

⁵³² Nisa 4/93.

⁵³³ Bkz. es-Serahsî, a.g.e., c. IV, s. 81.

göstererek istidlalde bulunmuştur.

d. Zaruret Halinde Av Eti Yenmesi

Ebû Hanife ve Züfer'e göre, zaruret halinde meyte (murdar) ve domuz eti yenir, fakat av eti yenmez.

Ebû Yusuf'a göre, ona istiğfar etmekten başka hiçbir şey gerekmez, demiştir. Ebû Yusuf'un delili: İhramlının avı, ölü hayvan eti ya da Mecusinin kestiği hayvan eti gibidir. Ölü hayvan etini yemek istiğfar etmekten başka hiçbir şey gerekmez.

Şâfiî mezhebine göre, av hayvanını öldüren ihramlıya bunun etinden yemek helal değildir. Ama diğer insanlar için helaldir. Şâfiî mezhebinin delili: hayvandan pis kanın akmasının temizlenmesi anlamı ve etinden yemenin helal olmasının koşulu, iki aslın farklılığından dolayı müstehap veya vacip olarak besmele çekilmesidir. Ancak din, av hayvanını öldüren ihramlıya bir engelleme olması için, ceza yoluyla bunun etinden yemeyi haram kılmıştır.⁵³⁴

3. İhramlının Nikahı

Hanefî mezhebine göre, ihramda olan kimsenin ne evlenmesinde, ne de evlendirmesinde bir sakınca yoktur fakat birleşme yapılamaz demişlerdir. Hanefî mezhebinin delili: İbn Abbas'ın "*Rasulullah (s.a.v) ihramda iken Hz. Meymune ile evlendiği*" mealindeki hadisidir.⁵³⁵

Şâfiî mezhebine göre, ihramda olan kimse ne kendisi evlenebilir, ne de başkasını evlendirebilir, şâyet böyle bir şey yaparsa nikah fasittir demişlerdir. Şâfiî mezhebinin delili: Hz. Osman'ın hadisi: "*İhramda olan kimse evlenemez ve evlendiremez*".⁵³⁶

4. Hastanın İhramdan Çıkma Meselesi

İhsar, hac veya umre için ihrama girdikten sonra, bunların tamamlanmasını

⁵³⁴ es-Serahsî, **el-Mebsût**, c. IV, s. 85,88.

⁵³⁵ el-Cezerî, **el-Kitâbü'l-Fıkhî 'ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a**, c. II, s. 915; Buhârî, "Cezâü's-sayd", 12/ Müslim, "Nikah", 46.

⁵³⁶ Müslim, "Nikah", 41; İbn Mace, "Nikah", 45; es-Serahsî, a.g.e., c. IV, s. 165.

engelleyen bir durumun ortaya çıkmasına ihsar denildiğini belirtmiştik.⁵³⁷

Hanefî mezhebine göre, ihramlı olan kimse hasta olursa, kendisine, ihramdan çıkma tahallül caiz olur ancak, hasta, harem sınırı içinde kalmaya, devam etmelidir ve ihramdan çıkmasına neden olan şeyin kazası da, kendisine gerekir. Hanefî mezhebinin delili: Hastalık, ihramdan çıkmayı mübah kılan bir özürdür ve bu kimseye, fidye gerektirir. Burada ihramdan çıkmayı mübah kılan durumundan (ihsar) kasıt, haccetmeye veya umre yapmaya engel teşkil edecek, korku veya hastalık durumudur. Şer’i ıstılahta ise, mutlak manada ihramlı olan kimsenin, hac vecibelerini yerine getirmesine engel teşkil eden, düşman, hastalık ve hapis durumlarıdır. Hanefiler, ...eğer zorunlu bir nedenden dolayı hac ve umreden geri kalırsanız, hedy’den kolayınıza gelen bir şey gerekir... ibaresini, delil olarak göstermişlerdir.⁵³⁸

Şâfiî mezhebine göre, ihramlı olan kimse, hastalanırsa, ihramdan çıkması caiz olmaz. İmam-ı Şâfiî’ye göre, ancak ihrama niyet ederken, bunu şart koşmuşsa, caiz olur. Şâfiî mezhebinin delili: “Kişi, hacca başladığında, onu tamamlaması gerekir” kaidesidir. Bu kimseye, semavi olmayan bir özrünün bulunması durumunda, ihramdan çıkması mübah olmaz. Şâfiîlere göre ihsâr, ancak, Müslüman veya kâfir olması fark etmeyen, düşman tarafından, bir engel sözkonusu olduğu durumdadır. Şâfiîler, buradaki hapis durumunu, ihsâr durumuna dâhil etmemişlerdir. İmam Şâfiî, el-Ümm adlı eserinde belirttiği üzere, ihsâr ile ilgili âyet, Hudeybiye savaşı gününde, Hz. Peygamber’in, düşman tarafından ihsâr durumunda olduğu zaman inmiştir. Beyhakî’nin de, İbn Abbas’ın “Düşman haricinde, ihsâr sözkonusu değildir” şeklindeki sözünü nakletmesi, bu görüşü doğrular niteliktedir.⁵³⁹ Mezheplerin delillerinden de anlaşılacağı üzere, meselenin kaynağı, her iki mezhebin, ihsâr konusundaki tarifleriyle ilgilidir. Hanefiler, ihsârı, mutlak manada, engel olan durum olarak nitelemekte, Şâfiîler ise, bu engel olma durumuna, düşman kaydını öngörmektedirler.⁵⁴⁰

⁵³⁷ Ögüt, Salim, “İhsar”, **DİA**, İstanbul 2000, c. XXI, s. 548.

⁵³⁸ es-Serahsî, **el-Mebsût**, c. IV, s. 108-109.

⁵³⁹ Bkz. eş-Şâfiî, **el-Umm**, c. II, s. 218-219.

⁵⁴⁰ Bkz. Ögüt, a.g.md., s. 548-549.

5. Hacda Unutarak Cinsel Temasta Bulunmanın Hacca Tesiri

Hanefî mezhebine göre, hac süresince, unutarak cimâ yapıp, bu birleşme ön taraftan olursa, bu durum, haccı bozar. Hanefîlerin yanında hacda iken birleşme durumu, unutarak olsun bilerek olsun her iki durum da birbirine eşittir. Kudûrî: “Unutarak cinsi münasebet (cimâ) yapan kasıtlı olarak yapmış gibidir” demiştir. Bu durumda da kasıtlı olarak bu fiili işleyene ne gerekli ise unutarak işleyene de aynı şey gereklidir. Fakat, unutmış olduğundan dolayı kınama durumu yoktur.⁵⁴¹ Birleşmenin, haccı bozma durumu, Arafat vakfesinden önce ise, her iki tarafın da haccını bozar ve her iki tarafa da, birer dem - keçi, koyun- gerekir. Bu fiili işleyen kimseler, hacca kaldıkları yerden devam ederler ve gelecek yıl, haccı kaza ederler. Birleşme, Arafat vakfesinden sonra olursa, taraflardan her birine, bedene (deve, sığır vs.) gerekir, hacları bozulmaz. Burada kefâret her iki tarafa gerekir. Ramazanda oruçlu iken cinsel ilişkiye giren kadının kefâret verip vermeyeceği meselesinde olduğu gibi, erkek ve kadın şer’i hitapta eşit oldukları için ikisine de kefâret gerekir.⁵⁴² Hanefî mezhebinin delili: Bu fiil, kasıtlı olarak yapıldığında haccı bozar ve kefâret gerektirir. Unutarak da olsa, haccı bozar çünkü; unutmak, unutmanın söz konusu olduğu durumlarda olur. Bu kişi, namazda iken konuşunca, namazın bozulmasında olduğu gibi, burada da mazur (özür hali) sayılmaz. Fesat, ihramda iken, hususi bir şekilde faydalanma manasına itibarladır. Bu da, cimâ’nın kendisidir. Bu durum, unutmakla yok olmaz.⁵⁴³

Şâfiî mezhebine göre, birleşmenin haccı bozup bozmamasında, iki görüş vardır. İki görüşten sahih olanı, Şîrâzî ve Nevevî’nin de zikrettiği gibi, unutarak yapılan cimânın, haccı bozmayıp, kefâretin de gerekmediğidir. Şâfiîlere göre, haccı ifsâd eden Cimâ ise, Hanefîlerin görüşünde olduğu gibi, Arafat vakfesinden önce, bilerek (kasıtlı) yapılan cimâdır. Cinsi münasebet, Arafat vakfesinden sonra, birinci tahallülden önce bilerek (taş atma, tıraş olma ve tavaf yapma) olursa yine haccı bozmuş olur. Bu kimseler hacca devam ederler ve kendilerine haccın kazası da gerekir. Şâfiîlerin ikinci görüşüne göre, her iki durumda da, bedene (deve vs.) gerekir. Bu, bedeninin erkeğe gerektiği durumdur. Şâfiîlere

⁵⁴¹ Bkz. Kudûrî, **Metnu’l-Kudûrî**, s. 30; es-Serahsî, a.g.e., c. IV, s. 121.

⁵⁴² Kudûrî, a.g.e., s. 30; es-Serahsî, **el-Mebsût**, c. IV, s. 121.

⁵⁴³ es-Serahsî, a.g.e., c. IV, s. 121.

göre, kadına bedene gerekip gerekmeyeceği hususunda da, üç görüş vardır. Bu meselede de, oruçlu iken yapılan cinsi münasebetin kefâretinde olduğu gibi, ihtilâf edilmiştir. Sahih olan birinci görüşe göre, bedeninin sadece erkeğe gerekeceğidir, ayrıca kadına gerekmez. İkinci görüş, hem erkeğe, hem de kadına kefâretin gerekeceğidir, ancak; diğer ihtiyaçlar gibi kadının kefâretini de erkek üstlenir. Üçüncü görüş, her ikisine de (kadına da ayrıca) bedeninin gerekeceğidir.⁵⁴⁴ Şâfiî fakihlerin: Şirazi: “Çünkü bu, fesadıyla kefâreti gerektiren bir ibâdetdir, oruç meselesinde olduğu gibi, bu meselede de, kasten ve hata ile yapılan cinsi münasebet arasında, ihtilâf vuku bulmuştur”⁵⁴⁵ der.

H. HANGİ HACCIN DAHA FAZİLETLİ OLDUĞU MESELESİ

Hac, eda edilişi bakımından Kıran haccı, Temettu’ haccı ve İfrad haccı olmak üzere üç çeşittir.

Kıran haccı: Kıran lügatta, “mutlak olarak, iki şeyin arasını birleştirmek” manasındadır. Şer’i anlamda Kıran haccı, tek seferde, haccı ve umreyi tek (aynı) ihram ile birleştirmektir.

Temettu’ haccı: lügatta, “istifade etmek, yararlanmak” anlamı vardır. İntifa’ anlamındadır. Şer’i istilahta ise, farklı iki ihram ile aynı yılın hac ayları içerisinde, hac ve umre fiillerini birleştirmektir. Umre ile hac arasında, hac yasaklarının bulunmadığı bir vakit olduğu için, bu adı almıştır. Ancak, arada sahih ilmam olmamalıdır. Aksi halde Temettu’ haccı ifrad haccına döner.

İfrad haccı: İfrad, “tek, ayrı, yalnız, bir” anlamındadır. Umresiz yapılan hacca denir. Yani, hac ayları içinde, hacdan önce umre yapmaksızın, sadece hac niyeti ile ihrama girip, hac menasikini yerine getirmeye, ifrad haccı denir.⁵⁴⁶ İster mikat sınırı dışında, ister içinde ikamet etsin, herkes ifrad haccı yapabilir.

Hanefî mezhebine göre, en faziletli olan hac, Kıran haccıdır. Yani, aynı yılın hac ayları içerisinde, umre ve haccı, tek ihramla ve her ikisine birlikte niyet ederek eda etmek, hac çeşitleri içerisinde, en efdal olanıdır. Efdaliyet bakımından, Hanefîler daha sonra,

⁵⁴⁴ Bkz. eş-Şâfiî, **el-Umm**, c. II, s. 100.

⁵⁴⁵ Şîrâzî, **el-Mühezzeb**, c. IX, s. 220; Nevevî, **el-Mecmû’**, c. VII, s. 293-346.

⁵⁴⁶ es-Serahsî, **el-Mebsût**, c. IV, s. 25-30.

Temettu' haccını, daha sonra da, İfrad haccını uygun görürler.⁵⁴⁷ Hanefî mezhebinin delili: Hz. Peygamber'den (s.a.v) rivâyet edilen: “*Hz. Peygamber kıran (umreyi ve haccı birleştirerek) haccı yapmıştır*” şeklindeki nakildir. Hanefiler, Hz. Peygamber'in (s.a.v), kıran haccı yaptığını, bundan dolayı, kıran haccının en faziletli hac olduğunu belirtmişlerdir. Serahsi: “Âlimlerimiz, (Allah onlara rahmet etsin) Hz. Ali, İbn Mes'ud, İmran b. el-Husayn ve Enes'ten (r.a) gelen rivâyetlerle istidlalde bulunmuşlardır. Şöyle ki; “Hz. Peygamber, (s.a.v) umre ve haccın arasını birleştirmiş, ikisine, iki tavaf ve iki sa'y yapmıştır.”⁵⁴⁸ Bu da, kıran haccının, daha faziletli olduğuna delalet etmektedir. Yine Enes b. Mâlik'ten gelen nakilde: Enes b. Malik'in “Rasûlullah'ın hac ve umre yaparken, lebbeyk dediğini işittim”⁵⁴⁹ kavli de, aynı zamanda, bu mesele ile ilgili bir delildir.

Şâfiî mezhebine göre, İfrad haccı daha faziletlidir. Daha sonra Temettu' daha sonra da, Kıran haccı gelmektedir.⁵⁵⁰

Sahih İlmam: Hanefîlere göre, umre ile hac arasında, herhangi bir sebeple, kişinin, gelmiş olduğu memleketine dönmesiyle gerçekleşir. Şâfiîlere göre ise, sahih ilmam, mikat sınırları dışına çıkmakla gerçekleşir. Umre ile hac arasında, Hanefîlere göre, memleketine giden, Şâfiîlere göre ise, mikat sınırları dışına çıkan kimse, dönüşte umreyi yenilemezse, yaptığı hac, Temettu' değil ifrad haccı olur.⁵⁵¹ Şâfiî mezhebinin, mesele ile ilgili delili: Şâfiîler, Hz. Peygamber'den(s.a.v) rivâyet edilen şu hadisle, istidlalde bulunmuşlardır. Hz. Peygamber'e, en faziletli amel sorulduğunda, Hz. Peygamber (s.a.v): “*Zor olan ve bedene en yorucu gelendir*” cevabını vermiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.v), bu sözüyle kastedtiği, ancak, ifrad haccıyla hâsıl olur, kıran haccı ile değil. İmam-ı Şâfiî, ifrad haccının daha faziletli olduğuna, Hz. Aişe'den rivâyet edilen, şu hadis ile delil getirmiştir: “*Hac aylarında umrenin cevazını, şimdi hatırladığım gibi, ihrama girerken de fark etseydim, hedy sevketmezdim ve onu, (haccı) umre olarak yapardım.*”⁵⁵² Yine İmam-ı Şâfiî: “İfrad haccı yapılması, bana göre daha sevimlidir (hoştur) çünkü; görüldüğü üzere, sabit olan, Hz.

⁵⁴⁷ Kudûrî, **Metnu'l-Kudûrî**, s. 28; es-Serahsî, **el-Mebsût**, c. IV, s. 25-26.

⁵⁴⁸ es-Serahsî, a.g.e., c. IV, s. 26.

⁵⁴⁹ Buhârî, “Hac”, 1551, 3, 411; Müslim, “Hac”, 1232, 2, 905; Tirmîzî, “Hac”, 861, 3, 184.

⁵⁵⁰ Nevevî, **el-Mecmu'**, c. VII, s. 138-139.

⁵⁵¹ **DİB, İlmihal**, c. I, s. 550.

⁵⁵² Buhârî, “Temenni”, 7229- 7230, 13, 218; Müslim, “Hac”, 1216, 2, 884.

Peygamber'in ifrad haccı yaptığıdır." demiştir.⁵⁵³ İmam Şâfiî, Hz. Peygamber'in (s.a.v) İfrad haccı yaptığını ve dolyısıyla ifrad haccının daha faziletli olduğu belirtmiştir. Meseledeki ihtilâfin kaynağı, iki nüsuktan (kıran ve ifrad) birini, diğerine tafdil (tercih) etmenin sebebi, Hz.Peygamber'in (s.a.v) haccını rivâyet eden ravilerin, bu haccın, hangi hac olduğu ile ilgili ihtilâfına dayanmaktadır. Hz.Peygamber'in (s.a.v), kıran haccı yaptığı ile ilgili rivâyette bulunanlar, kıran haccını, temettu' ve ifrad haccına tafdil etmişlerdir. Hz. Peygamber'in (s.a.v) yaptığı haccın, ifrad haccı olduğunu rivâyet edenler ise, ifrad haccını, diğer ikisine tafdil etmişlerdir. Muhakkik Âlimler, Hz.Peygamber'in (s.a.v), kıran haccı yaptığı görüşünü tercih etmektedirler.

1. Mekke'de Bulunanların Haccı

Hanefî mezhebine göre, Mekke'de ikamet edenlerin, kıran ve temettu' haccı yapmaları sahih olmaz. Ayrıca, Mescid-i Haram'ın hâzırı olanların da, (Mekke dışından olup, mikat sınırları içinde olanlar da dâhil) kıran ve temettu' haccı yapmaları sahih olmaz. Hâdır-ı Mescid-i Haram kimseler, kıran veya temettu' haccı yaparlarsa, kendilerine dem (cinâyet cezası) gereklidir ve bunun etinden faydalanamazlar.⁵⁵⁴

Şâfiî mezhebine göre, Hâdır-ı Mescid-i Haram, Harem'den itibaren, Mesâfe-i Kasr arasında ikamet eden kimselerdir. Hanefî mezhebine göre ise, mikat sınırları içinde bulunan kimselerdir. Şâfiî mezhebine göre, Mekke'de ikamet edenlerin ve Hâdır-ı Mescid-i Haram olanların, kıran ve temettu' haccı yapmaları sahihtir. Ancak, kıran ve temettu' kurbanı kesmeleri gerekli değildir. Hanefî mezhebinin delili: Allah, (cc) önce temettu' haccını zikretmiştir, sonra Temettu' haccının, ehl-i Hâdır-ı Mescid-i Haram olmayanlar için, sahih olacağını haber vermiştir.⁵⁵⁵ Ancak, Şâfiîler, bu nassa rağmen, Mekkeli kimselere, temettu' haccını caiz saymışlardır. Şâfiîler, mana ile istidlalde bulunmuşlardır. İmam Nevevî demiştir ki: "Ashabımız şöyle delil getirdi; Mekkî olmayanın hakkında, kurbet ve taat olan hac menasikleri, Mekkî olanların hakkında da, ifrad haccında olduğu

⁵⁵³ Nevevî, **el-Mecmu'**, c. VII, 128 vd.

⁵⁵⁴ Kâsânî, **el-Bedâi'**, c. III, s. 1192.

⁵⁵⁵ Bakara, 2/196.

gibi, kurbet ve taattir.⁵⁵⁶

2. Temettu' Haccı Yapan Kimsenin, Kurbanını Bayramdan Önce Kesmesi

Hanefî mezhebine göre, temettu' haccı yapan kimsenin, bayram gündüzünden önce, kurbanını kesmesi caiz olmaz.⁵⁵⁷

Şâfiî mezhebine göre, temettu' haccını yapan kişinin, kurbanı kesmesi, hac için ihrama girmeden önce ve umresini bitirdikten sonra caiz olur. Hanefî mezhebinin delili: bununla beraber, bu hedy, yerine varıncaya kadar başlarınızın tıraş etmeyin⁵⁵⁸ âyetindeki bu ibaredir. Hanefilere göre, buradaki âyette geçen (mehillehu) kelimesi, Kurban bayramı günü için kullanılmıştır. Nevevi ise, Şâfiî mezhebi için âyette geçen Femen temetta'a... minel hedyi" ibaresini delil gösterip, buna bağlı olarak; "kişi, sırf ihrama girerek mütemetti' (temettu' yapan) olur ve umreyi bitirmeyi beklemeksizin, kurbanını (hedy) kesebilir. Temettu' şartları gerçekleştiğinde, kurban vacip olmuştur"⁵⁵⁹ demiştir.

3. Temettu' Haccı Yapan Kimsenin, Bayram Günlerinde Oruç Tutması

Ebû Hanîfe'nin, kadim (eski) görüşüne göre, teşrik (bayram) günlerinin ilk üç gününde, temettu' haccı yapan kimse için, (hacda, kurbanlık bulamayınca, gerekli olan üç gün) oruç tutmak, caiz değildir.⁵⁶⁰ Ebû Hanîfe'nin diğer (yeni) kavline göre, temettu' haccı yapanın, teşrik (bayram) günlerinde, oruç tutması caizdir. Ebû Hanîfe'ye göre, tercih edilen (muhtar) söz, oruç tutmanın caiz olmasıdır. Hanefî mezhebinin delili, oruç tutmanın caiz olduğu üzerinedir, çünkü âyeti kerimede "*Hacc'da üç gün oruç vardır*"⁵⁶¹ ibaresiyle hacda üç gün oruç tutmak belirtilmiştir. Teşrik günleri de, haccın eda edildiği vakit içerisindeydir. Taberâni ve Cessâs, Hz. Ali, Hz. Aişe ve İbn. Ömer'den rivâyet etmişlerdir ki, teşrik günlerinde oruç tutmanın caiz olması, oruç borcu (kazası) olanlar içindir. Ayrıca, Hanefilerden, bu günlerde oruç tutmayı caiz görmeyenler ise, bu günlerde (teşrik) oruç tutmayı yasaklayan meşhur hadisi delil kabul etmişlerdir ve Hz. Ömer' in de meseledeki

⁵⁵⁶ Nevevî, a.g.e., c. VII, s. 162.

⁵⁵⁷ Kâsânî, *el-Bedâi'*, c. III, s. 1205.

⁵⁵⁸ Bakara 2/196.

⁵⁵⁹ Nevevî, *el-Mecmu'*, c. VII, s. 179.

⁵⁶⁰ Kâsânî, a.g.e., c. III, s. 1203.

⁵⁶¹ Bakara 2/196.

fetvasını benimsemişlerdir.⁵⁶²

Şâfiî mezhebine göre, iki meşhur görüş vardır: Birinci görüş (eski görüş); temettu' haccı yapan kimsenin, (kurbanlık bulamayınca) gerekli olan üç günlük orucu teşrik günlerinde tutması caizdir. İkinci ve yeni görüş ise; teşrik günlerinde oruç tutmak, ne temettu' haccı yapan için, ne de başkası için caiz değildir. Nevevi demiştir ki: “Bu, ashabımız içinde en sahih olan görüştür”.⁵⁶³ Şâfiî mezhebinin delili: Hz. Peygamber' den (s.a.v) rivâyet edilen ve teşrik günlerinde oruç tutmayı yasaklayan hadis-i şerifinde, Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “*Dikkat edin! Bu günlerde oruç tutmayın. Çünkü bu günler, yeme içmenin bol olduğu günlerdir.*”⁵⁶⁴ Dolayısıyla bu günlerde oruç tutmak caiz değildir.

II. UMRE İBADETİ VE KONUYLA İLGİLİ İHTİLAFLAR

A. UMRENİN SÖZLÜK ANLAMAMI

Sözlükte, ziyaret etmek, uzun ömürlü olmak, evi mamur etmek, bir yerde ikâmet etmek, korumak, malı çok olmak ve Allah'a kulluk etmek anlamlarındaki “a-m-r” kökünden türeyen “umre”; bir hac terimi olarak belirli bir zamana bağlı olmaksızın ihrama girip tavaf ve sa'y yaptıktan sonra tıraş olup ihramdan çıkarak yapılan bir ibâdetdir. Hac ibâdetinden farkı, bir zamanla sınırlı olmaması, Arafat ve Müzdelife vakfesi ile kurban kesme ve şeytan taşlama görevlerinin bulunmamasıdır. Bu bakımdan hacca, “hacc-ı ekber” (büyük hac), umreye de “hacc-ı asgar” (küçük hac) denir.⁵⁶⁵

B. UMRENİN HÜKMÜ

Hanefî mezhebine göre, müslümanın ömründe bir defa umre yapması müekked sünnettir. Hanefî mezhebinin delilleri: “...*Gücü yetenlerin haccetmesi Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır*”⁵⁶⁶ anlamındaki âyette ve İslâm'ın beş temel esasını beyan eden hadis-i şerifte umrenin geçmemiş olmasını umrenin farz olmadığına delil getirmişlerdir. Şu

⁵⁶² Taberî, **Tefsiru't-Taberî**, c. II, s. 249-250.

⁵⁶³ Nevevî, **el-Mecmû'**, c. VI, s. 490.

⁵⁶⁴ Müslim, “Sıyam”, 1140-1142, 2, 700.

⁵⁶⁵ Akyüz, **Mukayeseli İbadetler İlmihali**, c. IV, s. 265.

⁵⁶⁶ Âl-i İmran 3/97.

hadisleri de görüşlerine delil olarak zikretmişlerdir. “Hac, farz, umre nafîle biribâdettir” Cabir ibn Abdullah’ın bildirdiğine göre bir sahâbî Peygamberimize (s.a.v), “Ey Allah’ın Elçisi! Umre farz mıdır diye sormuş, Hz. Peygamber (s.a.v) da “*Hayır, umre yapman senin için daha hayırlıdır*” buyurmuştur. Umrenin farz olduğu içtihadında bulunanların görüşlerine delil olarak zikrettikleri hadiste geçen “umreye küçük hac” denilmesini “sevabını beyan içindir” şeklinde açıklamışlardır. Abdullah ibn Ömer’in bildirdiğine göre Peygamberimiz (s.a.v) dört defa umre yapmış, umre yapılmasını teşvik etmiş ve: “*Umre, daha sonraki umreye kadar, ikisi arasında işlenen günahlar için kefârettir. Allah katında makbul haccın karşılığı ise ancak cennettir*”⁵⁶⁷ buyurmuştur.

Hanefî mezhebine göre, umrenin, vitir namazı, kurban ve fitır sadakası gibi vacip olduğu görüşünde olanlar da vardır. “*Haccı ve umreyi Allah için tamamlayın...*”⁵⁶⁸ anlamındaki âyete getirilen farklı yorumlar ile bu konuda farklı rivâyetlerin bulunmasından kaynaklanmaktadır. Âyet-i kerîme, farz olsun nafîle olsun hac ve umre ibâdetine başlanınca bu görevin yarım bırakılmayıp tamamlanması gerektiğini ifade ettiği gibi “*Orucu akşama kadar tamamlayın*” anlamındaki âyette olduğu gibi “hac görevini yerine getirin” (ekîmû) anlamını da ifade eder.⁵⁶⁹

Şâfiî mezhebine göre ise farzdır. İmam Şâfiî bu âyeti hac ve umre görevini yerine getirin şeklinde bir emir olarak anlamışlar, umrenin farz olduğu içtihadında bulunmuşlardır. Ayrıca şu rivâyetleri de görüşlerine delil olarak almışlardır: Hz. Aişe, “*Ey Allah’ın Elçisi! Kadınların cihat yapması gerekli midir*” diye sormuş, Hz. Peygamber (s.a.v), “*Evet onlara içinde savaş bulunmayan cihat yani hac ve umre gereklidir*” buyurmuştur. “Umre küçük hacdır”, Sahabeden Ebû Rezîn el-Ukeylî, “Ey Allah’ın Elçisi! Babam ihtiyar bir insandır. Ne hac ve umre ne de yolculuk yapmaya gücü yeter. Ne yapması gerekir” diye sormuş, Hz. Peygamber (s.a.v) da, “*Babanın yerine sen hac ve umre görevi yap*” buyurmuştur.

⁵⁶⁷ İbn Mâce, 869.

⁵⁶⁸ Bakara 2/196.

⁵⁶⁹ Zuhaylî, **İslâm Fıkıh Ansiklopedisi**, c.III, s. 405-407.

C. UMRENİN SÜNNET YAHUT VACIP VEYA FARZ OLMASININ ŞARTLARI

Bir insana umrenin sünnet yahut vacip veya farz olabilmesi için müslüman, akıllı, bulûğa ermiş, özgür, ekonomik gücü yeterli ve sağlıklı olması, yol güvenliği bulunması ve kadının can, mal ve namus güvenliğinin sağlanmış olması gerekir.

D. UMRENİN ZAMANI

Umrenin belli bir zamanı yoktur. Bu sebeple, hac ihramında ele alınan mekruh vakitler dışında, istenildiği zaman ihrama girilir. Bu mekruh vakitlerde ihrama girilirse kurban kesmek gerekir:

Hanefî mezhebine göre, aşağıdaki zamanlarda ihrama girmek mekruhtur:

1. Arefe günü zevelden önce veya sonra ihrama girmek tahrimen mekruhtur.
2. Kurban bayramının birinci günüyle teşrik günleri, yani bayram günleri ihrama girmek mekruhtur. Bu durumda, umre kesilir ve dem gerekir.

3. Mekkelilerin hac aylarında ihrama girmesi mekruhtur. Bu sene haccetmek isteyen Mekkeliler, hac aylarında umre için ihrama girmezler. Girerlerse, umreyi tamamlamadan bırakmaları ve daha sonra kaza etmeleri, bıraktıkları için de dem gerekir. Bu şekilde umre tamamlanacak olursa, günahla sahih olur, ancak, bir dem gerekir. Umre ihramına giren Mekkeli, tavafın bir şavtını yaptıktan sonra hac için ihrama girerse, Ebû Hanife'ye göre haccını kesmiş olur ve bundan dolayı dem ve hac ile umrenin kazası gerekir. Ebû Yusuf ve eş-Şeybanî'ye göre umre kesilmiş olur ve umrenin kazasıyla dem gerekir.

4. Bir umreye niyet edip başladıktan sonra henüz bitirmeden ikinci bir umreye niyet edip ihrama girmek mekruhtur. Bu durumda, ikinci umre bırakılır, bırakılmazsa kendiliğinden terkedilmiş sayılır ve daha sonra kazası ve dem kesmek gerekir. Başlanan birinci umre, tavaf ve sa'y yapılarak henüz tıraş olmadan önce tamamlanmak üzereyken, ikinci umreye niyet edilerek ihrama girilecek olursa, bu durumda ikinci umre de tamamlanır, iki ihram birleştirildiğinden bir dem gerekir. Birinci bitirilmeden kurban kesilirse, yeniden dem gerekir. Hacca niyet edip ihrama giren kimse, henüz kudüm tavafını yapmadan umreye niyet edip ihrama girecek olursa, her ikisini de tamamlamak gerekir.

Bilindiği gibi, bu hareket tarzına kıran haccı denir, ancak bu mükellef günahkâr sayılır. Çünkü bu durumda sünnet olan, her ikisine birden niyet etmek veya önce umre, sonra hac için ihrama girmektir. Bu şekilde yapılan haçtan dolayı da şükür hediyi kesilir.⁵⁷⁰

Şâfiî mezhebine göre, hac için niyetli olmayanlar, teşrîk günleri dâhil yılın her gününde umre yapabilirler.⁵⁷¹ Vedâ tavafı dışında haccın bütün menâsiki tamamlanmadıkça umre yapamazlar. Umrenin Ramazan ayında yapılması daha faziletlidir. Peygamberimiz (s.av), “*Ramazan ayında yapılan umre, hacca denktir*” buyurmuştur.

E. UMRENİN FARZLARI (ŞARTI VE RÜKNÜ)

Hanefî mezhebine göre, umrenin iki farzı vardır. Ihrama girmek ve Kâ’be’yi tavaf etmek. İhrama girmek şarttır, Kâ’be’yi tavaf etmek ise rüknüdür.

Şâfiî mezhebine göre ihrama girmek, Kâ’be’yi tavaf etmek, sa’y yapmak ve tıraş olup ihramdan çıkmak umrenin rüknüdür.⁵⁷²

1. Umre Mikatı

a. Mekke’liler İçin

Mekke’liler için umre ihramına giriş yeri Hıll’dır. Bilindiği gibi Hıll, Harem dışında kalan bölgedir. Hıll bölgesinin umre için ihrama girilince efdal yeri.

Hanefî mezhebine göre, önce Ten’im, sonra Ci’rane.

Şâfiî mezhebine göre Ci’rane’dır. Ci’râne Mekke ile taif arasındadır, Ten’im ise Mescidu Aişe denen yerdir. Umre yapacak Mekkeli, bu yere gider ve ihrama girer. Mekkeli Hıll’e gitmeden umre için Harem’de ihrama girerse, bu sahihtir, ancak, mikatın terkinden dolayı dem gerekir.

b. Afakiler İçin

Mekkeli olmayanların umre için ihrama giriş yeri, hac ihramında olduğu gibidir.

⁵⁷⁰ Akyüz, **Mukayeseli İbadetler İlmihali**, c. IV, s. 269-270.

⁵⁷¹ Akyüz, a.ge., c. IV, s. 270.

⁵⁷² Akyüz, a.g.e., c. IV, s. 272.

F. UMRENİN VACİPLERİ

Umrenin iki vacibi vardır. Safa ile Merve arasında sa'y yapmak ve saçları tıraş ettirmek veya kısaltmak. İhram yasaklarına uymayan veya bir vacibi terk eden kimseye dem gerekir. Umre için ihramlı iken cinsel ilişkide bulunmak, tavaf yapmamak veya şavtların çoğunu yapmamak umrenin batıl olmasına sebep olur.

Hanefî mezhebine göre, bu kimsenin ceza olarak dem kesmesi ve umresini yeniden yapması gerekir.⁵⁷³

İmam Şâfiî'ye göre bu kimsenin bedene kesmesi ve umresini yeniden yapması gerekir. Umrenin tavafından sonra, sa'yden önce veya tavaf ve sa'yden sonra tıraş olmadan önce cinsel ilişkide bulunan kimsenin umresi batıl olmaz, ancak dem gerekir.

G. UMRENİN SÜNNETLERİ

Umrenin ihram, tavaf ve sa'y ile ilgili sünnetleri, haccın sünnetleriyle aynıdır. Bu konuda mezhep imamları arasında her hangi bir ihtilaf yoktur.

III. HAC ve UMRE KONUSUNDAKİ İHTİLAFLAR

1. *Haccın gerekli olmasının vakti*: Hanefî mezhebine göre, haccın şartları gerçekleştiği vakit, kişinin hac farızasını hemen yerine getirmesi gerekir. Şâfiî mezhebine göre ise, derhal (fevren) yerine getirilmesi şart değildir.
2. *İrtidat öncesi hac*: Hanefî mezhebine göre, Müslüman olarak haccını yapıp, sonra mürted duruma gelen kişi, tekrar Müslüman olunca, haccını iade etmesi gerekir. Şâfiî mezhebine göre ise, bu durumdaki kimsenin, haccını iade etmesi gerekmez.
3. *Çocuğun haccı*: Hanefî mezhebine göre, sabinin haccı sahih olmaz. Sabi iken hac eden ve sonra baliğ olan kimseye, yapmış olduğu hac geçerli olmaz. Şâfiî mezhebine göre ise, çocuk, mümeyyiz olup, velisinin izniyle ihrama girerse haccı sahih olur.
4. *Özürülü/hastanın haccı*: Ebû Hanife'nin bir görüşüne göre ekonomik gücü olsa ve kendisine refakat edecek bir kimse bulunsa bile a'ma kimseye hac farz değildir. İmam Muhammed ile İmam Ebû Yusuf'un tercih ettikleri görüşe göre ekonomik gücü ve kendisine refakat edecek biri varsa o zaman a'maya hac farz olur. Şâfiî

⁵⁷³ Akyüz, **Mukayeseli İbadetler İlmihali**, c. IV, s. 272.

mezhebine göre ise, ekonomik imkânı bulunan ve diğer şartları da taşıyan ancak çok yaşlı, felçli veya tedavisi imkânsız olan kimselerin yerlerine bedel göndermeleri gerekir.

5. *Mahremsiz kadın hacı:* Hanefî mezhebine göre, kendisi ile hacca gidebilecek mahremi olmayan kadına hac farz değildir. Şâfiî mezhebine göre, kadının birkaç güvenilir kadından oluşan bir toplulukla gitmesi durumunda, kadına hac gerekli olur.
6. *Telbiye getirmek:* İhrama girenlerin “lebbeyk” şeklinde başlayan zikir cümlelerini söylemesi, Hanefî mezhebine göre, mutlak manada vaciptir ve telbiyeyi ilave yapmak da caizdir. Şâfiî mezhebine göre, telbiye sünnettir, sadece hacca niyet etmekle, hacca başlanmış olur. Fakat telbiyeyi ilave yapmak caiz değildir.
7. *İhramın zamanı:* Hanefî mezhebine göre, hac aylarından önce ihrama girilebilir, ancak mekruh olur. Şâfiî mezhebini göre, hac ayları Şevval, Zilkade ve Zilhicce’nin ilk on günüdür. Bunların dışında ihrama girilmez.
8. *Mikat yerlerinden ihramsız geçmenin cezası:* Hanefî mezhebine göre, eğer kişi mikata döner ve telbiye getirirse kendisinden dem düşer. Telbiye getirmediği takdirde düşmez. Şâfiî mezhebine göre ise, mikatı geçtikten sonra ihrama giren birine geri dönmedikçe dem gerekir. İhrama girdikten sonra tavaf gibi hiç bir ibâdete girişmeden mikata dönse, bu durumda telbiye gitirmiş olsun veya olmasın dem kendisine düşer.
9. *Veda tavafının hükmü:* Hanefî mezhebine göre veda tavafı vaciptir. Şâfiî mezhebine göre ise sünnettir.
10. *Ziyaret tavafının vakti:* Hanefî mezhebine göre ziyaret tavafının vakti, Kurban bayramının ilk günü, fecrin doğmasından başlar. Şâfiî mezhebine göre, kurban bayramının ilk gecesi gece yarısında başlar.
11. *Tavafa niyet:* Hanefî mezhebine göre, tavafın geçerli olması için niyet etmek şarttır. Şâfiî mezhebine göre, “ziyaret” ve “kudum” tavafı için niyet şart değildir.
12. *Tavafin en az dört şavtını yapmak:* Hanefî mezhebinde göre, şavtların dördü rükündür, dördüncüden sonraki üç şavt vaciptir. Şâfiî mezhebine göre, şavtların yedisini de tamamlamak farzdır.
13. *Abdestsiz, hayızlı, lohusa ve cünüp olarak tavaf yapmak:* Hanefî mezhebine göre, abdestsiz yapılan tavaf geçerlidir. Ancak hayızlı, loğusa ve cünübün tavafı geçerli değildir. Şâfiî mezhebine göre, abdestsiz kişinin tavafı da kesinlikle geçerli olmaz.
14. *Tavafta avret yerlerinin örtülü olması:* Hanefî mezhebine göre, avret yerleri bir rükû

veya secde yapacak süre, bir uzvun dörte biri kadar açık olarak tavaf etse tavafı geçerli olur. Ancak vacibi terk etmesi sebebiyle dem gerekir. Usulüne uygun olarak tavafı yeniden yaparsa ceza ortadan kalkar. Şâfiî mezhebine göre, tavaf esnasında avret yerlerinin örtülü olması, tavafın geçerlilik şartlarından biridir.

15. *Tavafa Hacer-i Esved'den başlamak ve bitirmek*: Hanefî mezhebine göre, Tavafa Hacer-i Esved'den başlamak ve bitirmek vaciptir, buradan başlanmazsa dem gerekir. Şâfiî mezhebine göre, Hacer-i Esved'den başlamak ve bitirmek şarttır. Bu tavafın yeniden yapılması gerekir.
16. *Tavafi yürüyerek yapmak*: Hanefî mezhebine göre, gücü yetenlerin tavafı yürüyerek yapılması vaciptir. Şâfiî mezhebine göre yürüyerek yapmak sünnettir.
17. *Tavaf namazı*: Hanefî mezhebine göre iki rekât namaz kılmak tavafın vacibi değil müstakil bir ibadettir. Şâfiî mezhebine göre tavafın sünnettir.
18. *Vücutta, elbisede ve metafta necaset bulunmaması*: Hanefî mezhebine göre, tavaf eden kimsenin bedeninde, giyisilerinde veya metafta pislik bulunmaması sünnettir. Şâfiî mezhebine göre şarttır. Böyle yapan kimsenin tavafı geçerli olmaz, yeniden yapılması gerekir.
19. *Sa'y*: Hanefî mezhebine göre sa'y etmek vaciptir. Şâfiî mezhebine göre sa'y etmek farz ve rükündür, yapılmazsa hac batıl olur. Hanefî mezhebine göre, sa'yin dört şavtını yapmak rükün, şavtı yediye tamamlamak ise vaciptir. Şâfiî mezhebine göre, sa'yi yedi şavta tamamlamak rükündür.
20. *Sa'yi yürüyerek yapmak*: Hanefî mezhebine göre, gücü yeten kimsenin sa'yi yürüyerek yapılması vaciptir. Gücü yettiği halde sa'yi tekerlekli sandalye ile yapmak dem gerektirir. Şâfiî mezhebine göre sa'yi yürüyerek yapmak sünnettir.
21. *Arafat vakfesine niyet*: Hanefî mezhebine göre, Arafat'ta bilinci yerinde veya bilinçsiz olarak bulunmak Arafat vakfesi için yeterlidir. Şâfiî mezhebine göre, ibâdete ehil (bilinci açık) olmak şarttır.
22. *Arafat vakfesinin süresi*: Hanefî mezhebine göre Arefe günü zevalden aynı gün güneş batana kadar orada bulunmak vaciptir. Eğer gündüz Arafat'a gelip vakfe yapan bir kimse güneş batmadan önce Arafat'tan ayrılırsa dem gerekir. Şâfiî mezhebine göre ise sünnettir. Arafat'ta güneş batıncaya kadar beklemek sünnet olduğundan güneş batmadan önce Arafat'ın terk edilmesi halinde herhangi bir ceza gerekmez.
23. *Müzdelif vakfesi*: Hanefî mezhebine göre, geceyi müzdelife'de geçirmek (fecirden

önce, bir anlık zaman için de olsa, Müzdelife’de bulunmak) sünnettir. Şâfiî mezhebine göre, geceyi Müzdelife’de geçirmek vaciptir.

24. *Müzdelife’de akşam ve yatsı namazlarını birleştirmek*: Ebû Hanife ve İmam Muhammed’e göre Müzdelife’de akşam ve yatsı namazlarını ister cemaatle olsun ister fert olarak kılınsın, yatsı vakti içinde cem-i te’hir ile kılmak vaciptir. Ebû Yusuf ve Şâfiî mezhebine göre, Müzdelife’de akşam ile yatsı namazlarını cem-i te’hir ile kılmak sünnettir.

25. *Mina’da geceleme*: Hanefî mezhebine göre Mina’da geceleme sünnettir. Şâfiî mezhebine göre Mina’da geceleme vaciptir.

26. *İşlemler konusundaki sıraya uymak*: Hanefî mezhebine göre, Mina’da yapılacak işlemler konusundaki sıraya uymak vaciptir. Şâfiî mezhebine göre sünnettir.

27. *Akabe cemresinin vakti*: Hanefî mezhebine göre bayramın birinci günü fecr-i sadıktan itibaren başlar, ikinci gün, fecr-i sadığa kadar devam eder. Bu zaman diliminde taşlar atılmazsa dem gerekir. Ebu Yusuf ile İmam Muhammed’e göre, vaktinde atılmayan taşlar, bayram sonuna kadar kaza şeklinde atılabilir ve bundan dolayı ceza da gerekmez. Şâfiî mezhebine göre, Akabe Cemresi’ne taş atma Arefe gününü birinci gününe bağlayan gece yarısından itibaren başlar, bayramın 4. günü güneşin batmasına kadar devam eder. Bu günde atılması gereken taşlar bayramın dördüncü günü güneş batımına kadar atılsa caiz olur, her hangi bir ceza da gerekmez.

28. *Şeytan taşlamak*: Bayramın ikinci ve üçüncü günü sırasıyla küçük, orta ve büyük şeytana yedişer taş atılır. Hanefî mezhebine göre bu sıraya uymak, sünnettir. Sıraya uyulmaması durumunda her hangi bir ceza gerekmez. Ebû Hanife’ye göre, her gün atılması gereken taşlar zamanında atılmazsa daha sonra kaza edilemez. Zamanında atılmadığı için dem gerekir. Şâfiî mezhebine göre, sıraya uyulması vaciptir. Bu şarta uyulmadığı takdirde yeniden atılması gerekir, atılmazsa dem gerekir.

29. *Remyu’l-cimar*: Hanefî mezhebine göre, bütünü veya sadece Akabe cemresindeki taşlama terkedilirse dem gerekir, bir veya daha fazla cemre terkedilirse, her biri için bir fitre gerekir. Şâfiî mezhebine göre, biri için bir, ikisi için iki müdd buğday tasadduk etmek, üçü için dem gerekir.

30. *Saçları tıraş etmek*: Haccın aslî vaciplerinden biri de, temettu veya kıran haccı yapanların bayramın birinci günü Mina’da Akâbe cemresini taşıyıp kurban kestikten sonra saçlarını tıraş etmeleri veya kısaltmalarıdır. Hanefî mezhebine göre tıraş olmak

veya kısaltmak vaciptir. Şâfiî mezhebine göre tıraş olmak veya kısaltmak rükündür.

31. *Tıraş olmanın vakti*: Hanefî mezhebine göre, bayramın üçüncü günü güneş batıncaya kadar tıraş olmak veya saçları kısaltmak vaciptir. Ebû Yusuf'a, İmam Muhammed ve Şâfiî mezhebine göre, bayramın ilk üç gününde tıraş olmak veya kısaltmak sünnettir. Şâfiî mezhebine göre, saçları tıraş etmenin veya kısaltmanın vakti, arefe gününü bayrama bağlayan gece yarısından sonra başlar.
32. *Saçları tıraş etme veya kısaltmanın yeri*: Ebû Hanife ve İmam Muhammed'e göre, ister hac ister umre için olsun, saçları tıraş etmenin veya kısaltmanın yeri Harem bölgesidir. Harem bölgesi dışında yapılan tıraş geçerli ise de vacip terk edildiği için dem gerekir. Ebû Yusuf ve Şâfiî mezhebine göre, bu vecibenin Harem bölgesinde yapılması sünnettir.
33. *Saçları tıraş etmenin miktarı*: Hanefî mezhebine göre saçların tıraş edilmesi veya kısaltılmasında vacip olan miktar, başın en az dörtte biridir. Başın sadece dörtte birinde veya daha az kısmında saç varsa, hepsinin tıraş edilmesi veya kısaltılması gerekir. Saçların tamamının tıraş edilmesi veya kısaltılması ise sünnettir. Erkeklerin saçlarını tıraş ederken veya kısaltırken sakal ve bıyıklarından da biraz almaları müstahaptır. Şâfiî mezhebine göre, baştaki saçın tamamını tıraş etmek, erkekler için daha faziletli olmakla birlikte üç telin kesilmesi, koparılması veya ucundan kesilmesi yeterlidir.
34. *Taş atma, kurban kesme ve tıraş olmada sıranın gözetilmesi*: Ebû Yusuf, İmam Muhammed ve Şâfiî mezhebine göre, tertibe uymak sünnettir. Ebû Hanife'ye göre, bunların ilk üçünde Hz. Peygamber'in (s.a.v) takip ettiği sıraya uymak vaciptir.
35. *Temettu ve kıran heydi*: Temettu ve kıran haccı yapan kimselerin kesmekle yükümlü olduğu kurbandır. Hanefî mezhebine göre vaciptir, ve bu kurban "şükür kurbanı" demişler. Şâfiî mezhebine göre ise temmettu ve kıran haccı yapan kimselerin kestikleri kurban, ceza yani "telâfi kurbanı" demişler.
36. *Hedyin kesim yeri*: Hanefî mezhebine göre, vacip veya nafile bütün hedy kurbanlarının Harem bölgesinde kesilmesi vaciptir. Şâfiî mezhebine göre ise ihsâr hedyi, mahsur kalınan yerde de kesilebilir.
37. *Temettu ve kıran hedyinin zamanı*: Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'e göre temettu ve kıran hedyinin kesim zamanı, kurban bayramının ilk günü fecr-i sadıktan itibaren başlar. Ebû Hanife'ye göre ise bu hedyin kesim zamanı, kurban bayramının ilk günü

fecr-i sadıktan itibaren başlar. Şâfiî mezhebine göre temettu ve kıran hedyinin kesim zamanı, hac ihramına girme vaktiyle başlar.

38. *Hedy kurbanlarının etleri*: Hanefî mezhebine göre, temettu ve kırân hedyeleri ile nâfile olarak kesilen hedyelerin etlerinden kesen dâhil zengin ve fakir herkes yiyebilir. Ceza hedyi ile adak fevât ve ihsâr hedyelerinin etlerinden, kurbanları kesenler ile bakmakla yükümlü oldukları kimseler ve zenginler yiyemezler. Şâfiî mezhebine göre temettu ve kıran haccı yapanların kestikleri hedyeler, “şükür hedyi” olmayıp “ceza hedyi” olduğundan bu kurbanların etlerinden kurbanları kesenler ile bakmakla yükümlü oldukları kimseler ve zenginler yiyemezler.
39. *Hedy karşılığı oruç tutmak*: Hanefî mezhebine göre, ilk üç günlük orucun, hac ayları içinde, ihrama girdikten sonra ve kurban bayramından önce tutulması gerekir. Şâfiî mezhebine göre hacda tutulması gereken üç günlük orucu hacda iken mazeretleri sebebiyle tutamayanlar bu oruçları hacdan sonra kaza edebilirler ve kendilerine herhangi bir ceza gerekmez.
40. *Ortaklık usulü kurban kesmek*: Hanefî mezhebine göre büyük baş hayvana ortak olanların hepsinin kurban niyetiyle ortak olmaları, kurbanın geçerliliği açısından şarttır. Şafi mezhebine göre şart değildir.
41. *İhramlının Arafat vakfesini kaçırması*: Şâfiî mezhebine göre hac yapmak üzere ihrama giren kimse, Arafat vakfesini yapamazsa, umre yaparak ihramdan çıkar. Bu hac, ister farz, ister vacip, ister nâfile olsun, ertesi sene kaza edilir. Kaza edilirken bir de fevat kurbanı kesilir. Hanefî mezhebine göre bu hac kaza edilir ve dem gerekmez.
42. *Udhiye kurbanı*: Hanefî mezhebine göre, dinen zengin olan müslüman hacda ister mükim, ister misafir olsun udhiyye kurbanı kesmekle yükümlü değildir. Şâfiî mezhebine göre, hacda dinen zengin olan müslümanlar udhiye kurbanı kesmekle yükümlüdür.
43. *Kurban etleri*: Hanefî mezhebine göre, temettu ve kıran haccı yapan kimseler kestikleri hedy kurbanları ile nâfile olarak kesilen kurban etlerinden kurban kesenler yiyebilirler. Ceza kurbanlarının etlerine yiyemezler. Şâfiî mezhebine göre ise sadece nâfile kurban kesenler bu kurbanın etinden yiyebilirler. Temettu, Kıran ve Ceza kurbanı kesenler bu kurbanın etlerinden yiyemezler.
44. *İhsara sebep olan engeller*: Hanefî mezhebine göre, düşmanın engellemesi, savaş sebebiyle yolların kapanması, hastalık, parasız kalmak, kadının yanındaki

mahreminin ölmesi gibi, hac yolculuğunu ve dolayısıyla tavaf ve vakfeyi önleyen her türlü engel, ihsâr sebebi sayılır. Şâfiî mezhebine göre ihsâr, ancak düşmanın engellemesiyle meydana gelir.

45. *İhsâr sebebiyle yapılamayan hac ve umrenin kazası*: Hanefî mezhebine göre hac için ihrama girenler, bir hac ve bir umre kaza ederler. Kıran haccı için ihrama girmiş olanlar, bir hac ve iki umre kaza ederler. Umre için ihrama girmiş olanlar ise, sadece bir umre kaza ederler. Şâfiî mezhebine göre farz veya vacip olmayanların kaza edilmesi gerekmez.
46. *Kıran haccı ve ihsâr heydi*: Hangisi için ihrama girilmişse ancak onun kazası gerekir. Muhrim, kıran haccına niyet etmişse. Hanefî mezhebine göre biri hac, diğeri umre için Mekke Harem'inde kesilmek üzere iki kurban gönderir. Şâfiî mezhebine göre sadece bir hedy kesilir.
47. *Fevât durumu*: Fevât haliyle karşılaşan mükellefin, tavaf ve sa'y ederek umre işlemlerini tamamlaması gerekir. Şâfiî mezhebine göre, bu umre, yapılması gerekli umre yerine geçmezken, Ebû Hanife ve eş-Şeybanî'ye göre, ihram, hac ihramı olarak kalır. Ebû Yusuf'a göre ihram, umre ihramına dönüşür. Hanefî mezhebine göre hac, kıran haccı olunca, iki tavaf ve iki sa'y yapılır.
48. *Kurban kesmek*: Şâfiî mezhebine göre, bu durumda hedy gerekir. Yalnızca hacca veya kıran haccına niyet edilmişse, dem kesilir. Hanefî mezhebine göre gerekmez.
49. *İhramdan çıkmak*: Hanefî mezhebine göre, umre işlemleri tamamlandıktan sonra tıraş olunarak ihramdan çıkılır, bununla birlikte, tıraş olmadan ihramdan çıkılırsa hiçbir ceza gerekmez. Ebû Hanife ve eş-Şeybanî'ye göre, umre işlemlerini yaptıktan sonra tahallul için tıraş olmak şart değildir.
50. *Kıran haccı dışındakilerin kazası*: Hanefî mezhebine göre, fevâtla karşılaşan mükellef, daha sonraki yıllarda haccını kaza eder, başka bir şey gerekmez, niyet ederek ihramdan çıkar. Şâfiî mezhebine göre, umre işlemleri (tavaf ve sa'y) yapılır, fakat bu yapılması gerekli umre yerine geçmez, gelecek yıl fevrî olarak kaza etmesi gerekir.
51. *Kıran haccının kazası*: Hanefî mezhebine göre, kıran haccına niyetli olan mükellef, fevât halinde bir hac kaza eder, tıraş olduktan sonra ihramdan çıkar. Şâfiî mezhebine göre, fevât halinde, biri kaçırılan hac, diğeri kıran haccı, bir başkası da kaza ederken kesilmek üzere üç kurban kesmek gerekir. Şâfiî'ye göre, yalnızca kıran haccı kaza

edilirken, Ebû Hanife'ye göre ifrad haccı da kaza edilir, zira bu mükellef umresini yapmıştır.

52. *Hacda vekillik ve başkası adına haccetmek*: Hanefî mezhebine göre kişi, kronik hasta veya mahsur durumda ise, bedel haccı yaptırması gerekmez. Bu kimselerden bu durumları ölünceye kadar devam ederse hac sakıt olur. Eğer bu durumdaki kimseler, ölmeden, bu durumları ortadan kalkıp, sağlıklarına kavuşurlarsa, haccetmeleri gerekir. Şâfiî mezhebine göre, zengin olup, kronik hasta veya mahsur hapis olan kimselerin de, bedel haccı yaptırması gerekir.
53. *Haccını eda etmeden ölen kimse*: Hanefî mezhebine göre, vasiyet etmişse, terekesinden, bedel olarak hac farızası yerine getirilir. Vasiyet etmemişse, yerine getirilmesi gerekmez. Şâfiî mezhebine göre, bu kimse, ölmeden önce vasiyet etsin veya etmesin, üzerine farz olan haccı, eda etmeden ölürse, hac farızası, bu kimseden sâkit olmaz. Terekesinden, yerine getirilmesi gerekir.
54. *Hacca gitmemiş birisinin bedel haccı yapıp yapamayacağı*: Hanefî mezhebine göre, kendi haccını eda etmek için hacca gitmemiş birisinin, bedel haccı yapması caizdir. Şâfiî mezhebine göre ise, caiz değildir. Başkasının yerine haccedecek olan kimsenin, daha önce haccetmiş olması şarttır.
55. *Maddi durumu olmayan bir babanın zengin oğlunun hac farızasına etkisi*: Hanefî mezhebine göre oğul itaatkâr olsa ve babasına maddi yardımda bulunacak olsa dahi bu durumdaki babaya, hac farz olmaz. Şâfiî mezhebine göre, bu durumdaki babaya, hac gerekli olur.
56. *Bedel olmak için ücret almamak*: Hanefî mezhebine göre, bedel olacak kimsenin, hac işlemlerini yerine getirme ve barınma gibi tabiî ihtiyaçlarını gidermeyle ilgili her türlü masrafı amir tarafından karşılanır. Fakat bedel, bu masraflar dışında bedel olabilmek için ayrıca ücret alamaz. Şâfiî mezhebine göre, hac niyabeti ve ücreti kabul eden ibâdetlerdendir. Niyabet için yapılacak ücret akdinin sahih olması için, bazı şartların gerçekleşmesi gerekir.
57. *Haccın fasid olması*: Hanefî mezhebine göre, haccın fasid olması, iki şekilde gerçekleşir. Şâfiî mezhebine göre, naibin haccı fasid olunca, yine kendisinin kaza etmesi gerekir, aldığı ücreti de geri verir. Gelecek yıl iki kaza haccı için kendisi gidebildiği gibi, başka birini naib olarak hacca gönderebilir.
58. *İhramlının eldiven giymesi*: Hanefî mezhebine göre, ihramlı olan kimsenin eldiven

giymesi, sadece, kadınlar içindir. Şâfiî mezhebinde, bir görüşe göre, ihramlının eldiven giymesi, caiz değildir, diğer bir görüşe göre de caizdir. Nevevî'ye göre: Erkeklere, eldiven giymek, ihtilâfsız olarak haramdır.

59. *İhramlının pantolon ve şalvar giymesi:* Hanefî mezhebine göre, hacda iken, izar bulamayıp da, pantolon, şalvar vs. giyen kimselere, fidye (ceza) gerekir. Şâfiî mezhebine göre, ihramlı olan kimse, pantolon, şalvar vs. giyerse, kendisine, fidye gerekmez.
60. *İhramlının koku sürünmesi ve elbise giymesi:* Hanefî mezhebine göre, ihramlı olan kimse, herhangi bir uzvuna koku sürse veya elbise giyse, bilerek ya da unutarak da olsa, bu durum, gündüzün çoğunda büyük bir bölümünde devam ederse, fidye gerekir. Şâfiî mezhebine göre, ihramlı olan kimse, gündüzün yarısından az olsun veya çok olsun, koku sürerse veya elbise giyerse, bundan dolayı kendisine, fidye gerekir.
61. *Başına yağ sürmesi:* Hanefî mezhebine göre, ihramlı kimse, başına yağ sürse Ebû Hanîfe'ye göre, kokulu olsun olmasın fark etmez ve sürdüğü yer, başının dörtte birinden az olsa, bu kimseye fidye gerekmez. Şâfiî mezhebine göre, ihramlı kimse, başına yağ sürse, kendisine fidye gerekir. Şâfiîler, yağı, kokulu ve kokusuz olarak ikiye ayırmışlardır. Sürülen yağ kokulu olursa, bunun hükmü, koku sürmek gibidir, yani fidye gerekir. Sürülen yağ kokusuz olursa, vücutta kullanılması haram değildir. Ancak; baş ve sakalda kullanılması, ittifakla haramdır ve fidyeyi gerektirir.
62. *İhramlının aspur, safran veya alaçehre sürülmüş kaftan giymesi:* Hanefî mezhebine göre, mekruhtur. Şâfiî mezhebine göre, aspur sürülmüş elbiseyi giymekte bir zarar yoktur.
63. *İhramlı iken baş ve yüzünü örtmek:* Hanefî mezhebine göre yasaktır. Şâfiî mezhebine göre erkek başını örtmez. Ama yüzünü örtmesinin zarar yoktur. Kadın ise ihramlı iken başını örter. Ama yüzünü örtmez.
64. *İhramlının avlanması:* Hanefî mezhebine göre ihramlı olmayan bir kimse, harem sınırları içerisinde, bir av öldürürse veyahut ihramlı olan kimse, şehrin dışında bir av öldürürse, öldürdüğü avın kıymetini öder. Kişi, kıymetini tazmin etmekte serbesttir. İster hedy kurban keser, ister yemek yedirir, isterse oruç tutar. Eğer, avlanmayı gerçekleştiren kişi, ihramsız olursa, yemek yedirme veya hedy kesme tazmin arasında, iki görüşten birisini tercih edebilir. Şâfiî mezhebine göre, kişi, bu av

yasaklarını işlerse, öldürdüğü hayvanlardan misli ile tazmin eder.

65. *Kıran hacı yapanın avlanma cezası*: Hanefî mezhebine göre, kıran hacı yapan kimse, bir av öldürürse, kendisine iki ceza gerekir. Şâfiî mezhebine göre ise, kıran hacı yapan, bir av öldürürse, kendisine, tek ceza gerekir.
66. *Ortaklaşa avlanmak*: Hac esnasında, hacceden kimseler, tek av için, ortaklaşa hareket edip, avlanırlarsa. Hanefî mezhebine göre, ava ortaklık edenlerden her birine, ayrı ayrı avlanma cezası gerekir. Şâfiî mezhebine göre, avlananların hepsine, tek ceza gerekir.
67. *Zaruret halinde av eti yenmesi*: Ebû Hanîfe ve Züfer'e göre, zaruret halinde meyte (murdar) ve domuz eti yenir, fakat av eti yenmez. Ebû Yusuf'a göre, ona istiğfar etmekten başka hiçbir şey gerekmez. Şâfiî mezhebine göre, av hayvanını öldüren ihramlıya bunun etinden yemek helal değildir. Ama diğer insanlar için helaldir.
68. *İhramlının nikahı*: Hanefî mezhebine göre, ihramda olan kimsenin ne evlenmesinde, ne de evlendirmesinde bir sakınca yoktur fakat birleşme yapılamaz demişlerdir. Şâfiî mezhebine göre, ihramda olan kimse ne kendisi evlenebilir, ne de başkasını evlendirebilir, şâyet böyle bir şey yaparsa nikah fasittir demişlerdir.
69. *İhsar*: Hanefî mezhebine göre, ihramlı olan kimse hasta olursa, kendisine, ihramdan çıkma tahallül caiz olur ancak, hasta, harem sınırı içinde kalmaya, devam etmelidir ve ihramdan çıkmasına neden olan şeyin kazası da, kendisine gerekir. Şâfiî mezhebine göre, ihramlı olan kimse, hastalanırsa, ihramdan çıkması, caiz olmaz. Ancak ihrama niyet ederken, bunu şart koşmuşsa, caiz olur.
70. *Hacda unutarak cinsel temasta bulunmanın hacca tesiri*: Hanefî mezhebine göre, hac süresince, unutarak cimâ yapılır, bu birleşme ön taraftan olursa, bu durum hacı bozar. Şâfiî mezhebine göre, birleşmenin hacı bozup bozmamasında, iki görüş vardır. İki görüşten sahih olanı, Şirâzî ve Nevevî'nin de zikrettiği gibi, unutarak yapılan cimânın, hacı bozmayıp, kefaretin de gerekmediğidir. Şâfiîlere göre, hacı ifsâd eden cimâ ise, Hanefîlerin görüşünde olduğu gibi, Arafat vakfesinden önce, bilerek (kasıtlı) yapılan cimâdır. Şâfiîlerin ikinci görüşüne göre, her iki durumda da, bedene (deve vs.) gerekir.
71. *Fazilet bakımından hac çeşitleri*: Hanefî mezhebine göre, en faziletli olan hac, Kıran haccıdır. Şâfiî mezhebine göre, ifrad haccıdır.
72. *Mekke'de bulunanların hacı*: Hanefî mezhebine göre, Mekke'de ikamet edenlerin,

kıran ve temettu' haccı yapmaları sahih olmaz. Şâfiî mezhebine göre, Mekke'de ikamet edenlerin ve Hâdır-ı Mescid-i Haram olanların, kıran ve temettu' haccı yapmaları sahihtir.

73. *Temettu' haccı yapan kimsenin, kurbanını kesme zamanı:* Hanefî mezhebine göre, temettu' haccı yapan kimsenin, bayram gündüzünden önce, kurbanını kesmesi caiz olmaz. Şâfiî mezhebine göre, temettu' haccını yapan kişinin, kurbanı kesmesi, hac için ihrama girmeden önce ve umresini bitirdikten sonra caiz olur.
74. *Temettu' haccı yapan kimsenin, bayram günlerinde orucu:* Ebû Hanîfe'nin, kadim (eski) görüşüne göre, teşrik (bayram) günlerinin ilk üç gününde, temettu' haccı yapan kimse için, (hacda, kurbanlık bulamayınca, gerekli olan üç gün) oruç tutmak, caiz değildir. Ebû Hanîfe'nin diğer (yeni) kavline göre, temettu' haccı yapanın, teşrik (bayram) günlerinde, oruç tutması caizdir. Şâfiî mezhebine göre, iki meşhur görüş vardır: Birinci görüş (eski görüş); temettu' haccı yapan kimsenin, (kurbanlık bulamayınca) gerekli olan üç günlük orucu teşrik günlerinde tutması caizdir. İkinci ve yeni görüş ise; teşrik günlerinde oruç tutmak, ne temettu' haccı yapan için, ne de başkası için caiz değildir.
75. *Umrenin hükmü:* Hanefî mezhebine göre, müslümanın ömründe bir defa umre yapması müekked sünnettir. Hanefî mezhebinde, umrenin, vitir namazı kurban ve fitir sadakası gibi vacip olduğu görüşünde olanlar da vardır. Şâfiî mezhebine göre ise farzdır.
76. *Umrenin zamanı:* Hanefî mezhebine göre, aşağıdaki zamanlarda umre için ihrama girmek mekruhtur: 1. Arefe günü zevalden önce veya sonra ihrama girmek tahrimen mekruhtur. 2. Kurban bayramının birinci günüyle teşri günleri, yani bayram günleri ihrama girmek mekruhtur. 3. Mekkelilerin hac aylarında ihrama girmesi mekruhtur. 4. Bir umreye niyet edip başladıktan sonra henüz bitirmeden ikinci bir umreye niyet edip ihrama girmek mekruhtur. Şâfiî mezhebine göre, hac için niyetli olmayanlar, teşrik günleri dâhil yılın her gününde umre yapabilirler.
77. *Umrenin farzları:* Hanefî mezhebine göre, umrenin iki farzı vardır. Ihrama girmek ve Kâ'be'yi tavaf etmek. İhrama girmek şarttır, Kâ'be'yi tavaf etmek ise rüknüdür. Şâfiî mezhebine göre ihrama girmek, Kâ'be'yi tavaf etmek, sa'y yapmak ve tıraş olup ihramdan çıkmak umrenin rüknüdür.
78. *Umrenin vacipleri:* Umrenin iki vacibi vardır. Safa ile Merve arasında sa'y yapmak

ve saçları tıraş ettirmek veya kısaltmak. İhram yasaklarına uymayan veya bir vacibi terk eden kimseye dem gerekir. Umre için ihramlı iken cinsel ilişkide bulunmak, tavaf yapmamak veya şavtların çoğunu yapmamak umrenin batıl olmasına sebep olur. Hanefî mezhebine göre, bu kimsenin ceza olarak dem kesmesi ve umresini yeniden yapması gerekir. İmam Şâfiî'ye göre ise bu kimsenin bedene kesmesi ve umresini yeniden yapması gerekir. Umrenin tavafından sonra, sa'yden önce veya tavaf ve sa'yden sonra tıraş olmadan önce cinsel ilişkide bulunan kimsenin umresi batıl olmaz, ancak dem gerekir.

SONUÇ

İslam hukukunun temel kaynakları olan Kur'an ve Sünnet, sahabe döneminden itibaren farklı şekillerde anlaşılmış ve yorumlanmıştır. Bu durumun bazı ayet ve hadislerin farklı anlaşılmaya müsait olmasından kaynaklandığı bir gerçektir. Ancak insanoğlunun eşya ve olguları farklı şekilde algılayacak şekilde yaratılması ise burada üzerinde durulması gereken önemli bir noktadır. Diğer din bilimlerinde olduğu gibi fıkıh alanında da görülen bu farklı anlayışlar, tarih boyunca varlığını göstermiş, bazen birbirini yok etme mücadelesi içinde olsalar da genel anlamda, birbirine varlık alanı tanıyarak günümüze kadar gelmişlerdir.

Mezhep olarak isimlendirilen bu farklı anlayışlar, fikhın tüm alanlarında olduğu gibi ibadet alanında da kendini göstermiştir. Çalışmamızda üzerinde durduğumuz, Zekât, Hac ve Umre ibadetleri, bu farklı anlayışların açık bir şekilde görüldüğü bir alandır. Sadece Hanefî ve Şâfiî mezheplerinin mukayesesine dayanarak yapmış olduğumuz bu çalışma, iki mezhep arasındaki ihtilafların temelde metodolojik ve sosyal farklılıklara dayalı olduğunu göstermektedir.

Tezimizin ilk bölümünde kısaca iki kurucu imam ve talebeleri üzerinde durduk. Bu bağlamda onların fıkıh usûlü anlayışlarına kısaca değinilerek, ihtilaf sebeplerinin ipuçları verilmeye çalışılmıştır.

İkinci bölümde zekât ibadeti üzerinde durduk. İki mezhep arasında çok sayıda farklı düşüncelerin olduğunu, metodolojik farklılıkların yanında bu ibadete bakış açısındaki farklılıklardan da kaynaklandığı görülmektedir. Hanefiler mükellef açısından bakarken Şafîîlerin mal merkezli olaya baktıkları görülmektedir.

Üçüncü bölümde ele aldığımız hac ve umre ibadetlerinin ise, Hz. Peygamber (s.a.v)'in vefatından çok kısa bir süre önce hükme bağlanmış olması ve Hz. Peygamber (s.a.v)'in bir kez hac ve umre yapmasından dolayı çok sayıda belirsizlik ortaya çıkmıştır. Yine hac ve umre ibadetlerinin ekonomik ve sosyal boyutlu olması, fakihlerin bölgesel farklılıklarının da bu ihtilaflarda etkili olduğu görülmektedir. Ayrıca bir yönüyle bedeni,

bir yönüyle de mali bir ibadet olan hac ve umre ibadetleri vekâletle veya vefat eden kişi adına da yapılıp yapılmayacağı tartışmalarını gündeme getirmiştir.

Sonuç olarak, Hanefî ve Şâfiî gibi tarih boyunca dinin doğru ve tutarlı anlaşılmasındaki başarıları açık olan ve mensuplarıyla dünyanın her yerinde varlığını gösteren bu iki mezhep, uygulamadaki farklılıklarına rağmen, iç içe ve birlikte varlığını sürdürmüşler ve birbirlerini mahkûm etmedikleri ve yeri geldiğinde birbirlerinin görüşleriyle de amel ettikleri görülmektedir.

KAYNAKLAR

- AHMED, Hilmi, Ziya Nur Aksun, İslam Tarihi, Ötüken yayınları, İstanbul 2006.
- AKYÜZ, Vecdi, Mukayeseli İbadetler İlmihali, İz Yayıncılık, İstanbul, 1995.
- AYBAKAN, Bilal, Şâfiî Mezhebi. *DİA*, İstanbul 2010.
- AYBAKAN, Bilal, Şâfiî. *DİA*, İstanbul 2010.
- BARDAKOĞLU, Ali, Hanefî Mezhebi. *DİA*, İstanbul 1997.
- BEYHÂKÎ, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Ali, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, X cilt, 1 baskı, Haydarabad, Dekken, Dairetu'l-Maarifu'l-Nizamiye, h.1344.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Büyük İslâm İlmihali*, İstanbul ty.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Hukuk-i İslâmiyye ve Istulâhâtı Fikhîyye Kamusu*, Bilmen yayınevi, İstanbul 1976.
- BUHÂRÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *Cami'u's-Sahihu'l-Buhari*, me'a Şerhu Fethu'l-Bari, Mektebetü's-Selefiyye, Kahire ty.
- ÇALIŞKAN, İbrahim, DAĞCI Şamil, ÜNSAL Ahmet, TAN Oğuzhan, Fıkıh İlitam, ed.İbrahim Çalışkan, ankuzem yayınları, Ankara 2005.
- ÇALIŞKAN, Prof. Dr. İbrahim, *Fikhî Mezhepler ve Karakteristik Özellikleri (FIKİH)*. İLİTAM, 3. Baskı, Uzaktan Eğitim Yayınları, Ankara Üniv. 2007.
- DÂREKUTNÎ, Ali b. Ömer, *Sünen-i Dârekutnî*, IV cilt, tashih; es-Seyid Abdullah Haşim el-Yemeni, Dâru'l-Mehasini li't-Taba'ati, Kahire ty.
- DİB Komisyon, *İlmihal*. (I-II), DİB yay, Ankara 2006.
- DÖHDÜREN, Hamdi, Delilleriyle İslam Hukuku, yy, Konya 1977.
- DÖNDÜREN, Hamdi, Delilleriyle İslam İlmihali, Erkam Yayınları, İstanbul 2004.
- DÖNMEZ, İbrahim Kâfi, *Mezhep*, İslâm'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi, İstanbul, 1997.
- EBÛ DÂVÛD ES-SİCİSTANÎ, Süleyman b. El-Eş'as, *Sünen-i Ebi Davud*, IV cilt, Daru İhyai's-Sünneti'n-Nebeviyye, Kahire ty.
- EBÛ YÛSUF, *Kitabu'l-Harac*. 4.baskı, Matba'atu's-Selefiyye, Kahire h.1392.
- EBÛ YÛSUF, *Kitabü'l-Harac*, nşr. Muhibbüddin el-Hatib, Bulak, h. 1302.

- EBÛ YÛSUF, Yakub b. İbrahim el-Ensârî, *Kitabu'l Âsâr*. tağlik. Ebû'l-Vefa el-Afgani, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut h. 1387 m. 1967.
- EBÛ ZEHRE, eş-Şafîî, trc. Osman Keskiöğlü, Ankara, 1969.
- EBÛ ZEHRE, *İslâm Hukuku Metodolojisi*. Ankara, 1979.
- EBÛ ZEHRE, *İslâmda İtikadi, Siyasi ve Fıkhî Mezhepler Tarihi*. çev. Sıbgatullah Kaya, Şule Yayınları, İstanbul ty.
- EBÛ ZEHRE, Muhammed, *Ebû Hanîfe*, çev. Osman Keskiöğlü, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1996.
- EBÛ ZEHRE, Muhammed, *İmam Şafîî*, çev. Osman Keskiöğlü, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1963.
- EBÛ ZEHRE, *Usûlü'l-Fıkh*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî tab', Kahire, h. 1377 m. 1958.
- ed-DEBÛSÎ, Ebû Zeyd Ubeydullah İbn Ömer İbn İsa, *Mukayeseli İslâm Hukuk Düşüncesinin Temellendirilmesi (Te'sisu'n-Nazar)*. (Giriş ve notlarla trc. Ferhat KOCA), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2002.
- el-AYNÎ, Bedreddin Ebû Muhammed Mahmud b.Ahmed, *el-Binaye fi Şerh-i'l-Hidâye*, X cilt), 1.baskı, Dâru'l-Fikr Beyrut h.1400/m. 1980.
- el-AYNÎ, *el-Binâye fi Şerhi'l-Hidâye*, Daru'l-Fikr, Beyrut h.1411 m. 1990.
- el-BAĞDÂDÎ, Abdülkâhir, *Mezhepler Arası Farklar (el-Fark Beyne'l-Fırak)*, çev. Ethem Ruhi Fığlalı, TDV Yayınları, İstanbul ty.
- el-CESSÂS, Ebûbekir Ahmed b. Ali, *Ahkamu'l-Kur'an*, III cilt, Daru'l-Kitabi'l-Arabi, Beyrut 1985.
- el-CEZERÎ, *el-Kitâbü'l-Fıkhî 'ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a*. Beyrut, 1969.
- el-CEZERÎ, Şeyh Abdurrahman, *el-Kitâbü'l-Fıkhî 'ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a*. (trc. Hasan Ege), Bahar yayınevi, İstanbul 1986.
- el-GAZZÂLÎ, *el-Veciz fi fıkhî'l- Mezhebi İmami 'ş-Şafîî*, Matba'atu'l- Adâb, Mısır h.1318.
- el-GAZZÂLÎ, *el-Vecîz fi Fıkhî'l-İmami 'ş-Şafîî*, tahk. Ali M. Muavvaz Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Şirketü Daru'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, Beyrut h.1418 m.1997.
- el-KUDÛRÎ, Ebû'l-Hüseyn Ahmet b. Muhammed el-Bağdadî, *Metnu'l-Kudûrî (fi'l-Fıkhî 'ala Mezhebi İmam Ebî Hanîfe)*, 2.baskı, Mustafa el-Halebi, Mısır h.1377.
- el-MERĞİNÂNÎ, Ebû'l-Hasen Ali b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl, *el-Hidâye Şerhu Bidâyetü'l-Mübtedî*, IV cilt, son baskı, Mustafa el-Halebî, Mısır h.593.
- el-MEVSİLÎ, Abdullah b. Mahmud b. Mevdûdî el-Hanefî, *el-İhtiyâr Şerhu'l- Muhtar*.

- 1.baskı, Mustafa el-Halebî, Mısır h.1355.
- en-NESÂÎ, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali *Sünenü'n-Nesâi*. (me'a Şerhu's-Suyuti), VIII cilt, Daru'l Kitabi'l-Arabi, Beyrut h.303.
- en-NEVEVÎ, Ebû Zekeriyya Yahya b. Şeref eş-Şâfiî, *el-Mecmu' Şerhu'l- Mühezzeb*, IX cilt, Zekeriye Ali Yusuf, Mısır ty.
- ERDOĞAN, Mehmet, Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü, 2 baskı, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005.
- ERKAL, Mehmet, Öşür, *DİA*, İstanbul, 2007.
- eş-ŞÂFÎÎ, İmam Muhammed b. İdrîs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, Cem eden Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî, takdim eden el-Kevserî, tahk. A.Ğani Abdulhalık, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut h. 1395.
- eş-ŞÂFÎÎ, İmam Muhammed b. İdrîs, *el-Ümm*, thk. Dr. Rif'at Fevzi Abdülmuttalib, 1.baskı, (I-XI), Daru'l-Vefa, Kahire h.1422 m. 2001.
- eş-ŞÂFÎÎ, İmam Muhammed b. İdrîs, *el-Ümm*, VIII cilt, Beyrut h.1403 m.1983.
- eş-ŞÂFÎÎ, İmam Muhammed b. İdrîs, *er-Risal*, İslâm Hukukunun Kaynakları, çev. Abdulkadir Şener-İbrahim Çalışkan, TDV Yayınları, Ankara 1996.
- eş-ŞÂFÎÎ, İmam Muhammed b. İdrîs, *er-Risâle*, nşr. Ahmed M. Şâkir, Kahire, 2005.
- eş-ŞİRAZÎ, Ali bin Yusuf el-Firuzabadi, *el-Muhezzeb fi Fıkhî'l- İmami's-Şafi*, Mustafa Halebi, 2 baskı, Mısır 1963.
- eş-ŞİRÂZÎ, Ebû İshâk İbrâhîm b. Alî b.Yusuf el-Fîruzabâdî, *el-Mühezzeb fi Fıkhî'l- İmami's-Şâfiî*, II cilt, 2.baskı, Mustafa el-Halebi, Mısır h.1379.
- eş-ŞİRÂZÎ, Ebû İshâk İbrâhîm b. Alî b.Yusuf el-Fîruzabâdî, *et-Tenbîh*, son baskı, Mustafa el-Halebi, Mısır h.1370.
- et-TABERÎ, Ebû Cafer Muhammed ibn Cerîr, *Kitabu İhtilâfi'l-Fukahai*, 2 baskı, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ty.
- et-TAHÂVÎ, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî *İhtilâfü'l- Ulemâ, Muhtasarı İhtilâfi'l-Fukaha*, nşr. Abdullah Nezir Ahmed, I-V, Beyrut, h.1416 m.1995.
- et-TEHÂNEVÎ, Muhammed Ali b. Ali, *Keşşâfu Istilâhâti'l-Fünun*, Kahraman yayınları, İstanbul 1984.
- et-TİRMİZÎ, Ebû İsa Muhammed İbnu İsâ İbni Sevre, *el-Cami'u's-Sahih, Sünenü't-Tirmizî*, V cilt, 1.baskı, tahk. Ahmed Muhammed Şakir, Mustafa el-Halebi,

Mısır h.1356.

Gazâlî, *el-Mustasfa min İlmi'l Usûl*, İslam Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi, çev. Yûnus Apaydın, Rey Yayınları, yy, 1994.

HASSAN, Ahmed, *İslâm Hukukunun Doğuşu ve Gelişimi*, trc. Ali Hakan Çavuşoğlu-Hüseyin Esen, İstanbul, ty.

HATİBOĞLU, Haydar, *Sünen-i İbn Mâ'ce Tercemesi ve Şerhi*, İstanbul 1983.

İbn ABİDÎN, *Reddü'l-Muhtâr*, İstanbul 1984.

İbn HALDÛN, *Mukaddime*, nşr. Ali Abdülvâhid Vâfi, 3 Baskı, Dâru Nehdati Mısır li't-Tibâ ve'n-Neşr., el-Fecâle- Kahire ty.

İbn KESİR, *Menâkıbü'l-İmam eş-Şâfi'i*, nşr. Halil İbrahim Molla Hatır, Riyad 1992.

İbn KESİR, *Tefsiru'l-Kur'an-il 'azim*, VII cilt, tahk. Abdullaziz Ğanim ve başkaları, Daru's-Şa'b, Mısır h.1397.

İbn KUDAME, Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed, *el-Muğni 'Alâ Muhtasari'l-Hirakî*, X cilt, tahk. Muhammed Abdulvahhab Fayed, Mektebetü Kahire, Kahire ty.

İbn MA'CE, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid, *Sünen-i ibn Ma'ce*, II cilt, tahk. Muhammed Fuad Abdulbaki, İsa el-Halebi, Mısır h.1372.

İbn RÜŞD, Ebû'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubi, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktasid*, II cilt, Mustafa Halebi, Mısır h.1379.

İZMİRLİ İsmail Hakkı, *İlm-i Hilâf*, Dersâadet Hukuk Kitabı, 1330.

KALLEK, Cengiz, *Bidâyetü'l-Müctehid, DİA*, İstanbul 1991.

KARAMAN, Hayreddin, *İslâm Hukukunda İctihad*, T.D.V. Yayınları, Ankara 1975.

KARAMAN, Hayreddin, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, İz Yayınları, İstanbul 2001.

KÂSÂNÎ, Alâuddin Ebû Bekr b. Mes'ûd *el-Bedâi'ü's-Sanâi' fi Tertibi'sŞerâi'*, X cilt, Zekeriye Ali Yusuf, Mısır h.587 m.1191.

KÂSÂNÎ, *el-Bedâi'ü's-Sanâi'*, Beyrut h.1402, m.1982.

KESKİOĞLU, Osman, *Fıkah Tarihi ve İslâm Hukuku*, DİB Yayınları, Ankara 1996.

KOCA, Ferhat, Debûsî'nin *Mukayeseli İslam Hukuk Düşüncesinin Temellendirilmesi. (Te'sisu'n-Nazar)*' adlı eserine yazılan Giriş, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2002.

KOCA, Ferhat, Mezhep, *DİA*, Ankara 2004.

KUTLU, Sönmez, *İslâm Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*, Kitabiyat, Ankara ty.

- MERGINÂNÎ, Ebû Bekr, el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedi, thk. Muhammed Tamir, Hafız Aşur Hafız, Dârü's-Selam, Kahire 2000.
- Meydânî, Abdülganî el-Ğuneymî ed-Dimişkî el- Hanefî, el-Lübâb fî şerhi'l-Kitâb, Mektebetü'l-ilmîyye, Beyrut 1991.
- MÜSLİM, V cilt, 1.baskı, tahk. Muhammed Fuad Abdalbaki, İsa el- Halebî, Mısır ty.
- SEMERKANDÎ, Alâuddin, *Tuhfetü'l-Fukaha*, III cilt, 1 baskı, tahk. Muhammed Zeki Abdi'l-Berr, Dimeşk Câmi'atu, Dimeşk h.1377.
- SERAHSÎ, Ebû Bekr Muhammed b. Ebû Sehl Ahmed, *el-Mebsût*. XXX cilt, 2 baskı, Daru'l-Marife, Beyrut ty.
- ŞA'BAN, Zekiyyüddin, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, Usulü'l-Fıkh, notlarla trc. İbrahim Kafî Dönmez, TDV. Yayınları, Ankara 2001.
- ŞEYBÂNÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. el-Hasan *Kitabu'l-Asl*, IV cilt, tahk. Ebû'l-Vefâ el-Afgâni, Haydarabad, Dekken, Dairetü'l-Me'arifi'l-Osmaniyye, h.1386.
- ŞEYH NİZÂM, ve bir Heyet, *el-Fetâvâl-Hindiyye fî Mezhebi'l-İmami Azam Ebi Hanîfe en-Numan*. VI cilt, 3 baskı, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Türkiye h.1393.
- ŞİRAZÎ, Ebû İshak Cemaleddin İbrâhim b. Ali b. Yusuf, *el-Mühezzeb fî Fıkhî'l-İmam eş-Şafîi*, Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1995.
- UZUNPOSTALCI, Musatafa, Ebû Hanîfe, DİA, İstanbul 1994.
- DEMİREL, Zahit, Hanefî ve Şafîî fıkhında zekâtla ilgili farklı görüşler, Yüksek lisans çalışması, Van 2007.
- ZUHAYLÎ, Vehbe, el-Fıkhul-İslâmî ve Edilletüh, Dârü'l-Fıkr, Dimeşk 1985.
- ZUHAYLÎ, Vehbe, *İslam Fıkh Ansiklopedisi*, trc.Heyet, İstanbul 1994.

ÖZGEÇMİŞ

Adı, Soyadı	Redif	AİZATULLOV	
Doğum Yeri ve Yılı	Rusya	17.08.1989	
Bildiği Yabancı Diller	Rusça	Türkçe	Arapça
ve Düzeyi	Çok İyi	Çok İyi	Orta
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı		Kurum Adı
Lise	1996	2004	Rusya Federasyonu, Çuvaşistan Cumhuriyeti, Şığırdan Genel Lisesi
Lise	2004	2006	Rusya Federasyonu, Tataristan Cumhuriyeti, Kazan Genel Lisesi
Lisans	2006	2010	Rusya Federasyonu, Moskva İslam Üniversitesi
Türkçe Hazırlık	2010	2011	Tömer
Yüksek Lisans	2011	2013	Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Doktora	-	-	-
İletişim (e-posta):	Redif17@yandex.ru		
Tarih	12.06.2013		
İmza			
Adı Soyadı	Redif AİZATULLOV		